

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η εξέλιξη του ιδεολογικού προγραμματικού λόγου της ΝΔ (1974-2004)

Κατεύθυνση: Συγκριτική Πολιτική

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ: ΡΟΥΜΠΙΝΑ ΣΤΕΦΑΤΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ

ΜΕΛΗ

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδες

Εισαγωγή.....	4
1. Ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός του Κωνσταντίνου Καραμανλή.....	7
1.1 Συγκλίσεις και αποκλίσεις του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού με τον ελληνικό συντηρητικό πολιτικό λόγο κατά την περίοδο της ΕΡΕ.....	7
1.2 Οι συγκλίσεις του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού με τον ελληνικό φιλελευθερισμό προδικτατορικά.....	13
1.3 Ο προγραμματικός λόγος της ΝΔ την περίοδο Καραμανλή.....	18
2. Ο οικονομικός φιλελευθερισμός του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και το εγχείρημα αποσιώπησης των διχασμών.....	21
2.1 Η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού την περίοδο Μητσοτάκη.....	21
2.2 Η ρητορική της υπέρβασης των διχασμών την περίοδο Μητσοτάκη.....	26
3. Μιλτιάδης Έβερτ: Ο πολιτικός λόγος της ΝΔ αλλάζει.....	30
3.1. Συγκλίσεις του πολιτικού λόγου του Μιλτιάδη Έβερτ με τον ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Καραμανλή.....	30
3.2 Η ατελής στροφή του Μιλτιάδη Έβερτ προς τον κοινωνικό φιλελευθερισμό.....	32
3.3 Συγκλίσεις και αποκλίσεις του πολιτικού λόγου του Μιλτιάδη Έβερτ με τον πολιτικό λόγο της περιόδου Μητσοτάκη.....	37
3.4 Η εθνικολαϊκιστική ρητορική της περιόδου Έβερτ.....	39
4. Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός του Κωνσταντίνου Καραμανλή (νεώτερου).....	48
4.1 Ο πραγματιστικός και στραμμένος προς το κέντρο προσανατολισμός της ιδεολογίας του μεσαίου χώρου.....	49
4.2. Η στροφή του Κωνσταντίνου Καραμανλή στον Κοινωνικό φιλελευθερισμό.....	52
4.3. Ο μετριοπαθής Συντηρητισμός της περιόδου Καραμανλή.....	62
4.4 Σημεία σύγκλισης του λόγου του Κωνσταντίνου Καραμανλή με το χριστιανοδημοκρατικό πολιτικό ρεύμα.....	66
Συμπέρασματικές παρατηρήσεις.....	71
Βιβλιογραφία.....	75

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τη διδάκτορα Σάντυ Λιακάκη για την πολύτιμη προσφορά της στην εργασία μου, καθώς και τον καθηγητή Γεράσιμο Μοσχονά για τις εύστοχες παρατηρήσεις του σε αυτή.

Εισαγωγή

Η ελληνική δεξιά στις αρχές της μεταπολιτευτικής περιόδου για τους πολιτικούς της αντιπάλους αλλά και για ένα μεγάλο τμήμα της κοινωνίας ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τα τραύματα του εμφυλίου και της δικτατορίας. Τραύματα που φαίνεται να αναζωογονούνται για πολλά χρόνια μέσα από την αντιδεξιά ρητορική του ΠΑΣΟΚ.

Η προσπάθεια όλων των ηγεσιών της ΝΔ να απαλλαγούν από το βαρύ παρελθόν της δεξιάς και η ανάδειξη μιας νέας πολιτικής φυσιογνωμίας αποτέλεσαν την αφορμή για την ενασχόλησή μου με την παρούσα εργασία.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζει η συστηματική επιμονή των ηγετών της να πάρουν αποστάσεις από τους διχασμούς του παρελθόντος, δίνοντας βαρύτητα στην ανάδειξη της φιλελεύθερης πλευράς της Νέας δημοκρατίας. Μέσω ιδεολογικών ρευμάτων που πολλές φορές είχαν επιρροές και από ρεύματα της ευρωπαϊκής κεντροδεξιάς, το εγχείρημα αυτό φαίνεται να στέφεται με επιτυχία κυρίως την περίοδο του Καραμανλή του νεότερου, με τη ΝΔ να απεγκλωβίζεται από τη δεξιά παλαιότερων ετών.

Στο πλαίσιο αυτό, το ερευνητικό ερώτημα το οποίο καλείται να απαντήσει η ανά χείρας εργασία αφορά τη συγκρότηση ή όχι, με ποιο τρόπο και σε ποιο βαθμό, μιας νέας πολιτικής φυσιογνωμίας της Νέας Δημοκρατίας, μιας φυσιογνωμίας απαλλαγμένης από τους διχασμούς του παρελθόντος. Σε αυτή την κατεύθυνση αναλύονται οι κατά καιρούς ιδεολογικές πλατφόρμες της ΝΔ, όπως ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός, ο νεοφιλελευθερισμός, ο κοινωνικός φιλελευθερισμός.

Πιο διεξοδικά, η ανάλυση του ιδεολογικού λόγου του κόμματος και των μεταβολών του, βασίστηκε στη μελέτη των προγραμμάτων της ΝΔ αλλά και δευτερογενών πηγών σχετικών, αφενός, με την ιδεολογία της δεξιάς προδικτατορικά και, αφετέρου, και προπάντων, με τον ιδεολογικό λόγο της ΝΔ μεταπολιτευτικά.

Εμφαση αποδίδεται στον προεκλογικό λόγο των Προέδρων της ΝΔ, ο οποίος εντοπίζεται σε δεξιόστροφες εφημερίδες, όπως η Καθημερινή και ο Ελεύθερος τύπος, αλλά και κεντρώες, όπως η Ελευθεροτυπία και το Βήμα. Παράλληλα, η μελέτη αξιοποιεί περιοδικό τύπο, ειδικά για τις ηγεσίες Έβερτ και Κώστα Καραμανλή, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα *Πολιτικά Θέματα*, έκδοση φίλα προσκείμενη στο κόμμα της ΝΔ.

Για τον προγραμματικό λόγο του κόμματος κατά την περίοδο Κώστα Καραμανλή, το υλικό προήλθε από τον διαδικτυακό τόπο της ΝΔ, μέσω του οποίου αναζητήσαμε όλες τις ομιλίες του τότε Προέδρου της ελληνικής κεντροδεξιάς.

Η ανάλυσή μας αξιοποιεί τη θεωρία των πολιτικών διαιρετικών τομών, κυρίως διότι αυτές οι τελευταίες «υποδεικνύουν τις σχετικά σταθερές πολιτικές αντιπαλότητες» που έχουν διαμορφωθεί επάνω σε σημαντικές κοινωνικές, αν και όχι μόνο, διαιρέσεις¹.

Η διπλωματική αυτή εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο ασχολούμαστε με το εγχείρημα του Κωνσταντίνου Καραμανλή να αποστασιοποιηθεί και από το δικτατορικό καθεστώς και εν μέρει από την παράδοση της ΕΡΕ, γεγονός που το επιτυγχάνει με τη συγκρότηση του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού, ενδυναμώνοντας τον φιλελεύθερο προσανατολισμό του κόμματος όπως αναδεικνύουν και οι συγκλίσεις που εμφανίζει με τον ελληνικό φιλελευθερισμό προδικτατορικά. Οι πολιτικές πρακτικές της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου διαχωρίζουν τη ΝΔ από την προκάτοχό της ΕΡΕ, επισφραγίζοντας και το τέλος της εθνοπροσύνης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, ασχολούμαστε με τη νεοφιλελεύθερη στροφή του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη στον οικονομικό τομέα στροφή με την οποία επιχειρούσε να πάρει αποστάσεις από τον κρατισμό με τον οποίο ήταν συνδεδεμένος ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Ταυτόχρονα, η μετατόπιση του πεδίου αντιπαράθεσης στο λόγο του από τα θεσμικά στα κοινωνικοοικονομικά θέματα, η υποχώρηση της αντικομμουνιστικής αντίληψης, η συγκυβέρνηση με τον Συνασπισμό και η ρητορική περί εθνικής συμφιλίωσης ήταν κινήσεις που αναδείκνυαν την προσπάθειά του να πάρει αποστάσεις από τους διχασμούς του παρελθόντος και τη συντηρητική δεξιά.

Στο τρίτο κεφάλαιο, αυξημένο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια του Μιλτιάδη Έβερτ να στραφεί προς τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, προσπάθεια η οποία ωστόσο παρέμεινε ατελής λόγω της στροφής του στον εθνικολαϊκισμό.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, καταγράφεται η συστηματική προσπάθεια του Κώστα Καραμανλή να προωθήσει τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, ιδεολογία η οποία φέρεται να έχει επιρροές και από την χριστιανοδημοκρατική οικογένεια. Η νέα αυτή ιδεολογική πρόταση, η ιδεολογία του μεσαίου χώρου όπως καθιερώθηκε, αποτέλεσε ένα κεντρομόλο εγχείρημα, το οποίο και στέφθηκε με επιτυχία.

---

¹Μοσχονάς Γεράσιμος, *Η Ελληνική Πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2000, σ.160.

Κεφάλαιο Πρώτο

1. Από το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Καραμανλή, στον οικονομικό φιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη

1.1 Συγκλίσεις και αποκλίσεις του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού με τον ελληνικό συντηρητικό πολιτικό λόγο κατά την περίοδο της ΕΡΕ

Η συγκρότηση της ιδεολογικής πλατφόρμας της Νέας Δημοκρατίας ξεκινάει με το Α΄ προσυνέδριο του κόμματος στη Χαλκιδική στις 2 Απριλίου 1977. Στο πλαίσιο αυτής της συνάντησης, ο ιδρυτής του κόμματος Κωνσταντίνος Καραμανλής², επιχειρεί μια συστηματοποίηση του ιδεολογικού περιεχομένου της κεντροδεξιάς ρητορικής στη βάση έξι αξόνων, οι οποίοι θα αποτελέσουν το βασικό πλαίσιο αναφοράς για την ιδεολογία του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού.

Οι συγκεκριμένες αρχές, όπως αναλύονται παρακάτω, επικυρώθηκαν δύο χρόνια αργότερα στο Α΄ συνέδριο του κόμματος στις 5–7 Μαΐου 1979 στη Χαλκιδική³ και σκιαγραφούσαν τις «κατευθυντήριες γραμμές» του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού, οι οποίες, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Κωνσταντίνου Καραμανλή, δεν αποτελούσαν μια «ολοκληρωμένη ιδεολογική οριοθέτηση»⁴.

Οι αρχές αυτές αφορούσαν το έθνος, τη δημοκρατία, την κοινωνική δικαιοσύνη, την ευρωπαϊκή ενοποίηση, την ελεύθερη δημοκρατική οικονομία, τις πολιτιστικές δυνατότητες της χώρας.

Η συγκρότηση της ιδεολογίας του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού συνδεόταν με την προδικτατορική ΕΡΕ, δεδομένου ότι τόνιζε ζητήματα έθνους, κοινωνικής δικαιοσύνης, οικονομικής πολιτικής στην κατεύθυνση του κρατισμού⁵, αλλά και θετικής στάσης απέναντι στην Ευρώπη.

---

²Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2002, σ.237.

³ *Ο.π.*, σ.265.

⁴Για μια λεπτομερή ανάλυση της ιδεολογικής πρότασης του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού βλέπε Σεϊτανίδης Διαμαντής, *Τα αίτια της χρόνιας κρίσης της ελληνικής κεντροδεξιάς*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1997, *ό.π.*, σσ.160-166. «Ο Ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός, είχε χαρακτηριστεί από τον ίδιο τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ως «κατευθυντήριες γραμμές», όχι ως ολοκληρωμένη ιδεολογική οριοθέτηση»: Σεϊτανίδης Διαμαντής, *ό.π.*, σ.161.

Ειδικότερα, η βαρύτητα που έδωσε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στην ιδέα του έθνους⁶, στο ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό, καθώς και στον προγραμματικό λόγο του κόμματος, με το έθνος και την παράδοση να πρωτοστατούν στα προγράμματα των περιόδων 1974, και 1977⁷, συνέκλινε με τον ελληνικό παραδοσιακό συντηρητικό πολιτικό λόγο⁸, αν λάβουμε υπ' όψιν την αναφορά στις διαχρονικές ιδέες και αξίες του ελληνικού πολιτισμού και της παράδοσης (με την ανάδειξη του έθνους στο εξωτερικό)⁹, την προτεραιότητα στην παιδεία και τη νέα γενιά¹⁰, τη σύνδεση της ΝΔ με τη θρησκεία. Σύνδεση η οποία επιβεβαιώνεται κυρίως από τις αρμονικές σχέσεις που καλλιέργησε το κόμμα με την εκκλησία, από τα μέσα της δεκαετίας 1970 έως τα μέσα του 1980, σε μια φάση «εμφανούς φιλοευρωπαϊσμού του»¹¹.

Από τα παραπάνω μπορούμε να διαπιστώσουμε πώς η ιδεολογία του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού διατηρούσε σημεία σύνδεσης με το λόγο της προδικτατορικής ΕΡΕ¹², παίρνοντας ωστόσο σαφείς αποστάσεις από την έντονη αντικομμουνιστική ρητορεία της προδικτατορικής ΕΡΕ.

5Ο.π. Την εποχή της ΕΡΕ, ήταν εμφανές ότι το κόμμα, είχε διαμορφώσει μία ταυτότητα, η οποία εμπεριείχε ζητήματα εθνοκοφροσύνης, ύπαρξης κοινωνικής δικαιοσύνης (η οποία ήταν απαραίτητη για την ύπαρξη εθνικής συνοχής), κοινωνικού ρόλου του κράτους, εφικτού μέσω της ύπαρξης κρατισμού: Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκοφρόνων*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2006, σσ. 235, 259, 270-271.

6Η ΝΔ προσδίδει πρωταρχική έμφαση στην ιδέα του έθνους, ιδέα που αποτελεί «το βασικό πλαίσιο ζωής και δράσης του ανθρώπου», με αξίες αναφοράς την ελληνικότητα, την εθνική ελευθερία και ανεξαρτησία καθώς και την απόρριψη σοβινισμού: Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σσ.238, 244.

7Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.24, Νοέμβριος 2004, πίν.3^α, σ.123.

8Ο.π. Ο συντηρητικός πολιτικός λόγος, από την εποχή του εθνικού διχασμού, προασπιζόταν ζητήματα έθνους και παραδόσεων, νομιμοφροσύνης, ενώ εξέφραζε την αντίθεσή του στον κομμουνισμό. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι σημεία αναφοράς του εθνικισμού, υπήρξαν η έμφαση στην θρησκεία, την πατρίδα και την οικογένεια: Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκοφρόνων*, ό.π., σσ.15, 66-67, 76, 166, 167, 170,173.

9Μπρατάκος Άγγελος, ό.π., σσ. 242-243.

10Σεϊτανίδης Διαμαντής, *Τα αίτια της χρόνιας κρίσης της ελληνικής κεντροδεξιάς*, ό.π., σ.166. Ο.π. Οι συντηρητικές ιδέες, από την εποχή που είχε ιδρυθεί η εθνική συντηρητική οργάνωση το 1936, έδειχναν ένα αυξημένο ενδιαφέρον για την εθνική διαπαιδαγώγηση της κοινωνίας, ιδιαίτερα των νέων. Μάλιστα, «όλη αυτή η προσπάθεια διατήρησης ζωντανών των παραδόσεων και καλλιέργειας του αισθήματος εθνικής υπερηφάνειας συμπυκνώθηκε στην έκφραση «πρακτικός εθνικισμός» [...] Σημεία αναφοράς αυτού του εθνικισμού, υπήρξαν η έμφαση στην Θρησκεία, την πατρίδα και την οικογένεια»: Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκοφρόνων*, ό.π., σσ.166, 167.

11Γεωργιάδου Βασιλική, «Κοσμικό κράτος και εκκλησία», *Κοινωνία και πολιτική:Όψεις της Γ' Ελληνικής δημοκρατίας, 1974-1994*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σσ.275-276, 282.

12Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκοφρόνων*, ό.π., σσ. 15, 66-67, 76, 166, 167, 170,173, 223, 233-236. Το σύνθημα «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια», αξίζει να τονίσουμε ότι αποτελούσε συστατικό γνώρισμα του ελληνικού συντηρητικού πολιτικού λόγου: Γαζή Έφη, *Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, σσ. 15-16, 69, 71, 74, 180-183.

Εμβαθύνοντας, ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός του κόμματος στο ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό¹³ αποτελούσε βασική πολιτική θέση του ιδρυτή της παράταξης, Κωνσταντίνου Καραμανλή, συμβάλλοντας στην ιστορική πορεία¹⁴ και ανάπτυξη της χώρας¹⁵, θέση η οποία δεν ήταν άγνωστη στο δεξιό χώρο εφόσον και η ΕΡΕ είχε πρωτοστατήσει στη σύνδεση της χώρας με την ΕΟΚ¹⁶.

Η θετική στάση της ΝΔ απέναντι στην ΕΕ ενισχύεται και προγραμματικά, με ανταπόκριση του κόμματος στις προερχόμενες από την Ευρώπη πολιτικές¹⁷.

Σημεία απόκλισης από τον παραδοσιακό λόγο της ΕΡΕ, εντοπίζονται στην πρωταρχική βαρύτητα που έδωσε ο ιδρυτής της παράταξης στην ύπαρξη κοινοβουλευτικής δημοκρατίας την οποία και συνέδεε με το εθνικό συμφέρον¹⁸, την πολιτική καταδίκη κάθε μορφής ολοκληρωτισμού¹⁹ και την υποχώρηση του αντικομμουνισμού, την οποία συσχέτιζε ο Καραμανλής με τη δημοκρατία και τις δημοκρατικές ελευθερίες του ατόμου²⁰.

Η αντικομμουνιστική μάλιστα αντίληψη που εντοπίζεται στο λόγο του, όπως θα αντιληφθούμε και παρακάτω, λειτουργεί ως στοιχείο διαφοροποίησης του αντικομμουνισμού της ΝΔ από εκείνον που διέκρινε τη συντηρητική πολιτική σκέψη²¹, καθώς και την προδικτατορική ΕΡΕ. Από αυτή την άποψη, γίνεται κατανοητή την περίοδο Καραμανλή το τέλος της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, ιδεολογία με την οποία είχε ταυτιστεί η δεξιά μετεμφυλιακά και έως το τέλος της προδικτατορικής περιόδου.

13Στόχος του κόμματος ήταν η δημιουργία «κοινών πολιτικών, πολιτισμικών και αξιακών δεσμών, αλληλοσυνδεόμενων γεωπολιτικών και γεωστρατηγικών συμφερόντων και ενιαίων οικονομικών και κοινωνικών σκοπών». Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, η Ελλάδα ανήκε στο Δυτικό κόσμο. Γι' αυτόν το λόγο, εξάλλου, η συμμετοχή της χώρας μας στην ΕΕ, επίτευγμα του Κωνσταντίνου Καραμανλή, αποτελούσε μια μεγάλη συνεισφορά για την ιστορική πορεία και ανάπτυξη της χώρας: Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σσ.239, 244.

14Καζάκος Παναγιώτης, *Η Νέα ατζέντα της αριστεράς και άλλα δοκίμια πολιτικής κριτικής*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1998, σ.59.

15Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σσ.239-240.

16Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό.π., σ.279.

17Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Η θέση της Νέας Δημοκρατίας, έναντι του ευρωπαϊκού εγχειρήματος», *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, Ιανουάριος-Ιούνιος 2009, σ.129.

18Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σσ.240-241.

19Ό.π. Σύμφωνα με τη γράφουσα, στο λόγο της εθνικοφροσύνης ο ολοκληρωτισμός προδικτατορικά ήταν κατανοητός στο πλαίσιο ενός «αντικομμουνιστικού πατριωτισμού»: Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό.π., σσ.208-209. Για την περίοδο του ιδρυτή της παράταξης, όσον αφορά τον ολοκληρωτισμό, βλέπε Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σ.240.

20Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σ.240.

21Ό.π. Στο δεξιό πολιτικό χώρο και κατ' επέκταση στην παραδοσιακή συντηρητική πολιτική σκέψη βαρύτητα δινόταν στην υπεράσπιση της εθνικοφροσύνης και του αντικομμουνισμού. Μάλιστα, τους κομμουνιστές τους θεωρούσαν ως μη εθνικόφρονες, μη Έλληνες, «εκτός ηθικής οι οποίοι θα έβλαπταν την ελληνικήν κοινωνία»: Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό.π., σ.211.

Την περίοδο του ιδρυτή της παράταξης, στο όνομα της υπεράσπισης του «εθνικού ιδανικού»²², η ΝΔ τόνισε την υπέρβαση της δεξιάς, του κέντρου και της αριστεράς, «παραπλανητικές ετικέτες» όπως τις χαρακτήριζε ο Καραμανλής, στοχεύοντας στη δημιουργία ενός μη ταξικού κόμματος²³, το οποίο, όμως, εξακολουθούσε –σε μετριοπαθή βαθμό– να θεωρεί τον κομμουνισμό επικίνδυνο για τη δημοκρατία και το έθνος.

Ο Καραμανλής φροντίζει, ωστόσο, να διαχωρίσει σαφώς τη θέση του σε αυτό το ζήτημα από εκείνη της δικτατορίας²⁴, εστιάζοντας στην υπέρβαση των διαχωριστικών γραμμών για το καλό του έθνους, με απώτερο στόχο τη σταθεροποίηση του δημοκρατικού πολιτεύματος²⁵.

Εμμένει, επίσης και στην αποφυγή προεκλογικών αναφορών σχετιζόμενων με τον κομμουνιστικό κίνδυνο, προχωρώντας στη νομιμοποίηση του κομμουνιστικού κόμματος μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες²⁶, στην τιμωρία των υπεύθυνων για τη δικτατορία²⁷ και στην προάσπιση εθνικών ζητημάτων²⁸ επιλέγοντας να μην πλώσει ιδεολογικά τον άξονα αριστερά-δεξιά, και επιχειρώντας να διαλύσει κάθε υπόνοια για σύνδεση της μεταπολιτευτικής δεξιάς με τη δικτατορία.

Οι αναφορές του ιδρυτή της παράταξης στο ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό, ως προς την αντίθεσή του στον κομμουνισμό²⁹, δεν διακρίνονταν προεκλογικά από την εμφανή στο λόγο της δικτατορίας δριμύτητα, αλλά και τον αντικομμουνιστικό λόγο της προδικτατορικής ΕΡΕ. Οι προεκλογικά εμφανώς

---

22 Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ (1974-1993)*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2001, σ.242.

23 Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ, ό.π.*, σσ.240-241. Η ΝΔ, θα αντιπροσώπευε όλες τις κοινωνικές τάξεις, όλους τους Έλληνες: Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ (1974-1993)*, ό.π., σ.242.

24 Ο λόγος της εθνοφοροσύνης, «νοθεύτηκε» την εποχή της δικτατορίας, μέσα από ένα λόγο που αναφερόταν «στο κήρυγμα περί ενότητας και αγάπης, υπέρβασης των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ Δεξιάς-Κέντρου-Αριστεράς», με μεγαλύτερο εχθρό της δημοκρατίας τον κομμουνισμό ενώ τόνιζε παράλληλα και τη κεντρικότητα του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού»: Παπαδημητρίου Δέσποινα, ό.π., σ.285, 289.

25 Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ, ό.π.*, σσ.240-241.

26 Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Ο πολιτικός λόγος του Κωνσταντίνου Καραμανλή*, Εκδόσεις Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Ιανουάριος 2002, σ.79.

27 Ντίνας Ηλίας, «Ο λαός ξεχνά τι σημαίνει δεξιά: η αντιδεξιά προκατάληψη ως (φθίνον) στοιχείο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ.25, Φθινόπωρο 2010, σ.69.

28 Η απόσταση από έναν πολωτικό λόγο στα εθνικά ζητήματα, διαφάνηκε από τη στάση που τήρησε ο Καραμανλής, σε θέματα εξωτερικής πολιτικής μετά την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο, με τη συμφωνία της αποχώρησης της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, λόγω της ανικανότητας του τελευταίου να εμποδίσει την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο, δεσμευόμενος για την ένταξη της χώρας και πάλι σε αυτό (στο ΝΑΤΟ), μόνο σε περίπτωση που θα αποχωρούσε η Τουρκία από την Κύπρο: Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική Δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ (1974-1993)*, ό.π., σ.259.

29 Η ΝΔ «αντιτίθεται στον κομμουνισμό, γιατί θεωρεί προϋπόθεση της εφαρμογής του προγράμματός του την κατάργηση της δημοκρατίας. Γιατί αρνείται την ιερότητα της προσωπικότητας του ανθρώπου, αφού του αφαιρεί μαζί με τις ελευθερίες του την χαρά και την ελπίδα της προσωπικής δημιουργίας»: Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ, ό.π.*, σ.240.

περιορισμένες εξαγγελίες του, επικαλούνταν τους κινδύνους που έκρυβε για τη δημοκρατία ο κομμουνισμός, όπως γίνεται αντιληπτό σε λόγο που εξήγγειλε στη Βουλή, στις 12/6/1976, σε ομιλία του στη Λάρισα, στις 30/10/1977, στο συνέδριο του κόμματος το 1979, όπου και εξήγγειλε τις κατευθυντήριες γραμμές του κόμματος³⁰.

Ακολούθως, η δημοκρατία την οποία προασπιζόταν ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, παρότι εμφάνιζε συγκλίσεις με την εξέλιξη του ελληνικού συντηρητικού πολιτικού λόγου και την προδικτατορική ΕΡΕ, στα σημεία όπου αποδεχόταν την αξιοκρατία («σύμφωνα με την οποία οι ικανότητες και οι αρετές του ατόμου αναδεικνυαν τα άτομα και όχι η κοινωνική τους θέση»)³¹, την ελευθερία και την κοινωνική δικαιοσύνη³², απέκλινε από την παραπάνω σε ουσιώδη ζητήματα που αφορούσαν τη δημοκρατία.

Υπό αυτή την έννοια, η ΝΔ της περιόδου Καραμανλή ενστερνιζόταν μια δημοκρατία που δεν θα ισοδυναμούσε με αποκατάσταση της βασιλείας, μέσω της οποίας θα προστατεύονταν οι πολιτικές ελευθερίες του ελληνικού λαού³³. Για το ζήτημα μάλιστα της μοναρχίας, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής έθεσε το θέμα σε δημοψήφισμα, με τη «συντριπτική πλειοψηφία» να τίθεται υπέρ της «αβασίλευτης δημοκρατίας³⁴».

Εμφανείς διαφοροποιήσεις παρουσίαζε επίσης η παραπάνω μορφή δημοκρατίας από τη δημοκρατία της ΕΡΕ στο ζήτημα του αντικομμουνισμού.

Παρά, λοιπόν, τις συγκλίσεις των δύο κομμάτων στη θέση ότι εχθρός της δημοκρατίας και του έθνους ήταν ο κομμουνισμός, εντοπίζονται μεταξύ τους σημαντικές διαφορές σε αυτό το ζήτημα.

Σε αυτή την κατεύθυνση, ο λόγος της περιόδου Καραμανλή αποκλίνει ξεκάθαρα από το λόγο της προδικτατορικής ΕΡΕ, δεδομένου ότι προδικτατορικά η αντικομμουνιστική ρητορική συνδέθηκε με τον κίνδυνο που αποτελούσε για το έθνος και τη δημοκρατία η υπονόμευση της βασιλείας³⁵.

30Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Ο πολιτικός λόγος του Κωνσταντίνου Καραμανλή*, ό.π., σσ.80-82.

31Η αποδοχή της αξιοκρατίας γίνεται αποδεκτή στην ελληνική συντηρητική σκέψη από την εποχή της μεταξικής δικτατορίας: Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό.π., σσ.168.

32Παπαδημητρίου Δέσποινα, ό.π., σσ.235, 280.

33Ό.π. Η αληθινή δημοκρατία στην προδικτατορική ΕΡΕ ήταν συνδεδεμένη με την ύπαρξη της βασιλείας. Επίσης, η δεξιά, παραδοσιακά, αποτελούσε «πηγή εθνικοφροσύνης, δημοκρατικής τάξεως και υγιούς αισθήματος κοινωνικής δικαιοσύνης»: Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό.π., σ.235.

34Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η Ελληνική Δεξιά*, ό.π., σ.404.

35Όπως έχουμε προαναφέρει, ο λόγος της εθνικοφροσύνης έδινε βαρύνουσα σημασία στην πατρίδα, την θρησκεία, την οικογένεια. Στο πλαίσιο αυτό, η έμφαση που έδινε στην ηθική τάξη η ΕΡΕ, ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τη βασιλευόμενη δημοκρατία, η οποία ωστόσο απειλείται από τους κομμουνιστές: Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό.π., σ.235. Να προστεθεί, σύμφωνα με τη γράφουσα, ότι από την περίοδο του εθνικού διχασμού, οι βενιζελικοί, οι οποίοι επιδίωκαν την πτώση της βασιλείας, συνδέονταν με τον κομμουνισμό στην αντίληψη των εκπροσώπων της δεξιάς.

Επιπλέον, η αντικομμουνιστική αντίληψη στο ζήτημα της δημοκρατίας, την περίοδο Καραμανλή, διαφοροποιήθηκε από τη δυναμική που διέκρινε τον αντικομμουνιστικό λόγο και τις πρακτικές στο ζήτημα αυτό από την προδικτατορική ΕΡΕ.

Η νομιμοποίηση του ΚΚΕ την περίοδο του ιδρυτή της παράταξης³⁶, σε συνδυασμό με την αποφυγή ενός λόγου προεκλογικά εστιασμένου στην αντικομμουνιστική ρητορεία³⁷, απομακρύνει τη ΝΔ από την προδικτατορική περίοδο, κατά την οποία έλαβε χώρα ο πολιτικός αποκλεισμός του ΚΚΕ μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου. Εξάλλου, κατά τη θητεία της ΕΡΕ διατηρήθηκε ένα καθεστώς «αστυνομευόμενης δημοκρατίας», με κυρίαρχα χαρακτηριστικά τον «κρατικό αυταρχισμό με κοινοβουλευτικό μανδύα» και μια «αντικομμουνιστική υστερία», που αποσκοπούσαν στον πολιτικό αποκλεισμό πολιτικών της αντιπάλων, αριστερών και φιλελεύθερων³⁸.

Διαφοροποιήσεις με την ΕΡΕ εμφανίζει η ΝΔ και σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, ιδίως μετά την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο, εξέλιξη που οδήγησε στην αναθεώρηση του λόγου της ΝΔ την περίοδο Καραμανλή γύρω από την εξωτερική πολιτική, ιδιαίτερα στο ζήτημα των σχέσεων, καλλιεργημένων ήδη από την ΕΡΕ, με τις ΗΠΑ. Αυτή η αλλαγή διακρίνεται στις προγραμματικές θέσεις του κόμματος σχετικά με την εξωτερική πολιτική και άμυνα. Ως εκ τούτου, η «αύξηση των αμυντικών δαπανών, η χαλάρωση ή και η αποτροπή σύναψης ειδικών σχέσεων με τις ΗΠΑ και την τότε Σοβιετική Ένωση (1977)»³⁹, καθώς και η απομάκρυνση της χώρας από τις στρατιωτικές βάσεις του ΝΑΤΟ⁴⁰, διαφοροποίησαν το λόγο της ΝΔ σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής από εκείνον της ΕΡΕ.

36Ντίνας Ηλίας, «Ο λαός ξεχνά τι σημαίνει δεξιά: η αντιδεξιά προκατάληψη ως (φθίνον) στοιχείο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας», *ό.π.*, σ.69.

37Πασχαλούδη Ελένη, «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο: από την αμηχανία των νικητών στη «δικαίωση» των ηττημένων», *Εμφύλιος, Πολιτισμικό τραύμα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Ιανουάριος 2013, σσ.117-120.

38Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993)*, *ό.π.*, σσ.401-402.

39Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», σ.124.

40Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η Ελληνική Δεξιά*, *ό.π.*, σ.259.

1.2 Οι συγκλίσεις του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού με τον ελληνικό φιλελευθερισμό προδικτατορικά

Εμβαθύνοντας, ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός του Κωνσταντίνου Καραμανλή, προασπίζεται ζητήματα προερχόμενα από τον ελληνικό φιλελευθερισμό, με αναφορές του Προέδρου της ΝΔ, στη δημοκρατία, την κοινωνική δικαιοσύνη, τη διαμόρφωση μιας οικονομίας που θα αποδέχεται την ιδιωτική πρωτοβουλία αλλά και την παρεμβατική δράση του κράτους, τη θετική στάση του κόμματος απέναντι στην ΕΕ.

Ζητήματα τα οποία δεν εμφανίζονται για πρώτη φορά στο λόγο της ΝΔ, αντιθέτως, προϋπήρχαν στον ελληνικό πολιτικό λόγο ήδη από τη δεκαετία του 1930, σε μια προσπάθεια μεταρρύθμισης του ώριμου ελληνικού φιλελευθερισμού προς «σοσιαλίζουσα κατεύθυνση»⁴¹.

Προσπάθεια η οποία συναντήθηκε δυναμικά με τις ιδέες του Γιώργου Θεοτοκά, «του Παναγιώτη Κανελλόπουλου και του Εθνικού Ενωτικού κόμματος (ΕΕΚ), ορισμένων οργανώσεων της μη εαμικής αντίστασης, του Γεωργίου Παπανδρέου και του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού κόμματος (ΔΣΚ)»⁴².

Στην Ελλάδα, βέβαια, αξίζει να επισημανθεί ότι η πρωταρχική βαρύτητα που δόθηκε από τον πρόεδρο της ΝΔ⁴³ στη δημοκρατία, τόσο προγραμματικά όσο και στο ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό, οφειλόταν, κυρίως, στη μετάβαση της Ελλάδας από τη δικτατορία στη δημοκρατία, φαινόμενο που παρατηρήθηκε και σε άλλες χώρες του νότου, όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία. Ως αποτέλεσμα, οι ηγέτες των χωρών αυτών ενδιαφέρθηκαν περισσότερο για την ενίσχυση και σταθεροποίηση του δημοκρατικού πολιτεύματος⁴⁴, παρά για τολμηρές οικονομικές μεταρρυθμίσεις, γεγονός που πιθανώς επιβράδυνε την οικονομική ανάπτυξη των χωρών αυτών⁴⁵.

Στο ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό, η προτεραιότητα που έδωσε ο Καραμανλής στην ιδέα της δημοκρατίας ενίσχυε τον πολιτικό φιλελευθερισμό του κόμματος⁴⁶, ενώ η σύνδεση της δημοκρατίας με

---

41 Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, εκδ. Σιδέρης, Ινστιτούτο δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αθήνα 2003, σ.10.

42 Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *ό.π.*, σ.14.

43 Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *ό.π.*, πίν.3^α, σ. 123.

44 Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *ό.π.*, υπ.28, σ.124.

45 Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *ό.π.*, σ.124 και υπ.28 του ίδιου, όπου παραπέμπει, για μια πιο λεπτομερή προσέγγιση του θέματος στο J-M. Magavall, «Η εμπειρία της Νότιας Ευρώπης», στο Λυριντζής Χρήστος- Νικολακόπουλος Ηλίας- Σωτηρόπουλος Δημήτρης (επιμ), *Κοινωνία και πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής δημοκρατίας*, *ό.π.*

την κοινωνική δικαιοσύνη⁴⁷ συνέκλινε με την προώθηση μιας κοινωνικής δημοκρατίας, την οποία προασπίστηκε ο Θεοτοκάς⁴⁸.

Ο τελευταίος, επηρεασμένος από το ρεύμα του κοινωνικού φιλελευθερισμού στην Ευρώπη⁴⁹, υποστήριξε την επίτευξη κοινωνικής δικαιοσύνης μέσω οικονομικής αλληλεγγύης μεταξύ των εθνών⁵⁰, καθώς και σε επίπεδο κράτους, όπως διαφάνηκε στις προτάσεις του αργότερα, ως Πρόεδρος του Δημοκρατικού σοσιαλιστικού κόμματος το 1941, στηρίζοντας τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους, με στόχο τον περιορισμό των ανισοτήτων και την προώθηση της ισότητας⁵¹.

Τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους στους τομείς της παιδείας, «της κοινωνικής πολιτικής και της κοινωνικής ασφάλισης» στήριξε και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος (1943-1944), μέσω του Εθνικού Ενωτικού κόμματος, με στόχο τη δημιουργία ισότητας ευκαιριών⁵².

Ακολουθώντας, ο Θεοτοκάς τασσόταν «εναντίον της παλινόρθωσης της μοναρχίας»⁵³, αφού στόχος του ήταν η προάσπιση μιας «κοινωνικής δημοκρατίας», η οποία θα διακρινόταν από κοινωνική

46«Το κίνημα του πολιτικού φιλελευθερισμού γνώρισε δύο κορυφαίες εκδηλώσεις στον ευρύτερο ευρωπαϊκό αλλά και τον ελλαδικό χώρο. Αυτές ήταν, πρώτον, η διαμόρφωση των ανεξαρτήτων εθνικών κρατών και ο αγώνας για την εθνική απελευθέρωση, με τον οποίο συνήθως συνοδεύτηκε. Και δεύτερον, η εξέλιξη ουσιαστικής απόπειρα για τον εσωτερικό εκδημοκρατισμό και την πολιτική φιλελευθεροποίηση των εθνικών κρατών με τη θέσπιση Συνταγμάτων και την εκδήλωση ακόμα και επαναστατικών κινητοποιήσεων για τον σκοπό αυτό»: Μακρυδημήτρης Αντώνης, «Ο «μεσαίος» δρόμος του φιλελευθερισμού: ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη», *Περί φιλελευθερισμού*, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2002, σσ.185-186._Ο πολιτικός φιλελευθερισμός, όσον αφορά τη δημοκρατία, δίνει έμφαση στην ελευθερία καθώς και στα ατομικά δικαιώματα: Παπασηληλιόπουλος Σπήλιος, «Οικονομική αποτελεσματικότητα και κοινωνική δικαιοσύνη στον καπιταλισμό και στο σοσιαλισμό», *Συντηρητισμός, Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992, σσ.270-271.

47Την περίοδο Καραμανλή, η ΝΔ συνέδεε τη δημοκρατία με την κοινωνική δικαιοσύνη. Μια δημοκρατία ικανή να συνδυάζει την ελευθερία με την τάξη και την τάξη με την κοινωνική δικαιοσύνη, αποσκοπώντας στη δημιουργία ισορροπίας ανάμεσα σε αυτές τις τρεις έννοιες. Η ύπαρξη κοινωνικής δικαιοσύνης στη δημοκρατία, αφορούσε την ισονομία, αλλά και την ισότητα ευκαιριών σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο: Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σσ. 240-241.

48Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σσ.18-21.

49Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός Φιλελευθερισμός*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2012, σ.156.

50Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σ.18.

51Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σσ.18-19, 35.

52Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σσ.36-37.

53Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σ.20.

δικαιοσύνη⁵⁴, ενώ στεκόταν εναντίον των «κεφαλαιοκρατών» και των «τραστ», αλλά και των κοινωνικών δυνάμεων που επιδίωκαν τη «συντήρηση των προνομίων».

Στην κατεύθυνση αυτή εξέφραζε τη «δυσπιστία του προς τον όρο αστική δημοκρατία»⁵⁵ (όπως και ο Κανελλόπουλος⁵⁶), εφόσον κατά τον ίδιο εσώκλειε «μία σκανδαλώδη αντίφαση»⁵⁷.

Γνωρίσματα εμφανή στη δημοκρατία που προασπιζόταν ο Κωνσταντίνος Καραμανλής που επιδίωκε την εδραίωση μιας κοινοβουλευτικής αλλά και κοινωνικής δημοκρατίας⁵⁸, της οποίας συστατικό γνώρισμα ήταν πρωτίστως η κοινωνική δικαιοσύνη (και ακολούθως η ελευθερία)⁵⁹, με παρεμβατικό ρόλο του κράτους, ώστε να δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για ίσες ευκαιρίες στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή, με πρόθεση να προωθηθεί η ισότητα μεταξύ των ατόμων⁶⁰. Ταυτόχρονα, απέκλινε από την «κοινωνική δημοκρατία» του Θεοτοκά, όσον αφορά την εναντίωσή του στους κεφαλαιοκράτες και τα τραστ.

54Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σσ.18-21.

55Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σ.20. Συμπληρωματικά, «τα αστικά δημοκρατικά κόμματα απείχαν πολύ λιγότερο από τους οπαδούς της βασιλευόμενης δημοκρατίας, σε σύγκριση προς τη θεμελιώδη και βασική του διάσταση προς τον κομμουνισμό. Μεταξύ ενός κόμματος που είχε διακηρύξει την προτίμησή του στην αστική δημοκρατία και ενός άλλου που ήταν υπέρ της συνταγματικής βασιλείας δεν υπήρχε ουσιώδης κοινωνική διάσταση. Ο κομμουνισμός αντίθετα απέβλεπε στην επαναστατική ανατροπή του αστικού καθεστώτος στο σύνολό του, είτε υπό τη μορφή βασιλείας, είτε υπό τη μορφή δημοκρατίας»: Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό.π., σ.132.

56Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σ.37.

57Ο.π. «Η τρέχουσα έκφραση «αστική δημοκρατία» περιέχει μια σκανδαλώδη αντίφαση, που αναιρεί ολότελα το πνεύμα των δημοκρατικών στοχαστών και των δημοκρατικών επαναστάσεων.

Η Δημοκρατία είναι του δήμου. Η ίδια λέξη «Δημοκρατία» εκφράζει ένα αίτημα λαϊκής χειραφέτησης, ισότητας και δικαιοσύνης»: Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σ.20.

58Για μια πιο λεπτομερή ανάλυση της κοινωνικής δημοκρατίας: Καλογεράτος Παναγιώτης, *Το Λεξικό της Δημοκρατίας*, στο «Κοινωνική Δημοκρατία», Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σσ.264-269. Ο.π. Προϋποθέσεις ύπαρξης κοινωνικής δημοκρατίας, ήταν «το κράτος πρόνοιας, τα μικτά συστήματα διαχείρισης στην οικονομία με αυστηρότερο, ή ηπιότερο κρατικό παρεμβατισμό ανά περίπτωση, η πλήρης σχεδόν απασχόληση του εργατικού δυναμικού, η καθολική ισότητα των δικαιωμάτων και των ευκαιριών, η σταδιακή εξίσωση των φύλων»: Μακρυδημήτρης Αντώνης, «Ο «μεσαιός» δρόμος του φιλελευθερισμού: ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη», ό.π., σ.189.

59Την περίοδο Καραμανλή αναγκαία ήταν η αποδοχή μιας δημοκρατίας «μαχόμενης και όχι παράλυτης», η οποία θα συνδύαζε την ελευθερία με την τάξη και την τάξη με την κοινωνική δικαιοσύνη. Η σύνδεση ωστόσο της δημοκρατίας με την κοινωνική δικαιοσύνη την περίοδο Καραμανλή φαίνεται ιδιαίτερα στενή: «Η ΝΔ ήταν αντίθετη σε κάθε μορφή ολοκληρωτισμού και πίστευε στην κοινοβουλευτική δημοκρατία που βασιζόταν μεν σε μια ελεύθερη οικονομία αλλά ταυτόχρονα χαρακτηριζόταν και από κοινωνική δικαιοσύνη [...] Αν και δεν ξεκαθαρίστηκε ποτέ ποιο από τα τρία αυτά στοιχεία ήταν το σημαντικότερο, φαινόταν εντούτοις ότι το κύριο βάρος δινόταν στην υποχρέωση του κράτους να προσφέρει και να εγγυάται την κοινωνική δικαιοσύνη, αφού θεωρείτο ότι η κατάχρηση της ελευθερίας ήταν κυρίως υπεύθυνη για την απосύνθεση και την κατάρρευση ενός δημοκρατικού καθεστώτος»: Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η Ελληνική Δεξιά, Δομή και Ιδεολογία της ΝΔ, (1974-1993)*, ό.π., σ.244.

60Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σ.241.

Διαπιστώνουμε επομένως, ότι στο ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Καραμανλή κυρίαρχη θέση κατέχει η ιδέα της κοινωνικής δικαιοσύνης⁶¹, με το κράτος να λειτουργεί παρεμβατικά, περιορίζοντας τις ανισότητες και αναπληρώνοντας την ιδιωτική πρωτοβουλία, όποτε λόγοι οικονομικοί και κοινωνικοί το επιβάλλουν, προκειμένου να εξισορροπηθεί το ατομικό με το κοινωνικό συμφέρον⁶².

Σε αυτό το σημείο αξίζει να προσθέσουμε ότι ο συνδυασμός κοινωνικής δικαιοσύνης και οικονομικής πολιτικής προέρχεται από το ιδεολογικό οπλοστάσιο που γέννησε η μεταρρύθμιση του ώριμου φιλελευθερισμού προς σοσιαλίζουσα κατεύθυνση. Εδώ πλέον είναι αποδεκτός ο καθοριστικός ρόλος του κράτους στην οικονομία, με βασική στοχοθεσία την κοινωνική δικαιοσύνη⁶³.

Η αποδοχή του παρεμβατικού ρόλου του κράτους ενισχύεται κατά τη διάρκεια της κυβερνητικής θητείας του Κωνσταντίνου Καραμανλή, εγκαταλείποντας θέσεις του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού περί ανάπτυξης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στην οικονομία. Σε αυτή τη λογική, η δημιουργία επιχειρήσεων «που κατείχε και έλεγχε το κράτος»⁶⁴, αποτέλεσε την περίοδο του ιδρυτή της παράταξης πολιτική πρακτική που άγγιζε τα όρια της σοσιαλμανίας⁶⁵, συγκλίνοντας με τον ώριμο ελληνικό φιλελευθερισμό, στην κατεύθυνση ενός «φιλελεύθερου σοσιαλισμού»⁶⁶ ή αλλιώς «φιλελεύθερου εκλεκτικισμού»⁶⁷, τακτική την οποία είχε υιοθετήσει και η προδικτατορική ΕΡΕ στον οικονομικό τομέα, εφόσον συνέδεε τον κοινωνικό ρόλο του κράτους με τον κρατισμό⁶⁸.

61Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ, ό.π.*, σσ. 241, 245. Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993), ό.π.*, σ.274.

62Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993), ό.π.*, σ.239. Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ, ό.π.*, σ.245, υπ.335: Η ελεύθερη οικονομία της αγοράς δεν απέκλειε τη συμμετοχή της κρατικής παρέμβασης για τη διασφάλιση του ανταγωνισμού και την προστασία της κοινωνικής συνοχής: Παπαδόπουλος Δημήτρης, «Ατέλειες και αδυναμίες της ιδιωτικής οικονομίας και η αναγκαιότητα της κρατικής παρέμβασης», εφ. Μεσημβρινή, 30/12/1983.

63Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944, ό.π.*, σσ.10-13.

64Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993), ό.π.*, σσ. 248, 254-255.

65Για τη «σοσιαλμανία» της Δεξιάς, την περίοδο Καραμανλή: Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993), ό.π.*, σ.250.

66Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944, ό.π.*, σ.55.

67«Ο προβληματισμός για τον ρόλο ενός κράτους που θα έχει δραστηριότητα κατευθυντική της οικονομικής δραστηριότητας και θα είναι υπεύθυνο ακριβώς για τον προγραμματισμό της οικονομίας κυριάρχησε στις συζητήσεις της μεταπολεμικής Ελλάδας, όπου επικράτησε το μοντέλο που έχει οριστεί ως «φιλελεύθερος εκλεκτικισμός», (ή μετά τη μεταπολίτευση, «σοσιαλμανία»)» [...] «Ο φιλελεύθερος εκλεκτικισμός» αποτελούσε «βασική εκδοχή» του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού και αφορούσε την αποδοχή του παρεμβατικού ρόλου του κράτους στην οικονομία: Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944, ό.π.*, σσ.68-69.

68Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων, ό.π.*, σσ. 270, 271.

Η αντικομμουνιστική αντίληψη που εξέφραζε στο λόγο του ο Κωνσταντίνος Καραμανλής συνέκλινε με τον «πολιτικό λόγο του ΕΕΚ» το 1936. Οι θέσεις του Κανελλόπουλου, ηγέτη του κόμματος, εξέφραζαν την αντίθεσή του τόσο στον κομμουνισμό όσο και στον φασισμό. Ωστόσο, δεν διακρίνονταν από δριμύτητα, όπως διαπιστώνουμε από το γεγονός ότι δεν συμφωνούσε με τις διώξεις των κομμουνιστών, επιθυμώντας την ήττα τους αποκλειστικά σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο⁶⁹.

Επιπρόσθετα, μετά την Απελευθέρωση, το φθινόπωρο του 1944, οι κυβερνητικοί δρώντες που εκπροσωπούσαν το μεσαίο πολιτικό χώρο (Γ. Παπανδρέου, Π. Κανελλόπουλος, Γ. Καρτάλης), σε μια προσπάθεια αποκατάστασης των δημοκρατικών ελευθεριών,⁷⁰ διακριτή και με τη συμμετοχή του ΚΚΕ στην κυβέρνηση, που μπορούσε πλέον «να επιδρά επί της δημόσιας ζωής» μετά από «δεκαετίες διώξεων»⁷¹, στόχευαν στην αποφυγή του εμφυλίου, λόγος για τον οποίο αγωνίζονταν κατά του «φανατισμού και της ακρότητας»⁷².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον την περίοδο του ιδρυτή της παράταξης, είχε και η προσπάθεια του τελευταίου να προασπιστεί το έθνος, όχι στην κατεύθυνση του εθνικισμού, αλλά στην λογική της υπέρβασης των διχασμών του εμφυλίου. Η επιδίωξη κοινωνικής συνοχής, από αυτή την άποψη είναι φανερή.

Προσπάθεια που είχε επαναληφθεί στο παρελθόν και από κεντρώα σχήματα, όπως το ΕΕΚ το 1936, το οποίο επίσης μιλούσε για ένα έθνος χωρίς τους διχασμούς του παρελθόντος (μεταξύ βενιζελικών-αντιβενιζελικών)⁷³, μέσω της κυβέρνησης που σχηματίστηκε μετά την κατοχή⁷⁴.

Από την περίοδο της ΕΡΕ, η ελληνική δεξιά είχε αποδεχτεί τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό του κόμματος, με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, όχι με κριτήρια πλήρους ένταξης αλλά σύνδεσής της σε αυτή⁷⁵, συγκλίνοντας με την εξέλιξη του φιλελευθερισμού στην Ελλάδα, ο οποίος διατηρούσε θετική στάση απέναντι σε διεθνείς συνεργασίες⁷⁶. Η θετική στάση της ΝΔ απέναντι στην ΕΕ

69Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σσ.24-25.

70Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σσ.54-55.

71Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σ.58.

72Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σσ.59-60.

73Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σσ.21-24.

74Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σσ.54-55.

75Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκοφρόνων*, ό.π., σ.279.

76Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, ό.π., σσ.18,37-39.

ενισχύεται και προγραμματικά, με ανταπόκριση του κόμματος στις προερχόμενες από την Ευρώπη πολιτικές⁷⁷.

Μια δεύτερη διαπίστωση, επομένως, είναι ότι η ΝΔ συγκλίνει ιδεολογικά με τον ώριμο ελληνικό φιλελευθερισμό σε σοσιαλίζουσα φάση, όπως αυτός εκφράστηκε προδικτατορικά από κεντρώα κόμματα.

1.3 Ο προγραμματικός λόγος της ΝΔ την περίοδο Καραμανλή

Προγραμματικά, φανερό είναι η φιλελεύθερη κατεύθυνση του κόμματος, όπως μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε οι προγραμματικοί λόγοι του Καραμανλή στις εκλογικές περιόδους 1974, 1977. Σε αυτούς ο Πρόεδρος του κόμματος τονίζει τον φιλελεύθερο προσανατολισμό της ΝΔ, δίνοντας βαρύτητα στις θεματικές της δημοκρατίας⁷⁸, των εξωτερικών σχέσεων, ενώ οι αναφορές του σε συντηρητικές θεματικές, καλύπτουν εννοιολογικά το έθνος, την παράδοση και την άμυνα.

Η συνολική εικόνα του προγραμματικού λόγου της ΝΔ της περιόδου Καραμανλή αποκαλύπτει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του: το κόμμα εμφανίζεται ιδιαίτερα μετριοπαθές και συναινετικό, δεδομένης της έμφασης σε φιλελεύθερα ζητήματα. Οπωσδήποτε, «η υιοθέτηση ενός ηπιότερου και πιο μετριοπαθούς πολιτικού λόγου, από την ελληνική δεξιά, κατά την χρονική περίοδο 1974 μέχρι και το 1979, οφειλόταν τόσο σε ιστορικά αίτια, όπως η δικτατορία, όσο και σε δομικές αλλαγές σε κοινωνικό επίπεδο».

Οι κοινωνικές και ιστορικές αυτές παράμετροι, οδήγησαν τον ιδρυτή της ΝΔ στη μεταβολή του πολιτικού του λόγου, σε μια προσπάθεια να απευθυνθεί με επιτυχία στο διαφοροποιημένο ιδεολογικά ακροατήριο της Μεταπολίτευσης⁷⁹.

Συνολικά, τόσο η ιδεολογία του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τον ιδρυτή της παράταξης, όσο και ο προγραμματικός λόγος του κόμματος, αναδείκνυαν τον φιλελεύθερο προσανατολισμό της Νέας Δημοκρατίας, αλλά και την έλευση του τέλους της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης.

---

⁷⁷Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Η θέση της Νέας Δημοκρατίας, έναντι του ευρωπαϊκού εγχειρήματος», *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, Ιανουάριος-Ιούνιος 2009, σ.129.

⁷⁸Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *ό.π.*, σ.123, πίν.3^α.

⁷⁹Κωνσταντινίδης Γιάννης, *ό.π.*, σ.125, υπ.30, Karakatsanis Nikos, *The Politics of Elite Transformation: the Consolidation of Greek Democracy in Theoretical Perspective*, Praeger Publishers, Westport 2001, σ.88, σημ.29.

Συμπέρασμα

Στη συγκρότηση του ιδεολογικού λόγου της ΝΔ, επί ηγεσίας Κωνσταντίνου Καραμανλή (ιδρυτή της παράταξης), σημαντική συμβολή είχε η ιδεολογική πλατφόρμα του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού, η οποία επιχειρούσε την απομάκρυνση από τον λόγο της ΕΡΕ, εξέλιξη που οδήγησε και στο τέλος την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, όπως αυτή είχε συγκροτηθεί προδικτατορικά.

Σημαντικές ήταν οι διαφοροποιήσεις της ΝΔ από την πολιτική της πρόγονο, ειδικά όσον αφορά στην ενίσχυση του πολιτικού φιλελευθερισμού την περίοδο Καραμανλή, με τον ηγέτη της παράταξης να δίνει το κύριο βάρος στην κοινοβουλευτική δημοκρατία και τις δημοκρατικές ελευθερίες⁸⁰, σε αντίθεση με την προδικτατορική ΕΡΕ, η οποία προασπιζόταν μια δημοκρατία, συνδεδεμένη με τη βασιλεία, μια αστυνομευόμενη δημοκρατία, μέσω της οποίας ήλεγχε και απέκλειε κατά βούληση τους πολιτικούς της αντιπάλους.

Όσον αφορά την προάσπιση μιας αντικομμουνιστικής ρητορικής η οποία διαπερνά το λόγο της ΕΡΕ, την περίοδο Καραμανλή ο Πρόεδρος της ΝΔ παίρνει σαφείς αποστάσεις από την προκάτοχό της εφόσον ο λόγος του διακρίνεται από μια ήπια αντικομμουνιστική ρητορεία.

Ειδικότερα, η προάσπιση του έθνους την περίοδο Καραμανλή, ακολουθεί τη λογική υποβάθμισης του αντικομμουνισμού, με έμφαση στις δημοκρατικές ελευθερίες, διαχωρισμό του κόμματος από τη δικτατορία και το φασισμό, υπέρβαση των διχασμών του εμφυλίου.

Ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός ενδυναμώνει το φιλελεύθερο προφίλ της παράταξης, μέσω των συγκλίσεων που φέρεται να εμφανίζει με τον «φιλελεύθερο σοσιαλισμό», όπως αυτός είχε διαμορφωθεί από κεντρώα κόμματα τη δεκαετία του 1930 και μετά την Απελευθέρωση.

Τα κοινά τους σημεία εντοπίζονται στον παρεμβατικό ρόλο του κράτους στην οικονομία με στόχο τη δημιουργία κοινωνικής δικαιοσύνης, θετικό προσανατολισμό του κόμματος απέναντι στην ΕΕ, προάσπιση μιας δημοκρατίας η οποία διαχώριζε τη θέση της από τη μοναρχία, αποστασιοποίηση της ΝΔ από τους φασίστες, κριτική στάση απέναντι στον κομμουνισμό, προάσπιση του έθνους στη λογική υπέρβασης των διχασμών.

---

⁸⁰Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σ.240.

Κεφάλαιο δεύτερο

2.Ο οικονομικός φιλελευθερισμός του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και το εγχείρημα αποσιώπησης των διχασμών

2.1 Η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού την περίοδο Μητσοτάκη

Η «κοσμογονική κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού», οδήγησε στη «ραγδαία παρακμή» των κρατικιστικών ιδεών⁸¹, εξέλιξη η οποία έγινε ορατή και στη χώρα μας, με στροφή της κοινής γνώμης σε αντικρατιστικές αντιλήψεις⁸².

Αυτό το γεγονός εκμεταλλεύτηκε το κόμμα της ελληνικής κεντροδεξιάς, με την ανάληψη το 1984 της ηγεσίας από τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, με αποτέλεσμα ο ιδεολογικός / προγραμματικός λόγος της ΝΔ να παρουσιάζει αξιόλογες μεταβολές στο περιεχόμενό του, χωρίς να παραβλέπουμε τις επιρροές από το βρετανικό συντηρητικό κόμμα της Θάτσερ⁸³.

Θα ακολουθήσει η ανακοίνωση του νέου ιδεολογικού маниφέστου, «Μια νέα πρόταση ελευθερίας»⁸⁴ στην Κ.Ο του κόμματος στις 3/2/1985, το οποίο αν και επαναβεβαίωνε την πίστη της ηγεσίας στο ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό⁸⁵, έπαιρνε αποστάσεις από ένα «φιλελεύθερο σοσιαλισμό» στην οικονομία, όπως αυτός εκφράστηκε στον χώρο της δεξιάς τόσο προδικτατορικά όσο και κατά την ηγεσία της περιόδου Καραμανλή, προαναγγέλλοντας τον νεοφιλελεύθερο προσανατολισμό του κόμματος την περίοδο Μητσοτάκη⁸⁶.

81Ο συγγραφέας αναφέρεται στις μεταβολές που επέφερε η κατάρρευση συστημάτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού»: Λούλης Γιάννης, *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 1995, σσ. 542-543.

82«Καθώς τελειώνει η δεκαετία του 1980, κλείνει οριστικά και η εποχή της κυριαρχίας του κρατισμού στην ελληνική κοινή γνώμη. Πρόκειται για μια βουβή αλλά δραματική και συθέμελη αλλαγή στις αντιλήψεις των πολιτών»: Λούλης Γιάννης, *Τα είκοσι χρόνια που άλλαξαν την Ελλάδα*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Λιβάνης, Αθήνα σ.72. Έτσι ενώ η κοινή γνώμη στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ήταν υπέρ του κρατισμού, τάση η οποία ήταν έντονα «ιδεολογική», «η δεύτερη δεν συνιστούσε πέρασμα σε μια άλλη ιδεολογία, αλλά μετάβαση στον πραγματισμό. Με δύο λόγια, ενώ ο «κρατισμός» ήταν ιδεολογικός, ο αντικρατισμός δεν ήταν «φιλελεύθερος», αλλά κυρίως πραγματιστικός»: Λούλης Γιάννης, *ό.π.*, σ.73.

83Σεϊτανίδης Διαμαντής, *Τα αίτια της χρόνιας κρίσης της ελληνικής κεντροδεξιάς*, *ό.π.*, σσ.184-185.

84Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993)*, *ό.π.*, σσ.268, 274-280 και στην ίδια σελίδα 280, υπ.76:Κατσούδας Δημήτρης, «Συντηρητισμός και ή Φιλελευθερισμός: Η Ιδεολογική εξέλιξη της Νέας Δημοκρατίας», *Ο Φιλελευθερισμός στην Ελλάδα*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1991, σ.227.

85Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, *ό.π.*, σ.391.

Η νέα αυτή πρόταση τόνιζε τον οικονομικά φιλελεύθερο προσανατολισμό της Νέας Δημοκρατίας⁸⁷, μέσω της πρωταρχικής θέσης που έδινε στην ελευθερία, ιδίως όσον αφορά στο άτομο και την οικονομία. Από αυτή την άποψη, η ελευθερία αποτελούσε το κυρίαρχο ιδεώδες για την πολιτική πορεία του κόμματος, απορρίπτοντας την άρνηση ή τη συρρίκνωσή της στο όνομα άλλων δήθεν υπέρτερων αξιών⁸⁸.

Παρομοίως, η ερμηνεία της ελευθερίας γινόταν κατανοητή στην οικονομική της διάσταση, μέσα από το καθεστώς ελεύθερης οικονομίας της αγοράς, ατομικής ιδιοκτησίας, ελάχιστου και αποτελεσματικού κράτους και απόρριψης του υπερτροφικού δημόσιου τομέα⁸⁹. Συνακόλουθα, το κράτος όφειλε «...να διασφαλίζει και να ενθαρρύνει τον ανταγωνισμό, μέσα από την καταπολέμηση κάθε μορφής μονοπωλίων, προσφέροντας κίνητρα για οικονομική ανάπτυξη και προστατεύοντας τους αδύνατους», δίνοντας έτσι έμφαση στην ελευθερία τόσο του ανθρώπου όσο και στην οικονομία⁹⁰. Γι' αυτό, εξάλλου, τόνιζε ότι για την αποτελεσματική αντιμετώπιση σημαντικών προβλημάτων της χώρας, όπως «ανεργία, πληθωρισμός, δυσβάσταχτη φορολογία, κρατική γραφειοκρατία, το τεράστιο εξωτερικό χρέος», χρειαζόταν «...περισσότερη και όχι λιγότερη οικονομική ελευθερία»⁹¹. Η έμφαση μάλιστα στην ελευθερία, επέτρεψε να χαρακτηριστεί το παραπάνω μανιφέστο ως μια «φιλελεύθερη ιδεολογική επανάσταση»⁹².

Η στροφή προς τον νεοφιλελευθερισμό επιβλήθηκε μέσα στο κόμμα, ακόμα και μετά την προσωρινή «ιδεολογική υποχώρηση της ΝΔ»⁹³, λόγω της εκλογικής αποτυχίας το 1985. Εκλογική ήττα η οποία οδήγησε τη συντηρητική πτέρυγα της Νέας Δημοκρατίας στην επίρριψη ευθυνών αποκλειστικά στον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη και τη νεοφιλελεύθερη πολιτική του. Το γεγονός αυτό, εξάλλου, αποτέλεσε και τον λόγο για τον οποίο απαιτήθηκε στο δεύτερο συνέδριο του κόμματος, το

86Σχετικά με μία αναλυτική προσέγγιση του νεοφιλελευθερισμού: Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός φιλελευθερισμός, ό.π.*, σσ.76-92.

87Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993)*, ό.π., σσ.280-281.

88Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ, ό.π.*, σ.393.

89Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993)*, ό.π., σσ.276-277.

90Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993)*, ό.π., σσ.276-277.

91Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993)*, ό.π., σ.279.

92«Η πεμπτοσύνα του ιδεολογικού μανιφέστου του Φεβρουαρίου του 1985 ήταν, με δύο λόγια, αφενός λιγότερο κράτος και περισσότερο ελεύθερη οικονομία της αγοράς και αφετέρου μεγαλύτερη οικονομική ελευθερία και δυνατότητα προσωπικής επιλογής για τον πολίτη»: Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993)*, ό.π., σσ.279-280. Για την ερμηνεία της διακήρυξης ως φιλελεύθερης ιδεολογικής επανάστασης: *Ό.π.*, σ.280, υπ.75: Λομβέρδος Γιάννης, «Μια νέα πρόταση ελευθερίας: Η φιλελεύθερη φυσιογνωμία της Νέας Δημοκρατίας», σ.44.

93«Η προσωρινή επιστροφή στις καραμανλικές του ρίζες», θεωρήθηκε από το ΚΠΕΕ ως «ιδεολογική υποχώρηση»: Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993)*, ό.π., σ.286.

Φεβρουάριο του 1986, να αποσαφηνιστεί ότι η ιδεολογική ταυτότητα της ΝΔ ήταν εκείνη που είχε προσδιορίσει ο ιδρυτής της Κωνσταντίνος Καραμανλής κατά τη διάρκεια του πρώτου συνεδρίου το 1979⁹⁴.

Η ιδεολογική υποχώρηση ωστόσο ήταν προσωρινή, αφού, μετά το δεύτερο συνέδριο, το κόμμα επαναφέρει στην πολιτική του ατζέντα ζητήματα νεοφιλελεύθερης λογικής στην οικονομική πολιτική, όπως ιδιωτικοποιήσεις, περιορισμός των κρατικών παρεμβάσεων, λειτουργία της ελεύθερης αγοράς, «ζητήματα που παρέμειναν στο επίκεντρο της πολιτικής του πλατφόρμας μέχρι την επανεκλογή του στην κυβέρνηση τον Απρίλιο του 1990»⁹⁵ και μέχρι τη λήξη της θητείας του Μητσοτάκη στην ηγεσία της ΝΔ, το 1993.

Η στροφή προς έναν οικονομικό φιλελευθερισμό γίνεται αισθητή και μέσα από όλους σχεδόν τους λόγους του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, με τον τελευταίο να υπερασπίζεται ζητήματα ελεύθερης οικονομίας (πρόγραμμα 1985), οικονομικής ορθοδοξίας (προγράμματα 1985, 1990, 1993), νόμων της αγοράς (πρόγραμμα 1985), οικονομικών στόχων (προγράμματα 1989 (N), 1990)⁹⁶.

Όσον αφορά στο νέο πολιτικό μανιφέστο της ΝΔ, αξίζει να προστεθεί ότι αυτό αποκαλύπτει τα σαφώς φιλελεύθερα χαρακτηριστικά της ΝΔ, όπου η κοινωνική δικαιοσύνη συνδέεται αξεδιάλυτα με την ισονομία, την αξιοκρατία⁹⁷, την ισότητα ευκαιριών –σε οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο⁹⁸, - την καταπολέμηση κάθε προνομίου, επιδιώκοντας «τη δίκαιη αναγνώριση των ικανοτήτων του κάθε ανθρώπου»⁹⁹.

Παρότι, όσον αφορά τα παραπάνω, συνέκλινε στο ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης με την περίοδο Καραμανλή, διαφοροποιούνταν από τον τελευταίο στο περιεχόμενο της κοινωνικής δικαιοσύνης: ο Καραμανλής επεδίωξε ισότητα ευκαιριών και αξιοκρατίας, προσδίδοντας στο κράτος

94Σύμφωνα με το κείμενο του Λαμπρία, η Νέα Δημοκρατία εξακολουθούσε να δίνει σημαντική βαρύτητα στην ιδεολογική πλατφόρμα του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Σε αυτή τη λογική προτεραιότητα έδινε στη δημοκρατία, στην ιδέα του έθνους και της παράδοσης, στην παρέμβαση του κράτους, με απώτερο στόχο τον περιορισμό των ανισοτήτων, στη θετική στάση της ΝΔ απέναντι στην ΕΕ. Στα πλαίσια αυτά, οι αναφορές στο νεοφιλελευθερισμό είναι λιγοστές: Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ, ό.π.*, σσ.449-450. Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993), ό.π.*, σσ. 284-287.

95Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *ό.π.*, σ.289.

96Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *ό.π.*, σ.123. Το (N) στο πρόγραμμα του 1989, σημαίνει ότι αφορά τις εκλογές που έγιναν δεύτερη φορά το 1989.

97Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *ό.π.*, σ.276.

98Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *ό.π.*, σ.277. Σε αυτό το άρθρο, ο Παπαρρηγόπουλος, διευκρινίζει ότι σύμφωνα με τη θεωρία του Rawls, η ύπαρξη δικαιοσύνης είναι εφικτή εφόσον: «Κάθε άνθρωπος έχει ίσο δικαίωμα στο εκτενέστερο δυνατό συνολικό σύστημα ίσων θεμελιωδών ελευθεριών που να συμβιβάζεται με παρόμοιο σύστημα ελευθερίας για όλους»: Παπαρρηγόπουλος Ξενοφών, «Η θεωρία της δικαιοσύνης στη φιλελεύθερη θεωρία του John Rawls», στο *Φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός, συντηρητισμός*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992, σσ.71,74.

παρεμβατικό ρόλο, σε αντίθεση με τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, για τον οποίο η κοινωνική δικαιοσύνη θα ήταν αποτέλεσμα περισσότερης ελευθερίας της αγοράς, στην κατεύθυνση ενός ελάχιστου κράτους, επίσης δημιουργώντας συνθήκες αξιοκρατίας και ίσων ευκαιριών¹⁰⁰.

Ως αποτέλεσμα, η δημοκρατία του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη διαφέρει από εκείνη του Κωνσταντίνου Καραμανλή, με τον πρώτο να εστιάζει στην έννοια της ελευθερίας¹⁰¹, σε αντίθεση με τον ιδρυτή της παράταξης, ο οποίος αν και επιχειρούσε τη σύζευξη μεταξύ ελευθερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης¹⁰², εν τέλει προσέδιδε μεγαλύτερη βαρύτητα στην κοινωνική δικαιοσύνη.

Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης ενδυνάμωσε, σε σχέση με τις προγενέστερες ηγεσίες, τον πολιτικά φιλελεύθερο προσανατολισμό του κόμματος¹⁰³, εφόσον επιδίωξε την ύπαρξη δικαιοσύνης, μέσω του θεσμού της δημοκρατίας με «διεύρυνση των ατομικών δικαιωμάτων του πολίτη, τη διεύρυνση των δημοκρατικών του ελευθεριών», καθώς και την εφαρμογή του Συντάγματος και των νόμων, τα οποία όφειλαν να προστατεύουν τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα των πολιτών¹⁰⁴.

Επίσης, μέσω της κοινωνικής συνοχής, την οποία ανέδειξε με τη συγκυβέρνηση μεταξύ ΝΔ-Συνασπισμού μετά τις εκλογές 1989, την εξάλειψη των αντικομμουνιστικών αντιλήψεων στο λόγο του, καθώς και με την τακτική της εθνικής συμφιλίωσης το 1989, με τη ΝΔ να αναγνωρίζει τους αγώνες

99«Αξίζει να σημειωθεί, ότι ήταν η πρώτη φορά που η Νέα Δημοκρατία υποστήριζε την ισότητα των ευκαιριών (προς απόκτηση πλούτου) αντί την ισότητα στο αποτέλεσμα (στη διανομή του), γεγονός που στο παρελθόν είχε προκαλέσει μεγάλη σύγχυση ως προς την ιδεολογική ταυτότητα του κόμματος, συγκεκριμένα ως προς το αν η Νέα Δημοκρατία ήταν ένα κεντροδεξιό, ή αντίθετα, ένα σοσιαλδημοκρατικό κόμμα»: Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993)*, ό.π., σ.277, υπ.73. Επίσης, Κατσούδας Δημήτρης, «Συντηρητισμός και /ή φιλελευθερισμός: Η ιδεολογική εξέλιξη της Νέας Δημοκρατίας», ό.π.,σ.228. Στο *Μια νέα πρόταση ελευθερίας*, η ελληνική κεντροδεξιά, τονίζει ότι «η ΝΔ θεωρεί όλους τους Έλληνες ίσους και όχι μόνον απέναντι του νόμου αλλά και απέναντι των ευκαιριών που διανοίγει ο πολιτικός, οικονομικός και κοινωνικός βίος»: Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της Νέας Δημοκρατίας*, ό.π., σ.394.

100Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της Νέας Δημοκρατίας* ό.π., σσ.394-395.

101Σύμφωνα με το μανιφέστο *Μια νέα πρόταση ελευθερίας*, «η ελευθερία, αποτελεί το κυρίαρχο ιδεώδες, που κατευθύνει την πολιτική πορεία της ΝΔ», ενώ αποτελεί τον «ύψιστο πολιτικό σκοπό» για εκείνη. Όσον αφορά τη δημοκρατία, η ορθή λειτουργία της προέρχεται από την εφαρμογή ενός κράτους δικαίου, την εφαρμογή του Συντάγματος και των νόμων, στα οποία επικρατεί πλήρη διαφάνεια και αξιοκρατία, έτσι ώστε να μην ευνοούνται τα συντεχνιακά συμφέροντα. Η επίτευξη μιας τέτοιας προσπάθειας θεωρήθηκε εφικτή με το διαχωρισμό του κράτους από τον κομματικό μηχανισμό, καθώς και τη διαμόρφωση μιας δημοκρατίας, όπου οι πολιτικές ελευθερίες είναι ενισχυμένες στο πλαίσιο ενός μικρότερου κράτους: Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σσ.393-395.

Έμφαση έδινε ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, στην ατομική ελευθερία, μέσω της δυνατότητας του πολίτη για προσωπικές επιλογές: Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ(1974-1993)*, σσ. 279-280.

102Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός Φιλελευθερισμός*, ό.π.,σ.165.

103Για μια εμπειριστατωμένη ανάλυση του πολιτικού φιλελευθερισμού: Τζων Ρωλς, Πολιτικός φιλελευθερισμός, Εκδόσεις Μεταίχμο, Αθήνα, 2004.

104Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σσ.391,393-394. Παυλόπουλος Προκόπης, «Θεμελιώδη δικαιώματα και φιλελευθερισμός», *Συντηρητισμός, Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός*, ό.π., σσ.129-144.

του κομμουνιστικού κινήματος¹⁰⁵. Εξελίξεις που μαρτυρούσαν την ιδεολογική «φροντίδα» του Μητσοτάκη για ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και συναίνεσης.

Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως σε σχέση με την περίοδο Καραμανλή, η δημοκρατία που προασπιζόταν ο Μητσοτάκης στόχευε πολύ πιο επιθετικά στην ενίσχυση της προσπάθειας για υπέρβαση των διχασμών του εμφυλίου.

Η στροφή στο νεοφιλελευθερισμό, παρότι προεκλογικά διαφοροποιούσε το λόγο της περιόδου Μητσοτάκη από το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό που προασπιζόταν ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, καθώς και από το λόγο της ΕΡΕ, δεν απέφερε καρπούς σε κυβερνητικό επίπεδο, λόγω της τακτικής παλινδρόμησης που ακολούθησε.

Η διαμόρφωση ενός πολιτικού σχεδίου διακυβέρνησης το οποίο εξακολουθούσε να στηρίζει τις κρατικοποιήσεις¹⁰⁶, αναδείκνυαν την αδυναμία του κόμματος να υπερασπιστεί ένα νέο και διαφορετικό από των προγενέστερων ηγεσιών πολιτικό πρόγραμμα. Αποτέλεσμα, η σύνδεση του κόμματος κατά τη διάρκεια διακυβέρνησης του Μητσοτάκη, όσον αφορά στην οικονομική πολιτική, με τον ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Καραμανλή.

Αποτιμώντας τον λόγο της περιόδου Μητσοτάκη προεκλογικά, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο Μητσοτάκης πριμοδοτούσε τον νεοφιλελεύθερο προσανατολισμό του κόμματος, σε ζητήματα οικονομίας, διατηρώντας αποστάσεις από το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό στην οικονομία, στον οποίο ωστόσο παλινδρόμησε κυβερνητικά. Από την άλλη, ενδυνάμωσε σε σχέση με την περίοδο Καραμανλή, τον πολιτικό φιλελευθερισμό της ΝΔ σε ζητήματα δημοκρατίας, και κοινωνικής συνοχής.

2.2 Η ρητορική της υπέρβασης των διχασμών την περίοδο Μητσοτάκη

Επανερχόμενοι στο εγχείρημα της υπέρβασης των διχασμών του εμφυλίου και της δικτατορίας από τον Μητσοτάκη, παρατηρούμε σχετικές αναφορές και στον πολιτικό λόγο του κόμματος.

Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγουμε όταν εξετάσουμε τη χρήση λόγου καταγγελτικού (εκλογές 1985) εναντίον του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ και του κόμματος. Πολιτική πρακτική η οποία διχοτομούσε τον πολιτικό και κοινωνικό χώρο μέσα από τα αντιθετικά ζεύγη

105Λυριντζής Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», *ό.π.*, σ.68. Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ, ό.π.*, σ.544. Για τη στρατηγική της εθνικής συμφιλίωσης: Μπρατάκος Άγγελος, *ό.π.*, σσ.529,539. Πασχαλούδη Ελένη, «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο: από την αμηχανία των νικητών στη «δικαίωση» των ηττημένων», *ό.π.*, σσ.147-148.

106Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική Δεξιά, ό.π.*, σσ. 314, 318-320.

δημοκρατικό/αντιδημοκρατικό, κρατικισμός/φιλελευθερισμός. Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης προέβη σε καταγγελία των επιλογών του ΠΑΣΟΚ οι οποίες, όπως χαρακτηριστικά επισήμανε, «απειλούσαν τη δημοκρατία, θέτοντας σε κίνδυνο τις οικονομικές και κοινωνικές κατακτήσεις του λαού»¹⁰⁷.

Για αυτό και σε εκείνες τις εκλογές (1985) η ΝΔ υπογράμμισε το ρόλο της «ως απελευθερωτικής δύναμης που θα έσωζε τον τόπο από την τυραννία του ΠΑΣΟΚ»¹⁰⁸, τονίζοντας τη θεσμική κρίση στην οποία απειλούσε να βυθίσει τη χώρα το κυβερνητικό κόμμα με «την προεδρική εκλογή, τη συνταγματική αναθεώρηση και τις αντιδημοκρατικές πρακτικές της κυβέρνησης»¹⁰⁹.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο λόγος που αναπτύσσεται δεν τοποθετεί πλέον ως εχθρό της δημοκρατίας και κατ' επέκταση του έθνους τον κομμουνισμό, αλλά το ΠΑΣΟΚ και τις κρατικιστικές πολιτικές του.

Απόσταση από αναφορές που αναζωπύρωναν τη διαιρετική τομή δεξιά/αντιδεξιά¹¹⁰, λαμβάνει ωστόσο ο Πρόεδρος της ΝΔ στις επόμενες εκλογικές περιόδους (1989, 1990, 1993).

Η πολιτική αντιπαράθεση επικεντρώνεται πλέον μόνο σε κοινωνικοοικονομικά ζητήματα, όπου οι κακοί χειρισμοί του ΠΑΣΟΚ, η διαφθορά και ο κρατικισμός του θα διορθώνονταν από την έντιμη διαχείριση της ΝΔ και τη φιλελεύθερη πολιτική της, εξέλιξη που οδήγησε στη μείωση της πόλωσης και των διχασμών του παρελθόντος.

Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, κατήγγειλε μέσα από τη ρητορική του την αποτυχία της οικονομικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ¹¹¹, πολιτική την οποία το ΠΑΣΟΚ εξακολούθησε να υπερασπίζεται προεκλογικά και το 1990. Η ΝΔ, θεωρώντας υπεύθυνο το ΠΑΣΟΚ για την οικονομική κρίση¹¹², πρότεινε το νεοφιλελεύθερο μοντέλο, μέσα από το οποίο θα δημιουργούσε επενδύσεις και νέες θέσεις εργασίας καταπολεμώντας την ανεργία¹¹³, αρνούμενη ωστόσο, να αναλύσει με συγκεκριμένες προτάσεις τα κόστη και τα οφέλη αυτής της πολιτικής¹¹⁴.

Στην ίδια λογική, η επικέντρωση της πολιτικής αντιπαράθεσης σε κοινωνικοοικονομικά ζητήματα γίνεται φανερή και μέσα από τον τύπο με εμφανή την ανάδειξη του διπόλου έντιμοι/διεφθαρμένοι.

107Μπρατάκος Άγγελος, *ό.π.*, σ.404 και υπ.516: Βραδυνή, «Μητσοτάκης: “Απειλείται η Δημοκρατία”», 5/4/1985.

108Λυριντζής Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του 1980*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σ.67.

109Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, *ό.π.*, σ.406.

110Μοσχονάς Γεράσιμος, «Η Διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990)», *ό.π.*.

111Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, *ό.π.*, σ.406.

112Λυριντζής Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», *ό.π.*, σ.67

113Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, *ό.π.*, σ.559.

114Λυριντζής Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», *ό.π.*, σ. 67.

Μέσω της προσωποποίησης της πολιτικής η ΝΔ στόχευε στις εκλογές 1989 στο να πλήξει ηθικά τον πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ, τον οποίο και ταύτιζε με τη διαφθορά, αλλά και τη «χούντα» (λόγω του καθεστωτισμού που εδραίωνε), αντιπροβάλλοντας τον Μητσοτάκη ως το παράδειγμα του έντιμου πολιτικού.

Αντίστοιχα στρεφόταν και εναντίον του σοσιαλιστικού κόμματος, κατηγορώντας το ΠΑΣΟΚ σαν διεφθαρμένο, γεγονός που επέβαλλε, στην ίδια λογική, την εκδίωξή του από την εξουσία, προκειμένου να σωθεί η χώρα. Παρομοίως με την προηγούμενη «προσωπική» αντιπαραβολή Παπανδρέου / Μητσοτάκη, η ΝΔ εμφανιζόταν εδώ ως έντιμο και ηθικό κόμμα σε αντίθεση με το διεφθαρμένο ΠΑΣΟΚ¹¹⁵.

Αυτή η τακτική συνεχίστηκε και την περίοδο της συγκυβέρνησης της ΝΔ με το Συνασπισμό, μετά τις εκλογές 1989 και την πολιτική της εθνικής συμφιλίωσης¹¹⁶, γεγονός που μετατοπίζει καθοριστικά το πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης την περίοδο Μητσοτάκη σε σχέση με τους προκατόχους της ηγεσίας της ΝΔ.

Η επιδίωξη της πολιτικής συμφιλίωσης, από μέρους της ΝΔ, στην οποία πρόθυμα συμμετείχε ο ΣΥΝ με την ψήφιση του νομοσχεδίου και τη «συμβολική καύση των φακέλων», υποβάθμισε την αντιδεξιά ρητορική του ΠΑΣΟΚ και το νόημα που εμπεριείχε το σύνθημα «Ο λαός δεν ξεχνά τι σημαίνει δεξιά»¹¹⁷.

---

115 Ο.π. Δημοσιεύματα λαϊκιστικού τύπου κατά του ΠΑΣΟΚ, είναι εμφανή στην εφημερίδα Ελεύθερος Τύπος, όπου «χαρακτηρίζει τον Ανδρέα Παπανδρέου, ως «σιδερένιο», «φαύλο», «καουμπόυ», «γαμπρό» και «απατεώνα». Μιλάει για «παπανδρεϊκό κράτος και μαύρη χούντα», για «Σόδομα και Γόμορα Ανδρέα», ενώ αναφέρεται στο σόι της Μιμής, που την αποκαλεί «Εθνική Μαιτρέσσα». Σε αντίθεση, ο Μητσοτάκης είναι «ο Ψηλός, ο έντιμος πολιτικός», ενώ προβάλλεται ο τίτλος «Ενωμένος λαός, Κρητικός πρωθυπουργός». Ο Ελεύθερος Τύπος παρουσιάζει την απομάκρυνση του ΠΑΣΟΚ από την εξουσία σαν ήττα του «κακού» και επαρκή όρο για τη σωτηρία της χώρας από όλα της τα προβλήματα. Χαρακτηριστικοί είναι οι τίτλοι: «Ξήλωμα του ΠΑΣΟΚ», «Εσπασε το απόστημα», «Μαφιόζικο χρήμα ξέπλενε το ΠΑΣΟΚ», «Πασοκικό παρακράτος». Η αριστερά παρουσιάζεται σαν πιθανό δεκανίκι του ΠΑΣΟΚ που «εξακολουθεί το φλερτ με τον διεφθαρμένο». Χαρακτηριστικές φράσεις που δείχνουν τη λαϊκιστική λογική της εφημερίδας: «Σαπίσαμε οχτώ χρόνια με το ΠΑΣΟΚ» (8/6/89), «Πράσινο παρακράτος πίσω από τον ΕΛΑ», «Πορεία πλήρους εκφασισμού» (15/11/89). Οι τίτλοι, πέρα από το ότι αποτελούν δείγματα κιτρινισμού στον Τύπο, αποβλέπουν στη συγκρότηση μιας απλοποιημένης διπολικής πραγματικότητας κυριαρχούμενης από την αντιπαράθεση του «φαύλου» ή «σάπιου» ΠΑΣΟΚ με την έντιμη Νέα Δημοκρατία. Στο ίδιο κλίμα εναρμονίζεται και το Έθνος, που μιλάει για «πράσινο φασισμό, εκφασισμό και φασιστοποίηση». Η Απογευματινή παρουσιάζει τον Ανδρέα Παπανδρέου ως «ψεύτη, κλέφτη, μοιχό και δόλιο» που «δικαίωσε τους ψυχιάτρους» (Απογευματινή, 26/10/89). Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο το Έθνος, όσο και ο Ελεύθερος Τύπος παρουσιάζουν τη διακυβέρνηση από το ΠΑΣΟΚ σαν φασιστική ή σαν πορεία εκφασισμού, αποδίδοντας στο ΠΑΣΟΚ χαρακτηρισμούς που παραδοσιακά επεφύλασσε η Αριστερά για τη Δεξιά: Λυριντζής Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», *ό.π.*, σσ.64-65. Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, τόνιζε την αναγκαιότητα της κάθαρσης της πολιτικής ζωής του τόπου από τα φαινόμενα διαφθοράς του ΠΑΣΟΚ: Μοσχονάς Γεράσιμος, «Η Διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση, (1974-1990)», *ό.π.*, σ.193.

116 Η εγκατάλειψη αντικομμουνιστικής αντίληψης στη ΝΔ επισφραγίζεται στην περίοδο Μητσοτάκη με τη συγκυβέρνηση ΝΔ-Συνασπισμού: Λυριντζής Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», *ό.π.*, σ.68. Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, *ό.π.*, σ.544. Επίσης για την τακτική της εθνικής συμφιλίωσης: Μπρατάκος Άγγελος, *ό.π.*, σσ.529,539.

117 Πασχαλούδη Ελένη, *Εμφύλιος, Πολιτισμικό τραύμα*, *ό.π.*, σσ.152-153.

Γίνεται, έτσι, φανερή η καλλιέργεια μιας ρητορικής στις προεκλογικές ομιλίες του Μητσοτάκη που προωθεί την ανάγκη για κοινωνική συνοχή, μακριά από αντικομμουνιστικές αντιλήψεις, που θεωρούνταν υπεύθυνες για τη συντήρηση διχασμών του παρελθόντος.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να προστεθεί ότι ο λόγος της περιόδου Μητσοτάκη συγκλίνει με τον λόγο της περιόδου Καραμανλή στο ότι επιδιώκουν και οι δύο να επουλώσουν τα τραύματα του Εμφυλίου και της δικτατορίας¹¹⁸. Πολιτική πρακτική η οποία όμως ενισχύθηκε σημαντικά, σύμφωνα με τα όσα προαναφέραμε, κατά τη διάρκεια της θητείας του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη.

Συμπέρασμα

Την περίοδο του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, η ΝΔ μέσα από την προβολή της ιδεολογικής πρότασης «Μια νέα πρόταση ελευθερίας», ενδυναμώνει το πολιτικά φιλελεύθερο προφίλ του κόμματος, επιμένοντας στα δημοκρατικά και ατομικά δικαιώματα του πολίτη, ενώ στον οικονομικό τομέα στρέφει το κόμμα σε περισσότερο νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση.

Επί ηγεσίας Μητσοτάκη η οικονομική πολιτική του κόμματος αποκτά διαφορετικό προσανατολισμό και εννοιολογικό περιεχόμενο, απομακρύνοντας το κόμμα από το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Καραμανλή, με πρόταξη της ελευθερίας σε όλους τους τομείς και όχι πλέον της κοινωνικής δικαιοσύνης, στην οποία έδινε μεγαλύτερη βαρύτητα ο ιδρυτής της παράταξης.

Στην ίδια κατεύθυνση, την περίοδο Μητσοτάκη, φανερή είναι μετατόπιση της πολιτικής αντιπαράθεσης από τα θεσμικά στα κοινωνικοοικονομικά ζητήματα με τον οικονομικό φιλελευθερισμό να πρωτοστατεί. Την ίδια στιγμή, η απάλειψη από το λόγο του κάθε αντικομμουνιστικής αντίληψης, η συγκυβέρνηση της ΝΔ με τον Συνασπισμό, αλλά και η τακτική της εθνικής συμφιλίωσης, υπογράμμιζαν τη σημασία που προσέδιδε η ΝΔ στην ανάγκη για κοινωνική συνοχή.

Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστικό ότι ο Μητσοτάκης, επεδίωξε να επουλώσει τα τραύματα που είχε δημιουργήσει η Δεξιά με τον εμφύλιο και τη δικτατορία, συμβάλλοντας έτσι καθοριστικά και στην ανανέωση του πολιτικού λόγου του κόμματος.

---

¹¹⁸Πασχαλούδη Ελένη, «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο: από την αμηχανία των νικητών στη «δικαίωση» των ηττημένων», *ό.π.*, σσ.113-122, 145-148.

Κεφάλαιο τρίτο

3. Μιλτιάδης Έβερτ: Ο πολιτικός λόγος της ΝΔ αλλάζει

3.1. Συγκλίσεις του πολιτικού λόγου του Μιλτιάδη Έβερτ με τον ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Καραμανλή

Η αλλαγή ηγεσίας του κόμματος από τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη στον Μιλτιάδη Έβερτ¹¹⁹ συνδέεται με την επιστροφή της ΝΔ στις ρίζες της παράταξης, λόγω των αναφορών του Προέδρου της στο ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό¹²⁰.

Η σύγκλιση του ιδεολογικού προφίλ της Νέας Δημοκρατίας επί ηγεσίας Έβερτ με το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Καραμανλή γίνεται αντιληπτή από τις αναφορές του Προέδρου της ΝΔ στο έθνος¹²¹, όπως διαφάνηκε από τις ιδεολογικές αρχές του Γ΄ Συνεδρίου το 1994, όπου έμφαση δόθηκε στην πολιτιστική παράδοση, την παιδεία, η οποία όφειλε να συνδέεται με τον Ελληνισμό και την ορθοδοξία, στη σύνδεση της δημοκρατίας με την εθνική ανεξαρτησία¹²².

Τη βαρύτητα στην ιδέα του έθνους αναδεικνύει και ο προγραμματικός λόγος της ΝΔ. Το περιεχόμενο προεκλογικών ομιλιών του Μιλτιάδη Έβερτ βρίθει αναφορών στα κυριαρχικά δικαιώματα της χώρας, σε θέματα σχετικά με το ζήτημα των Σκοπίων και την επιμονή του σε μη αποδοχή του όρου Μακεδονία¹²³. Ο Μιλτιάδης Έβερτ προασπίζεται την ιδέα του έθνους μέσα από την αμυντική

---

119 Η εκλογική ήττα της ΝΔ το 1993, συνοδεύτηκε από την παραίτηση του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και την εκλογή του Μιλτιάδη Έβερτ, ως νέου προέδρου της παράταξης, στο Γ΄ Συνέδριο της ΝΔ στη Χαλκιδική, (22-24 Απριλίου 1994): Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της Νέας Δημοκρατίας, ό.π.*, σσ. 599,610, 622.

120 Αλεξιάκης Εμμανουήλ, «Κεντροδεξιά Ιδεολογία και Νέα Δημοκρατία», *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τχ.17, Μάιος 2001, σ.117. Εμφανής ήταν η επιθυμία του Μιλτιάδη Έβερτ να επιστρέψει η ΝΔ στην αρχική ιδεολογία του κόμματος, όπως διαφάνηκε από την εναρκτήρια ομιλία του στο Γ΄ Συνέδριο της παράταξης, στο οποίο τόνισε ότι η ΝΔ είναι το κόμμα του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού: Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της Νέας Δημοκρατίας, ό.π.*, σσ.624-625.

121 *Ο.π.* Η ΝΔ, την περίοδο Καραμανλή, «πιστεύει στην ιδέα του έθνους. Αναγνωρίζει και δέχεται ότι το έθνος παραμένει το φυσιολογικό πλαίσιο της ζωής του ατόμου»: Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της Νέας Δημοκρατίας, ό.π.*, σ.238. «Η πρόταξη στην ιδέα του έθνους σημαίνει αποδοχή από τη ΝΔ των αξιών που συνθέτουν την ελληνικότητα, την εθνική μας ταυτότητα, τις ιστορικές μας μνήμες και τις πολιτισμικές παραδόσεις μας: *Ο.π.* σ.244. Ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός μιλά για την ανάδειξη του έθνους, μέσω της παιδείας και της νέας γενιάς: Σείτανίδης Διαμαντής, *Τα αίτια της χρόνιας κρίσης της ελληνικής κεντροδεξιάς, ό.π.*, σ.166.

122 *Νέα Δημοκρατία, Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας, 3^ο Συνέδριο - Πρακτικά, Χαλκιδική 22-24 Απριλίου 1994*, εκδ. Νέας Δημοκρατίας, χ.χ.ε, σσ.306-307.

123 Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ Μιλτιάδη Έβερτ στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης: *Ελεύθερος τύπος*, 22/9/96, σ.4.

θωράκιση της χώρας, την επιδίωξη διαλόγου αλλά και τη λήψη απαραίτητων μέτρων, σε περίπτωση που θα υπήρχε αδιαλλαξία στο ζήτημα των Σκοπίων¹²⁴.

Προεκλογικά κατέφυγε σε καταγγελτικό λόγο, αναδεικνύοντας ως κεντρικό εθνικό ζήτημα τα γεγονότα στα Ίμια¹²⁵ και κατηγορώντας ως ανίκανη την κυβέρνηση, εφόσον επέλεξε να ταπεινώσει το έθνος υποστέλλοντας την ελληνική σημαία¹²⁶.

Ο Μιλτιάδης Έβερτ εμφανίζεται αδιάλλακτος ως προς τη μη παραχώρηση ελληνικού εδάφους στην Τουρκία¹²⁷, ενώ τονίζει τη σημασία της μη παραβίασης των ελληνικών συνόρων από τη γειτονική χώρα¹²⁸.

Όπως την περίοδο Καραμανλή, το κόμμα διατηρεί μια θετική στάση απέναντι στην ΕΕ, έτσι και την περίοδο Έβερτ, στις ιδεολογικές αρχές του Γ΄ συνεδρίου, η ΝΔ αναφέρεται θετικά για τη συγκρότηση ομοσπονδιακής Ευρώπης, με προϋπόθεση, ωστόσο, κάθε λαός να έχει τη δυνατότητα διατήρησης της εθνικής και πολιτιστικής του ταυτότητας¹²⁹.

Περαιτέρω στοιχεία σύγκλισης του ιδεολογικού χαρακτήρα του κόμματος της περιόδου Έβερτ με το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Καραμανλή, ανευρίσκονται στις ιδεολογικές αρχές του Γ΄ Συνεδρίου το 1994, στις οποίες, σε συμφωνία με εκείνες της περιόδου Καραμανλή, γίνεται αναφορά,

---

124Η αμυντική θωράκιση της χώρας θα γινόταν εφικτή με τη μεταφορά στα σύνορα όλων των παραγωγικών σχολών των ενόπλων δυνάμεων και των στρατοπέδων νεοσυλλέκτων, χωρίς να υπολογισθεί το πολιτικό κόστος: Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Έπαρση σημαίας μόνο με κυβέρνηση ΝΔ», *Ελεύθερος τύπος*, 2/9/96, σ.8.

125Ομιλία Προέδρου της ΝΔ Μιλτιάδη Έβερτ στην Ελευσίνα: *Καθημερινή*, «Συνέντευξη η προεκλογική συγκέντρωση», 17/9/96, σ.5.

126Ομιλία προέδρου της ΝΔ Μιλτιάδη Έβερτ στην Καλαμάτα: *Καθημερινή*, «Προεκλογική κίνηση έκπληξη, ετοιμάζει η ΝΔ», 19/9/96, σ.5. Θέσεις που θα έλεγε ο πρόεδρος της ΝΔ σε συνέντευξη τύπου στο Ζάππειο: *Ελεύθερος τύπος*, «Φουλ επίθεση σήμερα από Έβερτ και Μητσοτάκη», 3/9/96, σ.9. Συνέντευξη Προέδρου της ΝΔ Μιλτιάδη Έβερτ στον *Ελεύθερο τύπο*: Ζαφείρης Γιάννης, Σαραντάκος Γιάννης, «Σίγουρη η αυτοδυναμία της ΝΔ», *Ελεύθερος Τύπος*, 19/9/96, σσ.10,11.

127Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Έπαρση σημαίας, μόνο με κυβέρνηση ΝΔ», *ό.π.*, σ.8.

128Ο.π. Ο συγγραφέας του συγκεκριμένου άρθρου σκιαγραφεί τις θέσεις των δύο μεγάλων πολιτικών αρχηγών προεκλογικά σε ζητήματα εθνικών συμφερόντων, λέγοντας ότι ο Μιλτιάδης Έβερτ «κατέστησε σαφές ότι ο διάλογος με την Τουρκία είναι εφικτός, μόνο εάν η Άγκυρα εγκαταλείψει τις εδαφικές διεκδικήσεις εις βάρος της χώρας και δηλώσει ρητώς ότι σέβεται το διεθνές δίκαιο και τις συνθήκες που καθορίζουν το καθεστώς του Αιγαίου. Τονίζει επίσης ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την έναρξη του ελληνοτουρκικού διαλόγου είναι η γείτων να αντιληφθεί ότι «είμαστε αποφασισμένοι» να αντιδράσουμε σε κάθε αμφισβήτηση των κυριαρχικών μας δικαιωμάτων»: Παπαδιόχος Κώστας, «Αποστάσεις στην εξωτερική πολιτική, Τι προκύπτει από τις τοποθετήσεις ΠΑΣΟΚ και ΝΔ, στην προεκλογική εκστρατεία», *Καθημερινή*, 8/9/96, σ.12.

129Ο.π. Αναφέρεται στη θετική στάση της ΝΔ απέναντι στην ΕΕ, κατά την περίοδο Έβερτ, στο πλαίσιο των ιδεολογικών αρχών του κόμματος το 1994: *Νέα Δημοκρατία*, *Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας*, 3^ο Συνέδριο-Πρακτικά, *ό.π.*, σσ.308-309.

στην αποδοχή μιας δημοκρατίας «μαχόμενης και όχι παράλυτης», που θα συνδύαζε την ελευθερία με την τάξη και την τάξη με την κοινωνική δικαιοσύνη¹³⁰.

3.2 Η ατελής στροφή του Μιλτιάδη Έβερτ προς τον κοινωνικό φιλελευθερισμό

Πάρα τις διαφαινόμενες συγκλίσεις με το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Καραμανλή, μια πιο προσεκτική μελέτη του ιδεολογικού, προγραμματικού λόγου της ΝΔ της περιόδου που μελετάμε, μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε ότι το κόμμα επιχειρεί στροφή, όσον αφορά σε ζητήματα δημοκρατίας και οικονομίας, προς έναν κοινωνικό φιλελευθερισμό¹³¹, εξέλιξη που διαφοροποίησε το λόγο της συγκριτικά με την περίοδο Καραμανλή.

Η ΝΔ, όπως διαφάνηκε τόσο στην ομιλία του Μιλτιάδη Έβερτ στα συμπεράσματα του Γ΄ Συνεδρίου όσο και στις ιδεολογικές αρχές που επικύρωσε σε αυτό, ρίχνει το βάρος στην έννοια της ελευθερίας¹³², όσον αφορά τον άνθρωπο και την ελευθερία των επιλογών του¹³³, στη δημιουργία μιας δημοκρατίας όπου θα εξασφαλιζόνταν οι ατομικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα¹³⁴, συγκλίνοντας έτσι με τον πολιτικό φιλελευθερισμό που διακήρυττε ο Μητσοτάκης αναφορικά με τη λειτουργία της δημοκρατίας.

130Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ, ό.π.*, σ.240. *Νέα Δημοκρατία, Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας, 3^ο Συνέδριο - Πρακτικά, ό.π.*, σ.310. «Όταν ένας λαός δεν μπορεί να πετύχει την κοινωνική δικαιοσύνη στα πλαίσια της δημοκρατίας, κλονίζεται η εμπιστοσύνη του στην ιδέα της δημοκρατίας»: *Ό.π.* σ.311.

131Ό.π. «Οι τρεις κύριοι εκφραστές του κοινωνικού φιλελευθερισμού, Τόμας Γκριν (1836-82), Τζον Χόμπσον (1858-1940) και Λέοναρντ Χόμπχαους (1864-1929), επισήμαναν πρώτοι τις εγγενείς αδυναμίες του κλασικού φιλελευθερισμού» υποστηρίζοντας πως το κράτος όφειλε να παρεμβαίνει προς χάριν μιας «κοινωνικής αρμονίας και επιδιώκοντας μια δίκαιη ανακατανομή του πλούτου [...] Στον 20^ο αιώνα εμφανίστηκαν πολιτικοί φιλόσοφοι στον κοινωνικά φιλελεύθερο χώρο, όπως ο Isaiah Berlin. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε και η συμβολή του John Rawls «με τη θεωρία περί δικαιοσύνης». Η παραπάνω θεωρία «προτείνει δύο αρχές διαφοροποίησης του κοινωνικού, από τον οικονομικό φιλελευθερισμό: Την «αξιοκρατική αρχή» και την «αρχή της διαφοράς»: «ανισότητα επιτρέπεται μόνο εφόσον ευνοεί τους μη προνομιούχους. Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός θεωρείται μια ουμανιστική οδός ανάμεσα στον ανεξέλεγκτο καπιταλισμό και στον οικονομικό και πολιτικό σοσιαλισμό: Κακουριώτης Θάνας, «Κλασικός και κοινωνικός φιλελευθερισμός», *Ελευθεροτυπία*, 06/04/2010, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα, www.enet.gr/?1=news.el.article&id=148531.

132*Νέα Δημοκρατία, Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας, 3^ο Συνέδριο - Πρακτικά, ό.π.*, σ.120.

133Ό.π. Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στον άνθρωπο και την ελευθερία του, στο «Μια νέα πρόταση ελευθερίας»: Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η Ελληνική δεξιά, Δομή και ιδεολογία της ΝΔ, (1974-1993), ό.π.*, σ.278. Αντίστοιχα, ο Μιλτιάδης Έβερτ διατήρησε αυτή την προτεραιότητα, εμφανή στις ιδεολογικές αρχές του κόμματος, όπως αυτές ψηφίστηκαν στο Γ΄ Συνέδριο: *Νέα Δημοκρατία, Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας, 3^ο Συνέδριο - Πρακτικά, ό.π.*, σσ. 116-117, 305-306.

134Ό.π. Για την περίοδο Μητσοτάκη, όσον αφορά στην έμφαση σε μια δημοκρατία που στήριζε τις ατομικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα, βλέπε: Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ, ό.π.* σσ.391,394. Αντίστοιχα για την περίοδο Έβερτ: *Νέα Δημοκρατία, Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας, 3^ο Συνέδριο - Πρακτικά, ό.π.*, σ.309.

Ο δημοκρατικός χαρακτήρας του κόμματος ενισχύεται, εντούτοις, την περίοδο Έβερτ στην κατεύθυνση μιας «πολιτοκεντρικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας»¹³⁵, δίνοντας έμφαση στον ενεργό ρόλο του πολίτη «στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων που τον αφορούν». Με στόχο την «άμεση συμμετοχή του πολίτη», ο Μιλτιάδης Έβερτ αναφέρθηκε στην εναρκτήρια εισήγησή του στη «διεύρυνση και θεσμοθέτηση της εσωκομματικής δημοκρατίας», καθώς και στη δημιουργία μιας «κοινωνίας των πολιτών», επιδιώκοντας τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά¹³⁶.

Αξίζει ωστόσο να αναφέρουμε πως οι θέσεις του σε αυτό το ζήτημα δεν εμφανίζονται συστηματικά στον προγραμματικό λόγο του κόμματος.

Στην οικονομική πολιτική, ο Έβερτ, στρέφεται προς τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, αποκλίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τόσο από τον κρατικισμό του Καραμανλή¹³⁷, όσο και από τον οικονομικό φιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, συμμεριζόμενος θα λέγαμε την άποψη του Εμμανουήλ Μπαλαντίρ, ότι «η απόλυτη ελευθερία της αγοράς δεν είναι λύση: είναι ο νόμος της ζούγκλας και ο πολιτισμός πρέπει να ελέγχει τη ζούγκλα»¹³⁸.

Ενδεικτική της στροφής του κόμματος προς έναν κοινωνικό φιλελευθερισμό με ανθρώπινο πρόσωπο, ήταν και η ομιλία του αντιπροέδρου της ΝΔ Ιωάννη Βαρβιτσιώτη στο Γ' Συνέδριο της ΝΔ, στην 5^η Εθνική Συνδιάσκεψη του κόμματος, στις 18 και 19 Νοεμβρίου 1995. Σε αυτήν αναφέρθηκε στην αναγκαιότητα απομάκρυνσης του κόμματος από το Θατσερισμό και την προάσπιση ενός κράτους με κοινωνική ευαισθησία, δίνοντας βαρύτητα σε έναν φιλελευθερισμό με κοινωνικό πρόσωπο¹³⁹.

Σε αυτή την κατεύθυνση, ο Μιλτιάδης Έβερτ συνδυάζει την κοινωνική δικαιοσύνη με την ελευθερία και την οικονομική πολιτική, να συγκλίνει την περίοδο Έβερτ με μια κοινωνική οικονομία της αγοράς, όπως αυτή εμφανίζεται στον κοινωνικό φιλελευθερισμό¹⁴⁰.

Η ενίσχυση του κοινωνικά φιλελεύθερου προφίλ της ΝΔ στον οικονομικό τομέα¹⁴¹, προήλθε από τη συγκρότηση μιας πολιτικής στραμμένης σε μια κοινωνική οικονομία της αγοράς. Για πρώτη φορά η ΝΔ προσέδιδε στην οικονομία κοινωνική διάσταση και τη συνέδεε με την ποιότητα ζωής.

Αν και σε αντίθεση με την Ευρώπη, δεν είχε αποτυπωθεί στην Ελλάδα ένα ολοκληρωμένο ιδεολογικό πλαίσιο για τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, είχαν, ωστόσο, διατυπωθεί σκέψεις προς αυτή

135Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός φιλελευθερισμός, ό.π.*, σ.183.

136*Νέα Δημοκρατία, Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας, 3^ο Συνέδριο - Πρακτικά, ό.π.*, σσ.41-43.

137Αλεξιάκης Εμμανουήλ, *Η Ελληνική Δεξιά, Δομή και Ιδεολογία της ΝΔ (1974-1993), ό.π.*, σ.248.

138Βαρβιτσιώτης Ιωάννης, «Εισαγωγή», *Περί φιλελευθερισμού*, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα, Φεβρουάριος 2002, σσ.11-12.

139*Νέα Δημοκρατία*. Ομιλία: Ιωάννη Βαρβιτσιώτη, Εθνική Συνδιάσκεψη 1995, Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας, 18-19 Νοεμβρίου, σ.2.

την κατεύθυνση από διανοητές της εποχής, ήδη από τη δεκαετία του 1930. Αξιοσημείωτο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ιδέες του Γιώργου Θεοτοκά, ο οποίος υποστήριζε ότι «η ιδέα της ελευθερίας, θα πρέπει να συνδυάζεται με την ηθική αξίωση της εμπέδωσης της ισότητας και της διασφάλισης της κοινωνικής δικαιοσύνης». Ο Θεοτοκάς υποστήριζε έτσι την ανάγκη οικονομικής αλληλεγγύης μεταξύ των εθνών καθώς και μεταρρυθμίσεων στην ελληνική κοινωνία¹⁴².

Αντιστοίχως, η κοινωνική οικονομία της αγοράς, η οποία αποτελεί συστατικό γνώρισμα του κοινωνικού φιλελευθερισμού, εισάγεται στην ελληνική σκέψη από τον Παναγή Παπαληγούρα. Ο τελευταίος θεωρούσε αναγκαία τη λειτουργία μιας ελεύθερης οικονομίας, η οποία θα επεδίωκε μια «οριοθετημένη» και σταθερή παρέμβαση στην οικονομία, στοχεύοντας κατά αυτόν τον τρόπο στην καταπολέμηση των μονοπωλίων, την τόνωση της ανταγωνιστικότητας αλλά και την άσκηση κοινωνικής πολιτικής¹⁴³.

Η ανάδειξη μιας οικονομικής πολιτικής με κοινωνική ευαισθησία αποτελούσε το θεμέλιο λίθο της ιδεολογίας του κοινωνικού φιλελευθερισμού, νομιμοποιώντας την επέμβαση του κράτους στην αγορά, «υπέρ μιας κοινωνικής πολιτικής που απέβλεπε στην προστασία του κοινωνικού συνόλου»¹⁴⁴.

Η οικονομική πολιτική, επομένως, που προασπιζόταν ο Μιλτιάδης Έβερτ δεν αποτελούσε αυτοσκοπό, αλλά το μέσο για τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής και την επίτευξη της ανθρώπινης

140Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός φιλελευθερισμός, ό.π.*, σσ.97-99. Ως θεωρία να διευκρινίσουμε ότι ο κοινωνικός φιλελευθερισμός, δίνει πρωταρχική έμφαση στον άνθρωπο και την ελευθερία του, στην αλληλεγγύη και στην κοινωνική δικαιοσύνη. Τάσσεται υπέρ μιας κοινωνικής οικονομίας της αγοράς, η οποία αποδέχεται από τη μια τον οικονομικό φιλελευθερισμό, ενώ από την άλλη υποστηρίζει την παρέμβαση του κράτους με στόχο την επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης, στους τομείς πρόνοιας, παιδείας, υγείας, εργασίας. Δίνει προτεραιότητα στη δημιουργία μιας πολιτικής η οποία «συνδυάζει την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη με την ενσωμάτωση της μέριμνας για την προστασία του περιβάλλοντος στη λήψη κάθε οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής απόφασης»: Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός φιλελευθερισμός, ό.π.*, σσ.171-173, 174-175, 176-178, 181. Επίσης, η κοινωνική οικονομία της αγοράς, δίνει έμφαση στη νομισματική σταθερότητα, σε ένα χαμηλό επίπεδο πληθωρισμού, στη δημοσιονομική πολιτική εξισορρόπησης φορολογικών εσόδων και δημόσιων δαπανών, στην ενεργή κοινωνική πολιτική από μέρους του κράτους, στην υπεράσπιση μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, στη διαμόρφωση μιας σύγχρονης οικονομίας της αγοράς, η οποία θα πρέπει να συνυπάρχει με ένα ισχυρό (αν και όχι απαραίτητα μεγάλο) δημόσιο τομέα και με σημαντικά προγράμματα κράτους πρόνοιας.: Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σσ.100-102. Ακόμη, αναφέρεται στην υποστήριξη ελάχιστου κράτους, στην εφαρμογή νέων τεχνολογιών-υποδομών, στην αναδιανομή υπέρ των κοινωνικά ευάλωτων ατόμων (ηλικιωμένοι, άρρωστοι, άτομα με ειδικές ανάγκες), στη στήριξη στους εργαζόμενους, στην εφαρμογή πράσινης πολιτικής για την προστασία του περιβάλλοντος: *Ό.π.*, σσ.120-122, 124, 125, 128. Επίσης, αποδέχεται τη δημοκρατία και τα δικαιώματα του πολίτη, την ΕΕ: Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σσ.183-184, 206-210.

141*Ό.π.* Ιδιαίτερα, αξίζει να σημειωθεί ότι την περίοδο Έβερτ, ο ηγέτης της παράταξης επεδίωξε το κόμμα να πάρει αποστάσεις από τη νεοφιλελεύθερη πολιτική της κυβέρνησης Μητσοτάκη (1991-1993): Κεφαλά Αργυρώ, «ΠΑΣΟΚ και Νέα Δημοκρατία: Προεκλογικά Διλήμματα για Μετεκλογικές Απαντήσεις», *Επίκεντρα*, τχ1, Σεπτέμβριος-Νοέμβριος, 1996, σ.41.

142Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός Φιλελευθερισμός, ό.π.*, σσ.156-157.

143Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός φιλελευθερισμός, ό.π.*, σ.161.

144Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός φιλελευθερισμός, ό.π.*, σ.97.

ευτυχίας, βασισμένη σε μια λογική που συνεπαγόταν την εναρμόνιση της οικονομικής ανάπτυξης με την οικολογία, με τη συμπερίληψη της προστασίας του περιβάλλοντος στα κριτήρια που επηρέαζαν την λήψη των οικονομικών αποφάσεων.

Εκφράζοντας την αντίθεσή της στον άκρατο καπιταλισμό, η Νέα Δημοκρατία τόνισε την ανάγκη οικονομικής προόδου μέσα σε συνθήκες ελευθερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης, δείχνοντας σεβασμό προς το περιβάλλον¹⁴⁵.

Θέση την οποία επιβεβαίωνε και ο προγραμματικός λόγος του κόμματος, διακριτός στις ομιλίες του προέδρου της ΝΔ (στην περιφέρεια αλλά και στην Αττική).

Σε αυτές τις ομιλίες στάθηκε στη δημιουργία αναπτυξιακών υποδομών¹⁴⁶, αποσκοπώντας στη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων, την προστασία του περιβάλλοντος¹⁴⁷, τη δημιουργία χώρων πρασίνου¹⁴⁸, τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής των κατοίκων της περιφέρειας, αλλά και του Λεκανοπεδίου¹⁴⁹.

Ένα τέτοιο εγχείρημα προϋποθέτει κοινωνική δικαιοσύνη, όπως υπογραμμίζεται σε αναφορές του Μιλτιάδη Έβερτ για κοινωνικές παροχές με ευνοϊκά μέτρα προς τους αγρότες¹⁵⁰, τις πολυμελείς

---

145 *Νέα Δημοκρατία, Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας, 3^ο Συνέδριο-Πρακτικά, ό.π., σσ.313-314.*

146 *Ο.π.* Ο Μιλτιάδης Έβερτ αναφέρθηκε χαρακτηριστικά στην ανάπτυξη του Έβρου, βασισμένος σε ένα πλαίσιο (δεδομένων των αναγκαίων υποδομών που χρειαζόταν η περιοχή) το οποίο καταρτίστηκε από τους ίδιους τους παραγωγικούς και κοινωνικούς φορείς της περιοχής, διαδικασία η οποία ακολουθήθηκε για όλους τους νομούς της χώρας: Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Έπαρση σημαίας, μόνο με κυβέρνηση ΝΔ», *ό.π.*, σσ.8-9. Σε ομιλία που έκανε ο Μιλτιάδης Έβερτ στη Δυτική Αττική, αναφέρθηκε σε έργα υποδομών που αφορούσαν την υδροδότηση της περιοχής, τη δημιουργία βιοτεχνικού πάρκου, καθώς και την εγκατάσταση βιολογικού καθαρισμού: Κασσιμάτης Πέτρος, «Την Κυριακή το χέρι του λαού σηκώνει την Ελλάδα», *Ελεύθερος τύπος*, 17 Σεπτεμβρίου 1996, Εκλογές 1996, σ.9. Ο Πρόεδρος της ΝΔ σε ομιλία του στην Καρδίτσα αναφέρθηκε στη βελτίωση του οδικού δικτύου, της ύδρευσης, της αποχέτευσης, της προστασίας των βαμβακοπαραγωγών: *Καθημερινή*, 8/9/96, αρ. φύλλου 23.369. Ο Μιλτιάδης Έβερτ αναφέρθηκε στη δημιουργία μετρό, στην ύδρευση, στο βιολογικό καθαρισμό, στην κατασκευή δημαρχιακού μεγάρου, στην άμεση προώθηση έργων υποθαλάσσιας αρτηρίας, στην επέκταση του αεροδρομίου Μακεδονία: Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Με λύσεις για τα προβλήματα της Θεσσαλονίκης», *Ελεύθερος Τύπος*, 16/9/96, σ.9.

147 *Καθημερινή*, «Προεκλογική κίνηση έκπληξη, ετοιμάζει η ΝΔ», *ό.π.*, σ.5.

148 Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Με λύσεις για τα προβλήματα της Θεσσαλονίκης», *ό.π.*, σ.9.

149 *Καθημερινή*, «Προεκλογική κίνηση έκπληξη, ετοιμάζει η ΝΔ», *ό.π.*, σ.5.

150 *Ο.π.* Ο Μιλτιάδης Έβερτ, αναφέρθηκε στην αύξηση κατά 10.000 δρχ. στις συντάξεις των αγροτών, στη μείωση του ηλεκτρικού ρεύματος (κατά 50% στις κοινότητες κάτω των 500 κατοίκων σε όλη τη χώρα αλλά και στις -κοινότητες που απείχαν 10 χλμ. από τα σύνορα): *Καθημερινή*, «Μικρές οι διαφορές στα προγράμματα», 22/9/96, σ.4. Για αύξηση της σύνταξης των αγροτών από 25000 σε 35000 δρχ. βλέπε τα άρθρα: Αργυράκης Θανάσης, «Αγροτικός ξεσηκωμός, Η ΝΔ, εγγύηση για το εισόδημα των αγροτών», *Ελεύθερος Τύπος*, 9/9/96, σ.8. Ομιλία προέδρου ΝΔ, σε Καλαμάτα, Λάρισα: Αργυράκης Θάνας, «Επανάσταση στην Καλαμάτα για τον Έβερτ», *Ελεύθερος τύπος*, 18/9/96, σ.9. *Ο.π.* Ο Μιλτιάδης Έβερτ μίλησε για χρηματοδότηση των κτηνοτρόφων προκειμένου να παραμείνουν στην περιφέρεια: Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Έπαρση σημαίας, μόνο με κυβέρνηση ΝΔ», *ό.π.*, σ.9.

οικογένειες¹⁵¹, τη δημιουργία ενός πλαισίου φοροελαφρύνσεων για τους αγρότες¹⁵², τις πολύτεκνες οικογένειες¹⁵³ και τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις¹⁵⁴, αλλά και προτάσεις για αύξηση των δαπανών της παιδείας¹⁵⁵ στο 5% του ΑΕΠ¹⁵⁶.

Από αυτή την άποψη, η οικονομική πολιτική του κόμματος απέκτησε κοινωνικό και οικολογικό πρόσωπο με ευαισθησία στους σχετικούς τομείς δημόσιας πολιτικής, ως «προέκταση της πίστης στον άνθρωπο και την ελευθερία του»¹⁵⁷.

Παρά τις εμφανείς, ωστόσο, συγκλίσεις της ΝΔ με έναν τύπο κοινωνικής οικονομίας της αγοράς¹⁵⁸, το γεγονός ότι η ΝΔ δεν προασπίστηκε συστηματικά θέσεις για τη συγκρότηση ενός

---

151 Ο.π. Στις ομιλίες του ο Μιλτιάδης Έβερτ τόνισε ότι επιθυμεί τη στήριξη της πολύτεκνης οικογένειας, μέσα από την καθιέρωση του νυχτερινού τιμολογίου της ΔΕΗ (για κατανάλωση 500 κιλοβάτ για κάθε μέλος της), αλλά και τη διατήρηση του επιδόματος της πολύτεκνης μητέρας, το οποίο ανερχόταν στις 40.000 δρχ.: Μωυσής Β, «Η ΝΔ ανοίγει την αγκαλιά της στους πολύτεκνους», *Ελεύθερος τύπος*, 18/9/96, σ.16.

152 Ο.π. Ομιλία προέδρου στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης, όπου αναφέρθηκε στο προγραμματικό πλαίσιο του κόμματος για φοροελαφρύνσεις προς τους αγρότες: *Ελεύθερος τύπος*, 22/9/96, σ.4.

Ομιλία προέδρου της ΝΔ στην Καλαμάτα. Οι φοροελαφρύνσεις που εξήγγειλε αφορούσαν στην κατάργηση του φόρου κατανάλωσης στα καύσιμα για αγροτική χρήση, την αύξηση του αφορολογήτου ορίου για κληρονομιά, μεταβίβαση και γονική παροχή αγροτικής γης από 20 σε 60 εκ. δρχ., την κατάργηση των φόρων των τελών για την έκδοση αδειών για τα αγροτικά κτίσματα, τη μείωση του ΦΠΑ για την αγορά των αγροτικών μηχανημάτων από 18% σε 8%: Αργυράκης Θάνας, «Επανάσταση στην Καλαμάτα για τον Έβερτ», *ό.π.*, σ.8.

153 Ο.π. Ομιλία Μιλτιάδη Έβερτ, στο χωριό Κολοκυθιά της Φθιώτιδας, όπου και αναφέρθηκε στην αλλαγή του τρόπου φορολόγησης: *Καθημερινή*, «Ο Έβερτ κοντά στην ξεχασμένη Ελλάδα», 11/9/96, σ.5. Αναφέρθηκε στην αύξηση του αφορολόγητου εισοδήματος για κάθε προστατευόμενο μέλος της πολύτεκνης οικογένειας, το οποίο ήταν 40.000 δρχ.: Μωυσής Β, «Η ΝΔ ανοίγει την αγκαλιά της στους πολύτεκνους», *ό.π.*, σ.16.

154 Ομιλία Προέδρου της ΝΔ Μιλτιάδη Έβερτ στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης: *Ελεύθερος τύπος*, 22/9/96, σ.4. Ομιλία Μιλτιάδη Έβερτ στις Σέρρες: Ασπροπούλης, Δ.Ι, «Τη Δευτέρα αλλάζουμε τη μοίρα της Ελλάδας», *Ελεύθερος τύπος*, 19/9/96, σ.9. Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Με λύσεις για τα προβλήματα της Θεσσαλονίκης», *ό.π.*, σ.9. Ομιλία Προέδρου της ΝΔ Μιλτιάδη Έβερτ στις Σέρρες, Καλαμάτα. Ο Πρόεδρος της ΝΔ μίλησε για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, αναφερόμενος στην κατάργηση των αντικειμενικών τεκμηρίων και την αντικατάστασή τους με τεκμήρια διαβίωσης: *Καθημερινή*, «Προεκλογική κίνηση έκπληξη, ετοιμάζει η ΝΔ», *ό.π.*, σ.5. Όσον αφορά τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, ο Πρόεδρος της ΝΔ αναφέρθηκε στην κατάργηση των αντικειμενικών τεκμηρίων και την αντικατάστασή τους με τεκμήρια διαβίωσης: *Ελεύθερος τύπος*, *Μικρές οι διαφορές στα προγράμματα*, 22/9/96, σ.4. Συνάντηση Μιλτιάδη Έβερτ με τη διοίκηση της Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιοβιοτεχνών Εμπόρων. Σε αυτή τη συνάντηση μίλησε για την κατάργηση του συντελεστή 35% για τις ομόρρυθμες εταιρείες, τη στήριξη και απάλειψη των φορολογικών τους επιβαρύνσεων: Βουτσαδάκης Κώστας, «Στους μικρομεσαίους οι μετοχές της ΕΤΒΑ», *Ελεύθερος τύπος*, 12/9/96, σ.37.

155 Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *ό.π.*, σ.127.

156 Ομιλία Έβερτ στη Θεσσαλονίκη: Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Με λύσεις για τα προβλήματα της Θεσσαλονίκης», *ό.π.*, σ.9. Την παραπάνω θέση επανέλαβε και σε συνάντησή του με τους πρυτάνεις της παιδείας: Μανώλη Γιούλη, «Δέσμευση στους πρυτάνεις για την Παιδεία», *Ελεύθερος τύπος*, 10/9/96, Ρεπορτάζ σ.8.

157 *Νέα Δημοκρατία*, *Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας*, 3^ο Συνέδριο-Πρακτικά, *ό.π.*, σσ.313-314.

158 Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, σσ. 99-102.

κοινωνικού κράτους, το οποίο αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της εν λόγω πρότασης, υποδεικνύει αδυναμία ολοκλήρωσης της πρότασης προς αυτήν την κατεύθυνση.

3.3 Συγκλίσεις και αποκλίσεις του πολιτικού λόγου του Μιλτιάδη Έβερτ με τον πολιτικό λόγο της περιόδου Μητσοτάκη

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω, η ανάδειξη μιας οικονομικής πολιτικής με κοινωνική ευαισθησία εξακολουθούσε να διατηρεί, χωρίς να εγκαταλείπει πλήρως, ζητήματα οικονομικού φιλελευθερισμού.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο πρόεδρος της ΝΔ, Μιλτιάδης Έβερτ, κατά την προεκλογική περίοδο αγγίζει συστηματικά θέματα μακροοικονομικών στόχων είτε βραχυπρόθεσμων είτε μακροχρόνιων, οι οποίοι αφορούσαν κυρίως την οικονομική ανάπτυξη και μεγέθυνση¹⁵⁹.

Επιπρόσθετα, ο πρόεδρος της ΝΔ τονίζει συστηματικά την ανάγκη για μια οικονομική πολιτική με στόχο τη μείωση του κρατικού τομέα¹⁶⁰, τη μείωση των δημόσιων δαπανών¹⁶¹, τη λήψη μέτρων για τόνωση της αγοράς¹⁶², ενώ επισημαίνει τη σημασία απελευθέρωσης της οικονομίας από την κρατική μηχανή¹⁶³.

159Ο.π. Να σημειωθεί ότι οι οικονομικοί στόχοι αφορούν την ευημερία και τη σταθερή ανάπτυξη: Norris Pippa, *Critical elections, British parties and Voters in Long-term perspective*, εκδ. Sage publications, London 1999, σ.10. «Βασικοί στόχοι της μακροοικονομικής πολιτικής, είναι η ανάπτυξη (οικονομική/ κοινωνική), η οικονομική σταθερότητα (τιμών και κόστους εργασίας) και η πλήρης απασχόληση. Η οικονομική ανάπτυξη προηγείται όλων των μακροοικονομικών στόχων γιατί μόνο αυτή εξασφαλίζει νέες θέσεις εργασίας, νέες ευκαιρίες επενδύσεων και ενίσχυση κοινωνικής υποδομής. Η μακροοικονομική πολιτική, συνεπώς, αποβλέπει στην εξομάλυνση των μακροοικονομικών ανισορροπιών οι οποίες μπορεί να υπάρχουν: 1. στην αγορά εργασίας (ανεργία, πληθωρισμός, υψηλό κόστος εργασίας, χαμηλή παραγωγικότητα), 2. στο δημόσιο τομέα (ελλείμματα, δημόσιο χρέος, υψηλοί φορολογικοί συντελεστές), 3. στην αγορά χρήματος (υψηλά επιτόκια, χαμηλές επενδύσεις, 4. στον εξωτερικό τομέα, υψηλές συναλλαγματικές ισοτιμίες. Οι στόχοι μπορεί να είναι βραχυπρόθεσμοι, ή μακροπρόθεσμοι. Οι βραχυπρόθεσμοι στόχοι (ετήσιοι), περιλαμβάνονται στον ετήσιο κρατικό προϋπολογισμό και συνδέονται με τη σταθεροποίηση, ενώ οι μακροπρόθεσμοι στα προγράμματα σύγκλισης ή πενταετή προγράμματα ανάπτυξης και συνδέονται με την οικονομική μεγέθυνση. Οι βραχυχρόνιοι στόχοι, αφορούν, την πλήρη απασχόληση, την κοινωνική συνοχή, την ποιότητα ζωής και το περιβάλλον, την μακροοικονομική σταθεροποίηση, την ανταγωνιστική οικονομία, το ισορροπημένο ισοζύγιο διεθνών συναλλαγών. Οι μακροχρόνιοι στόχοι αφορούν τη δικαιότερη διανομή εισοδήματος, την περιφερειακή ανάπτυξη, την ορθολογική κατανομή των πόρων, την παραγωγικότητα, την οικονομική ανάπτυξη και μεγέθυνση»: Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα, www.euretirio.com/2010/06/stoxoi-oikonomiki-politikis.html.

160Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ Μιλτιάδη Έβερτ στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης: *Ελεύθερος τύπος*, 22/9/96, σ.4.

161Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ Μιλτιάδη Έβερτ στην Αλεξανδρούπολη: Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Έπαρση σημαίας μόνο με κυβέρνηση ΝΔ», *ό.π.*, σ.8.

162Ομιλία Μιλτιάδη Έβερτ στη Βαρβάκειο αγορά: *Καθημερινή*, «Μέτρα για την τόνωση της αγοράς», 17/9/96, σ.5.

163Ομιλία Μιλτιάδη Έβερτ στην Ελευσίνα: *Καθημερινή*, «Συνέντευξη, η προεκλογική συγκέντρωση», 17/9/96, σ.5. Την περίοδο Έβερτ, η ΝΔ αναφέρεται «στην ανάγκη αποκρατικοποίησης τομέων της οικονομίας»: *Νέα Δημοκρατία, Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας, 3^ο Συνέδριο - Πρακτικά, ό.π.* σσ.314-315. Δούκας Πέτρος, «Η Ιδεολογία της ΝΔ», *Καθημερινή*, 12 Σεπτεμβρίου, 1996, σ.18. Για την περίοδο Μητσοτάκη στο μανιφέστο «Μια νέα πρόταση ελευθερίας», ο Πρόεδρος του κόμματος τόνισε την «περιστολή της κρατικής ανάμειξης στην οικονομία»: Μπρατάκος Άγγελος, *ό.π.*, σ.391.

Αντιστοίχως συγκλίσεις εμφανίζει με την περίοδο Μητσοτάκη, σε ζητήματα πολιτικού φιλελευθερισμού, εφόσον και οι δύο ηγεσίες, στηρίζουν τη διεύρυνση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων του πολίτη, την ύπαρξη κοινωνικής συνοχής, μέσω της απαλοιφής αντικομμουνιστικής λογικής στο λόγο τους.

Η συγκριτική μελέτη του προγραμματικού λόγου του Μιλτιάδη Έβερτ με του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, ανέδειξε μεταξύ τους συγκλίσεις, ειδικά όσον αφορά στην υπογράμμιση θεματικών σχετικών με το έθνος, τους οικονομικούς στόχους και το φαινόμενο της διαφθοράς (προγράμματα 1985, 1989, 1990)¹⁶⁴.

Στο ζήτημα της διαφθοράς, οι δύο ηγέτες ωστόσο διαφοροποιούνται.

Ο Μητσοτάκης κατά τη διάρκεια της θητείας του, προσπαθεί να ενοχοποιήσει την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ για φαινόμενα διαφθοράς¹⁶⁵, ενώ ο Μιλτιάδης Έβερτ, αναφέρθηκε στο ζήτημα της διαφθοράς¹⁶⁶, μέσα από καταγγελίες για διαπλεκόμενα_συμφέροντα¹⁶⁷, κυρίως στον τομέα των ΜΜΕ¹⁶⁸, αλλά και εκκλήσεις για ηθική ανόρθωση της κοινωνίας¹⁶⁹.

3.4 Η εθνικολαϊκιστική ρητορική της περιόδου Έβερτ

Η ανάλυση που προηγήθηκε για τον ιδεολογικό, προγραμματικό λόγο της ΝΔ, για να θεωρηθεί πιο εμπεριστατωμένη, χρειάζεται και μια εις βάθος μελέτη των προεκλογικών εξαγγελιών του, μέσω των οποίων ο Μιλτιάδης Έβερτ, στράφηκε προς τον εθνικολαϊκισμό.

Η απλοποίηση και ο διχασμός του πολιτικού και κοινωνικού χώρου που επιχείρησε ο Έβερτ, οδήγησαν στη δημιουργία μιας κυρίαρχης «βασικής και κεντρικής αντίθεσης»¹⁷⁰ σε εθνικιστές / αντιεθνικιστές, επιβεβαιώνοντας τον εθνικολαϊκισμό εκείνης της περιόδου. Οι αντιεθνικιστές

164Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *ό.π.*, σ.123.

165Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *ό.π.*, σσ.126-127.

166Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *ό.π.*, σ.123, πίν.3^Α και 3Β.

167Καθημερινή, «Ο Έβερτ κοντά στην ξεχασμένη Ελλάδα», 11/09/96. σ.5. Ασπροπούλης, Δ.Ι, «Τη Δευτέρα αλλάζουμε τη μοίρα της Ελλάδας», *ό.π.*, σ.9.

168Σαραντάκος Γιάννης, «Με αέρα πρωθυπουργού ο Έβερτ», *Ελεύθερος Τύπος*, 20/9/96, σ.10.

169Ομιλία Προέδρου ΝΔ, στη Θεσσαλονίκη: Αδάμ Γιώργος, «Πλημμύρισαν δρόμοι και αεροδρόμιο στην υποδοχή», *Ελεύθερος τύπος*, 16/9/96, σ.8.

170Λυριντζής Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», *ό.π.*, σ.48.

(ΠΑΣΟΚ), θεωρούνταν προδότες, εξαιτίας της κακής πολιτικής που επέδειξαν στην υπόθεση των Ιμιών, με αποτέλεσμα να τεθεί σε αμφισβήτηση η εθνική κυριαρχία της χώρας.

Γι' αυτόν εξάλλου το λόγο επέδειξε και στις ομιλίες του σκληρή στάση για τα εθνικά ζητήματα, ειδικά σχετικά με την κρίση στα Ίμια, επιχειρώντας να θίξει την αξιοπιστία του πρωθυπουργού και της κυβέρνησης¹⁷¹.

Η οξύτητα που διέκρινε τη ρητορική του, το έντονο και προκλητικό ύφος σε ορισμένες δηλώσεις, είναι ο λόγος για τον οποίο προβήκαμε στην παρουσίαση ορισμένων αναφορών του επί λέξει:

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε η δήλωση του Μιλτιάδη Έβερτ που απευθυνόταν στον πρωθυπουργό. Σε αυτή «κάλεσε τον Κώστα Σημίτη να κάνει χαρακίρι και, αν δεν διαθέτει το απαιτούμενο κουράγιο, («αν δεν διαθέτετε τη δύναμη να το κάνετε»), να αναλάβει η Βουλή των Ελλήνων· ο κάθε Έλληνας βουλευτής να θέσει μπροστά από οτιδήποτε άλλο τη συνείδησή του, προκειμένου να καθαιρεθεί ο πρωθυπουργός, καθότι όπως εμφατικά υπογράμμισε ο Μιλτιάδης Έβερτ απευθυνόμενος στον πρωθυπουργό, δεν αξίζετε ούτε να σας καταψηφίσουν οι βουλευτές»¹⁷².

Όσον αφορά το ΠΑΣΟΚ, υποστήριξε πως «η κυβέρνηση με τη συγκεκριμένη συμπεριφορά της και εξέθεσε τις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις υποστέλλοντας τη «σημαία» και έδειξε ότι έχει αναλάβει δεσμεύσεις έναντι των Τούρκων».

Για τον ίδιο μάλιστα, η απόσυρση της ελληνικής σημαίας, ισοδυναμούσε με «εθνική ταπείνωση», όπου το δίλημμα «πόλεμος ή γελοιοποίηση», καθίσταται ψευδές. Την πολεμική οδό, φάνηκε να υποστηρίζει και στην 6^η Πανελλήνια συνδιάσκεψη των γυναικών, στην οποία αναφέρθηκε στη θλίψη που κρύβουν οι μάνες των τριών αξιωματικών, που παρά τον πόνο τους δεν επιθυμούν πόλεμο, όμως αν αυτός καθίσταται αναγκαίος θα πρέπει η χώρα να ακολουθήσει το δρόμο της «πολεμικής εξόδου»¹⁷³.

---

171 Ο.π. Σε ομιλία του στην Ελευσίνα, ο Μιλτιάδης Έβερτ κατηγορήσε τον Κώστα Σημίτη ότι πούλησε την υπόθεση σε λίγες ώρες, επιρρίπτοντας αλλού τις ευθύνες οχτώ μήνες μετά: *Καθημερινή*, «Συνέντευξη η προεκλογική συγκέντρωση», ό.π., σ.5. Ο Μιλτιάδης Έβερτ σε ομιλία που πραγματοποίησε στην Καλαμάτα, τόνισε την ανικανότητα της κυβέρνησης, ζητώντας την απόρριψή της για την ταπείνωση του έθνους και την υποστολή της ελληνικής σημαίας: *Καθημερινή*, «Προεκλογική κίνηση έκπληξη, ετοιμάζει η ΝΔ», ό.π., σ.5. Σε συνέντευξη τύπου που επέλεξε να δώσει αντί της διεξαγωγής προεκλογικής συγκέντρωσης στην Αθήνα, κατηγορήσε τον πρωθυπουργό ότι δεν δίστασε προκειμένου να προστατεύσει τον εαυτό του και να ρίξει το βάρος για τα όσα συνέβησαν στις Ένοπλες Δυνάμεις. Επίσης, απευθυνόμενος προς τους φίλους και συμμάχους της Ελλάδας στο εξωτερικό, ξεκαθάρισε ότι η νέα κυβέρνηση της ΝΔ δεν θα δεχόταν οποιαδήποτε συμφωνία και αν υπήρχε για τα Ίμια: Σαραντάκος Γιάννης, «Με αέρα πρωθυπουργού», *Ελεύθερος τύπος*, 20/9/96, σ.10. «Ο Πρόεδρος της ΝΔ σε συνέντευξη τύπου που θα παραχωρήσει στο Ζάππειο Μέγαρο, «...πρόκειται να καταγγείλει την τακτική υποχώρησης που ακολούθησε και ακολουθεί στα εθνικά μας θέματα η κυβέρνηση του κ. Σημίτη»: *Ελεύθερος τύπος*, «Φουλ επίθεση σήμερα από Έβερτ και Μητσοτάκη», ό.π., σ.9.

172 Πανταζόπουλος Ανδρέας, *Η Δημοκρατία της συγκίνησης*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2002, σ.20.

173 Πανταζόπουλος Ανδρέας, *Η Δημοκρατία της συγκίνησης*, ό.π., σσ.25-26.

Ενδεικτική ήταν η οξύτητα του λόγου του και σε ομιλία του στην Ελευσίνα όπου κατηγορήσε τον Κώστα Σημίτη ότι «πούλησε» την υπόθεση σε λίγες ώρες επιρρίπτοντας αλλού τις ευθύνες οχτώ μήνες μετά¹⁷⁴.

Το ακραίο ύφος που διέκρινε το λόγο του Μιλτιάδη Έβερτ ανταποκρινόταν στους λανθασμένους χειρισμούς της κυβέρνησης στα όσα εκτυλίχθηκαν στην βραχονησίδα, πράξεις που συνιστούσαν κατά τον ίδιο «εγκατάλειψη εθνικού εδάφους» αλλά και «προδοσία»¹⁷⁵.

Μεγαλύτερη μάλιστα έμφαση έδωσε στο ζήτημα της προδοσίας, στο οποίο επέμεινε και μετά το πέρας ενός χρονικού διαστήματος από την κρίση στα Ίμια, υποστηρίζοντας ότι τόσο «η υποστολή της ελληνικής σημαίας», όσο και «η εγκατάλειψη του ελληνικού εδάφους» συνιστούν πράξεις εθνικής προδοσίας¹⁷⁶.

Ο Έβερτ επεδίωκε κυρίως την αναπλήρωση του κενού που είχε αφήσει το ΠΑΣΟΚ στα πεδία που αφορούσαν τα εθνικά ζητήματα. Εξέλιξη, την οποία ευνοούσε η υποβάθμιση του εθνικολαϊκισμού του κεντροαριστερού κόμματος στις αρχές της δεκαετίας του 1990¹⁷⁷, προς χάριν της προάσπισης το 1996 ενός οικονομικού εκσυγχρονισμού.

Η εθνικολαϊκιστική ρητορική του Μιλτιάδη Έβερτ χρησιμοποιεί έναν λόγο ο οποίος «υποδείκνυε έναν εχθρό, ένα καταπιεστικό κατεστημένο και μια έξοδο από ένα σύστημα σε οξεία κρίση»¹⁷⁸.

Στην ίδια λογική καταφέρθηκε εναντίον του ΠΑΣΟΚ και του Πρωθυπουργού (σε πιο μετριοπαθή ωστόσο βαθμό), με την χρήση ενός καταγγελτικού λόγου, αναφορικά με ζητήματα εθνικής ταυτότητας και προβλήματα που συσχέτιζε με την εισροή στη χώρα μεταναστών¹⁷⁹ και την παγκοσμιοποίηση, αναπτύσσοντας ταυτόχρονα και έναν αντιελιτιστικό λόγο εναντίον των πολυεθνικών που στήριζαν το κεφάλαιο¹⁸⁰.

Οι αναφορές, παρότι δεν ήταν συστηματικές, εστιάστηκαν στην προστασία του έθνους και της εθνικής ταυτότητας από τους μετανάστες και την παγκοσμιοποίηση, γι' αυτό και προεκλογικά

174Καθημερινή, «Συνέντευξη η προεκλογική συγκέντρωση», *ό.π.*, σ.5.

175Πανταζόπουλος Ανδρέας, *Η Δημοκρατία της συγκίνησης*, *ό.π.*, σ.20.

176Πανταζόπουλος Ανδρέας, *Η Δημοκρατία της συγκίνησης*, *ό.π.*, σσ.27-28.

177Για μία αναλυτική προσέγγιση των μεταβολών του εθνικολαϊκισμού του ΠΑΣΟΚ: Στεργίου Ανδρέας, «Ο λαϊκισμός στα εθνικά θέματα», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ.12, Άνοιξη 2004, σσ.115-131.

178Μπαλαμπανίδης Γιάννης, «Το εθνικολαϊκιστικό επιχείρημα: Ιδεολογικές συναντήσεις στο έδαφος του συντηρητισμού», *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τχ.27, Μάιος 2006, σ.108.

179Βουτσαδάκης Μ, «Δεν θα αφήσουμε τα ξενοδοχεία να φύγουν από τα ελληνικά χέρια», *ό.π.*, σ.8. *Ελεύθερος τύπος*, «Ρεαλιστής και ανθρόπινος για την ανεργία», *ό.π.*, σ.9. Χιώτης Βασίλης, «Στη Νέα Δημοκρατία στρέφει τώρα τα πυρά ο πρωθυπουργός», *ό.π.*, σ.4.

180Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Μέτρα ενίσχυσης των μικρομεσαίων», *Ελεύθερος τύπος*, 16/9/96, σ.9.

εξέφρασε την αντίθεσή του στην παραχώρηση ξενοδοχείων (ιδίως του ανατολικού Αιγαίου) σε αλλοδαπούς¹⁸¹. Θεώρησε τους μετανάστες ως σημαντική αιτία αύξησης της ανεργίας, δεδομένης της ανοδικής εισροής τους στην χώρα¹⁸², καταρρίπτοντας ευθύνες σε όσους απασχολούν αλλοδαπούς στις επιχειρήσεις τους¹⁸³.

Την αντίθεσή του στην παγκοσμιοποίηση, εξέφρασε εμμέσως ο Μιλτιάδης Έβερτ σε συνάντηση που πραγματοποίησε με τους επαγγελματιοβιοτέχνες, κατηγορώντας το ΠΑΣΟΚ ότι άνοιξε την αγορά στις πολυεθνικές, αυξάνοντας την ανεργία και ευνοώντας τη συσσώρευση πλούτου στους βιομηχάνους, προτείνοντας τον περιορισμό αντίστοιχων πολυεθνικών αγορών¹⁸⁴.

Από την άλλη, ο εθνικολαϊκισμός του Έβερτ απέκτησε καταγγελτική και αντιελιτίστικη διάσταση ως προς τον πρωθυπουργό και την κυβέρνηση, με τη δημιουργία μιας «βασικής και κεντρικής αντίθεσης»¹⁸⁵, προνομιούχοι-μη προνομιούχοι, έντιμοι-διεφθαρμένοι, με στόχο την ανάδειξη της αντιπαράθεσης μεταξύ δεξιάς-αριστεράς¹⁸⁶ στα κοινωνικοοικονομικά ζητήματα.

Πιο συγκεκριμένα, η τομή προνομιούχοι/μη προνομιούχοι στόχευε στην ανάδειξη αδυναμιών διαχείρισης των καθημερινών προβλημάτων των πολιτών, μεταξύ των οποίων η άνοδος της ανεργίας, η εγκατάλειψη της υπαίθρου, και του αγρότη, αλλά και των αδύναμων κοινωνικά ομάδων¹⁸⁷.

Η διόρθωση των παραπάνω κοινωνικών αδικιών θα ήταν εφικτή μέσω της οικονομικής ανάπτυξης, με τη δημιουργία υποδομών, σεβασμό προς το περιβάλλον, μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων, δημιουργία ευνοϊκών μέτρων για τους αγρότες, τους άνεργους, τις πολύτεκνες οικογένειες, αλλά και την προσαρμογή της χώρας στις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Πιο συγκεκριμένα, τη διαιρετική τομή προνομιούχοι / μη προνομιούχοι, ο Μιλτιάδης Έβερτ ανέδειξε σε επισκέψεις που πραγματοποίησε σε υποβαθμισμένες περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά,

---

181Βουτσαδάκης Μ, «Δεν θα αφήσουμε τα ξενοδοχεία να φύγουν από τα ελληνικά χέρια», *Ελεύθερος Τύπος*, 3 Σεπτεμβρίου, 1996, σ.8.

182Σαραντάκος Γιάννης, «Σημίτη κατέβα από το μπαλκόνι», *Ελεύθερος τύπος*, 10 Σεπτεμβρίου 1996, σ.9.

183Χιώτης Βασίλης, «Στη Νέα Δημοκρατία στρέφει τώρα τα πυρά ο πρωθυπουργός», *Καθημερινή*, 11 Σεπτεμβρίου, 1996, σ.4.

184Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Μέτρα ενίσχυσης των μικρομεσαίων», *ό.π.*, σ.9.

185Λυριντζής Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», *ό.π.*, σ. 48.

186Ο συγγραφέας διευκρινίζει ότι στη λαϊκιστική λογική κυριαρχεί η προσωποποίηση της πολιτικής, η οποία «αναγάγει όλα τα προβλήματα και τις αντιθέσεις σε μία πρωταρχική αντιπαράθεση Δεξιάς- Αριστεράς»: Λυριντζής Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», *ό.π.*, σ.60.

187*Ελεύθερος τύπος*, «Στο σφυγμό της ημέρας», 14/9/96, σ.2. *Ο.π.* Ο Πρόεδρος της ΝΔ σε περιοδείες που έκανε σε υποβαθμισμένες περιοχές της Δυτικής Αττικής, όπως η Ελευσίνα, παρουσίασε τον Κ. Σημίτη ως πρωτεργάτη της σκληρής λιτότητας την οποία επέβαλε μέσω της οικονομικής πολιτικής του, επιρρίπτοντάς του τεράστιες ευθύνες για την ανεργία: *Καθημερινή*, «Συνέντευξη η προεκλογική συγκέντρωση», *ό.π.*, σ.5.

αναφερόμενος στην καταπολέμηση των κοινωνικών αδικιών¹⁸⁸, καθώς και σε επισκέψεις που πραγματοποίησε σε περιοχές της Δυτικής Αττικής, όπως η Ελευσίνα, παρουσιάζοντας τον Κώστα Σημίτη ως πρωτεργάτη της σκληρής λιτότητας, την οποία επέβαλλε μέσω της οικονομικής πολιτικής του επιρρίπτοντάς του τεράστιες ευθύνες για την ανεργία¹⁸⁹.

Τη δημιουργία ανισότητας υποσχέθηκε, μάλιστα, ότι θα αναχαιτίσει ο Πρόεδρος της ΝΔ, τονίζοντας ότι η ΝΔ ήταν «το πρώτο κόμμα σε παροχές»¹⁹⁰ και ανακοινώνοντας ευνοϊκά μέτρα προς τους αγρότες¹⁹¹ και τις πολύτεκνες οικογένειες¹⁹², τονίζοντας με τον τρόπο αυτό το λαϊκό χαρακτήρα της ΝΔ¹⁹³.

Το λαϊκισμό του κόμματος, ενισχύει ο Μιλτιάδης Έβερτ και μέσω της προάσπισης μιας επιθετικής ρητορικής στο λόγο του¹⁹⁴ για θέματα διαφθοράς, τονίζοντας τη διαιρετική τομή έντιμοι / διεφθαρμένοι.

Ο Μιλτιάδης Έβερτ, υιοθετώντας έναν καταγγελτικό λόγο για το κράτος που είχε δημιουργήσει το ΠΑΣΟΚ, καταφέρθηκε προεκλογικά ενάντια στο κατεστημένο, τα συντεχνιακά συμφέροντα, τους νεόπλουτους, τους πρωτεργάτες της διαφθοράς¹⁹⁵, επικαλούμενος μάλιστα την αναγκαιότητα αποκατάστασης της ηθικής τάξης στην κοινωνία¹⁹⁶ μέσω της διακυβέρνησης της ΝΔ.

---

188 *Το Βήμα*, «Κορυφώνεται η προεκλογική μάχη», 1/9/1996, στην ιστοσελίδα, <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=32&artid=81884&dt=01/09/1996>.

189 *Καθημερινή*, «Συνέντευξη η προεκλογική συγκέντρωση», *ό.π.*, σ.5.

190 Σκυλακάκης Θεόδωρος, «Μόνο ως μεταρρυθμιστική δύναμη έχει μέλλον η ελληνική κεντροδεξιά», *Επίκεντρα*, τχ.2, Ιανουάριος-Απρίλιος, 1997, σ.58.

191 *Καθημερινή*, «Προεκλογική κίνηση έκπληξη ετοιμάζει η ΝΔ», *ό.π.*, σ.5. *Ο.π.*, Τα ευνοϊκά μέτρα προς τον αγρότη, αφορούσαν τη στήριξη του εισοδήματός του, την αύξηση της σύνταξής του, τη μείωση του κόστους του ηλεκτρικού ρεύματος, του πετρελαίου, του λιπάσματος, των αγροτικών μηχανημάτων και εγκαταστάσεων: Αργυράκης Θανάσης, «Αγροτικός ξεσηκωμός, η ΝΔ εγγύηση για το εισόδημα των αγροτών», *Ελεύθερος Τύπος*, 9/9/1996, σ.8. Επίσης ο Μιλτιάδης Έβερτ υποσχέθηκε την κατάργηση του φόρου κατανάλωσης στα καύσιμα για αγροτική χρήση, την αύξηση του αφορολόγητου ορίου για γονική παροχή και κληρονομιά, τη μείωση του ΦΠΑ στα γεωργικά μηχανήματα: Αργυράκης Θάνας, «Επανάσταση στην Καλαμάτα για τον Έβερτ», *Ελεύθερος τύπος*, 18/9/1996, σ.9.

192 *Ο.π.* Τα κυριότερα εξ αυτών αφορούσαν την εισαγωγή παιδιών πολυτέκνων σε ΑΕΙ και ΤΕΙ, σε ποσοστό 2%, την καθιέρωση νυχτερινού τιμολογίου της ΔΕΗ για όλους τους πολυτέκνους, την αύξηση αφορολόγητου εισοδήματος για κάθε προστατευόμενο μέλος της πολύτεκνης οικογένειας, τη διατήρηση του επιδόματος της πολύτεκνης μητέρας. Παράλληλα, επισήμανε ότι θα διατηρούσε το νόμο που προέβλεπε το διορισμό των πολυτέκνων, των ανάπηρων πολέμου, των ατόμων με ειδικές ανάγκες (σε ποσοστό 8%, επί του συνόλου των διοριζόμενων) σε μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις, καθώς και στο δημόσιο τομέα: Μουσις Β., «Η ΝΔ ανοίγει την αγκαλιά της στους πολυτέκνους», *Ελεύθερος τύπος*, 18/9/1996, σ.16.

193 Αξίζει να προστεθεί, ότι η ΝΔ θέλησε να τονίζει το λαϊκό προφίλ της με τη ματαιώση της τελικής προεκλογικής συγκέντρωσης στην Αθήνα: *Καθημερινή*, «Συνέντευξη η προεκλογική συγκέντρωση», *ό.π.*, σ.5. Την προσφορά 20 εκατομμυρίων στις οικογένειες των δύο Κυπρίων που έπεσαν στα συρματοπλέγματα του Αττίλα: *Πολιτικά Θέματα*, «Η «ανεπανάληπτη που επαναλαμβάνεται»», 20/9/1996, σ.14.

194 Πανταζόπουλος Ανδρέας, *Λαϊκισμός και εκσυγχρονισμός, 1965-2005*, *ό.π.*, σ.35.

Στην κατεύθυνση αυτή κατηγόρησε την κυβέρνηση για τις «καθυστερήσεις των δημόσιων έργων» από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, οι οποίες οδηγούσαν στον πλουτισμό των συμφερόντων, λόγος για τον οποίο θα πολεμούσε τη διαφθορά¹⁹⁷.

Γι' αυτό, εξάλλου, και στις προεκλογικές ομιλίες της ΝΔ, στην Άρτα, την Καλαμάτα, τη Θεσσαλονίκη, τη Φθιώτιδα, ο Μιλτιάδης Έβερτ κατονόμασε το καθεστωτικό ΠΑΣΟΚ ως πρωτεργάτη της διαφθοράς, ζητώντας με τον τρόπο αυτό την αλλαγή διακυβέρνησης¹⁹⁸, αλλά και την ηθική ανόρθωση της κοινωνίας¹⁹⁹.

Επιπλέον, σε συνέντευξη τύπου που πραγματοποίησε στο Ζάππειο, δε δίστασε να καταγγείλει την πελατειακή λογική του ΠΑΣΟΚ, καθιστώντας σαφές ότι δεν θα προέβαινε σε διορισμούς με αντάλλαγμα την ψήφο²⁰⁰.

Η συνολική αποτίμηση του εθνικολαϊκιστικού λόγου αναδεικνύει τη βαρύτητα που έδωσε ο Πρόεδρος της ΝΔ σε ζητήματα έθνους όσο και σε κοινωνικοοικονομικά θέματα, ενισχύοντας το εθνικό και κυρίως το λαϊκό προφίλ του κόμματος, με στόχο την αποδόμηση του εθνικού και λαϊκού προφίλ του ΠΑΣΟΚ.

Κοινά σημεία με το λόγο του Μητσοτάκη, εμφάνισε στις αποστάσεις που έλαβαν και οι δύο, από το «βαρύ» παρελθόν της δεξιάς. Όπως την περίοδο Μητσοτάκη, αντίστοιχα και την περίοδο Έβερτ ενισχύθηκε η προσπάθεια για αποσιώπηση των διχασμών.

Συνοψίζοντας, ο εθνικολαϊκιστικός λόγος του Έβερτ διαφοροποιείται από την εν γένει πολιτική του Μητσοτάκη, καθώς ο τελευταίος δεν επικεντρώνεται στην προάσπιση εθνικών ζητημάτων, ούτε στην ανάδειξη ενός αντιελιτιστικού λόγου, μέσω του οποίου αντίθετα τόνισε το λαϊκό προφίλ του κόμματος ο Έβερτ. Η προάσπιση ενός εθνικολαϊκισμού, από τον Μιλτιάδη Έβερτ, τόνιζε το λαϊκό προφίλ της ΝΔ, διαφοροποιώντας το λόγο του από το νεοφιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη.

---

195 Αργυράκης Θάνος, «Επανάσταση στην Καλαμάτα για τον Έβερτ», *ό.π.*, σ.9. Μεγαλειώδης συγκέντρωση στις Σέρρες: Ασπροπούλης, Δ.Ι. «Τη Δευτέρα αλλάζουμε τη μοίρα της Ελλάδας», *ό.π.*, σ.9. *Ελεύθερος τύπος*, «Γέφυρα με την εξουσία», 12/9/96, σ.16. Στις προεκλογικές ομιλίες της ΝΔ, στην Άρτα, την Καλαμάτα, τη Θεσσαλονίκη, τη Φθιώτιδα, ο Πρόεδρος της ΝΔ, κατονόμασε το καθεστωτικό ΠΑΣΟΚ, ως πρωτεργάτη της διαφθοράς, ζητώντας με τον τρόπο αυτό την αλλαγή διακυβέρνησης.

196 Αδάμ Γιώργος, «Πλημμύρισαν δρόμοι και αεροδρόμιο στην υποδοχή», *ό.π.*, σ.8.

197 *Ελεύθερος τύπος*, «Γέφυρα με την εξουσία», 12/9/1996, σ.16. Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Με λύσεις για τα προβλήματα της Θεσσαλονίκης», *ό.π.*, σ.9.

198 Αργυράκης Θανάσης, «Επανάσταση στην Καλαμάτα για τον Έβερτ», *ό.π.*, σ.9. Ασπροπούλης, Δ.Ι. «Τη Δευτέρα αλλάζουμε τη μοίρα της Ελλάδας», *Ελεύθερος τύπος*, 19/9/1996, σ.9. *Ελεύθερος τύπος*, «Γέφυρα με την εξουσία», *ό.π.*, σ.16.

199 Αδάμ Γιώργος, «Πλημμύρισαν δρόμοι και αεροδρόμιο στην υποδοχή», *Ελεύθερος τύπος*, 16/9/1996, σ.8.

200 Σαραντάκος Γιάννης, «Σημίτη κατέβα από το μπαλκόνι», *ό.π.*, σ.9.

Ο ιδιότυπος εθνικολαϊκισμός του Μιλτιάδη Έβερτ, διαφοροποιούσε το λόγο του από τις ηγεσίες του Καραμανλή και του Μητσοτάκη, οι οποίοι είχαν σαφή ιδεολογική κατεύθυνση. Ο Καραμανλής, προασπίστηκε τον ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό, με ιδεολογικό λόγο που αναδείκνυε τον πολιτικά φιλελεύθερο προσανατολισμό της παράταξης και τον κρατισμό στην οικονομία. Ο Μητσοτάκης από την άλλη, ενίσχυσε τον πολιτικά φιλελεύθερο προσανατολισμό του κόμματος σε ζητήματα δημοκρατίας και κοινωνικής συνοχής, ενώ στην οικονομία έστρεψε το κόμμα στον νεοφιλελευθερισμό. Σε αντίθεση, την περίοδο Έβερτ, η στροφή που επιχειρεί το κόμμα στον κοινωνικό φιλελευθερισμό, εμφανίζει πολλές αδυναμίες, που σε συνδυασμό με την έμφαση στον εθνικολαϊκισμό, είχαν ως αποτέλεσμα να μην είναι κατανοητή, η ιδεολογική στροφή της ΝΔ προς νέα κατεύθυνση.

Συμπέρασμα

Κατά τη διάρκεια της θητείας του Μιλτιάδη Έβερτ, ο Πρόεδρος της ΝΔ, επανέφερε ως ιδεολογική πλατφόρμα, το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό, με αποτέλεσμα ο λόγος του να εμφανίζει συγκλίσεις με το λόγο του ιδρυτή της παράταξης σε ζητήματα που αφορούσαν, τη σύνδεση του έθνους με την παράδοση και την παιδεία, την οποία μάλιστα συνέδεε με τη θρησκεία, καθώς και το θετικό προσανατολισμό της χώρας απέναντι στην ΕΕ.

Σύμφωνα με τα παραπάνω γίνεται κατανοητό, πως ο Έβερτ διατηρεί τη σύνδεση του κόμματος με θεματικές της ελληνικής συντηρητικής πολιτικής σκέψης, αναφερόμενος και προγραμματικά σε ζητήματα έθνους, καθώς και άμυνας, νόμου και τάξης.

Από την άλλη, απέκλινε από το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Καραμανλή, λαμβάνοντας υπ' όψιν την εξάλειψη από το λόγο του αναφορών στον αντικομμουνισμό, τη στροφή προς έναν κοινωνικό φιλελευθερισμό σε ζητήματα δημοκρατίας και οικονομίας.

Στη δημοκρατία, η ιδεολογική στροφή του κόμματος σε έναν κοινωνικό φιλελευθερισμό γίνεται αντιληπτή μέσα από τη στροφή που επιχειρεί, προς μια πολιτοκεντρική δημοκρατία, με έμφαση στον άνθρωπο και την ελευθερία του, με αναφορές του Προέδρου της ΝΔ, για διεύρυνση της εσωκομματικής δημοκρατίας και τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας πολιτών, με στόχο την άμεση συμμετοχή του πολίτη στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Στην οικονομία, διαφοροποιείται από το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Καραμανλή, ο οποίος συνδέθηκε με τον κρατισμό, αλλά και το νεοφιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, λόγω της στροφής του Έβερτ προς την κοινωνική οικονομία της αγοράς. Υπό αυτή την έννοια, στην οικονομική

πολιτική του Έβερτ, είναι διακριτή η σύζευξη μεταξύ ελευθερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης, τόσο ιδεολογικά όσο και προγραμματικά. Αυτή η εξέλιξη διαφοροποιεί το λόγο του από την ηγεσία Μητσοτάκη, όπου πρωταρχική βαρύτητα στην οικονομία κατείχε η ελευθερία, αλλά και από το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του Καραμανλή, όπου κυριαρχεί ο άξονας της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η συγκρότηση μιας οικονομικής πολιτικής στραμμένης προς την κοινωνική οικονομία της αγοράς, γίνεται αντιληπτή, μέσα από τις αρχές του Γ΄ Συνεδρίου, τις εισηγήσεις του Έβερτ, και εκείνες του αντιπροέδρου της ΝΔ. Προγραμματικά, ο Μιλτιάδης Έβερτ επιχειρεί τη στροφή του κόμματος προς μια κοινωνική οικονομία της αγοράς, με αναφορές σε ζητήματα που αφορούσαν παροχές και φοροελαφρύνσεις για αγρότες, πολύτεκνες οικογένειες, μικρομεσαίες επιχειρήσεις, νέες τεχνολογίες/υποδομές, αύξηση δαπανών για την παιδεία και (αν και όχι συστηματικές), αναφορές στο περιβάλλον.

Η στροφή, ωστόσο, του Έβερτ προς έναν κοινωνικό φιλελευθερισμό, μοιάζει ατελής, λόγω των ελλিপών αναφορών στο κοινωνικό κράτος και, της απουσίας συστηματικών αναφορών στον προγραμματικό του λόγο σε μια πολιτοκεντρική δημοκρατία.

Την αδυναμία του Μιλτιάδη Έβερτ, να στρέψει το κόμμα προς τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, επιτείνει η προάσπιση του εθνικολαϊκισμού, όπως αυτός γίνεται διακριτός στον προεκλογικό λόγο του κόμματος.

Ο εθνικολαϊκισμός του Έβερτ, γίνεται εμφανής μέσα από έναν καταγγελτικό και αντιελιτιστικό λόγο προς το ΠΑΣΟΚ και τον Πρόεδρό του, όσον αφορά στον χειρισμό των εθνικών και κοινωνικοοικονομικών ζητημάτων, με παράλληλη ανάδειξη ενός εθνικού αλλά και λαϊκού προφίλ της ΝΔ.

Σε αυτή την κατεύθυνση, ο εθνικολαϊκισμός της ΝΔ, χωρίς να ρέπει προς τον αντικομμουνισμό, εστίασε στην προάσπιση των εθνικών ζητημάτων, προβάλλοντας την ηθική διάσταση της εθνικής πολιτικής, σε μια λογική υπέρβασης του άξονα αριστερά/δεξιά. Από την άλλη, εμφάνισε έναν ήπιο καταγγελτικό λόγο, όσον αφορά στους μετανάστες, καθώς και τις αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης.

Ομοίως, την περίοδο αυτή τονίζεται το λαϊκό προφίλ της ΝΔ, μέσω ενός καταγγελτικού λόγου, ενάντια στην πολιτική λιτότητας του ΠΑΣΟΚ, η οποία ευνοούσε τους προνομιούχους και τη διαφθορά, αντιδιαστέλλοντας μια πολιτική προστασίας των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων και –μέσω του εθνικολαϊκισμού του– συγκράτησης του κεφαλαίου και πάταξης της διαφθοράς.

Ο εθνικολαϊκισμός του Έβερτ, με τον τρόπο αυτό, στόχευε στην αποδόμηση του ΠΑΣΟΚ –το οποίο είχε εμφανιστεί μεταπολιτευτικά ως εθνικό και λαϊκό κόμμα– χρησιμοποιώντας έναν καταγγελτικό λόγο που αναδείκνυε τη ΝΔ ως μοναδικό προασπιστή των εθνικών συμφερόντων και

προστάτη των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων, εν αντιθέσει με το ΠΑΣΟΚ που τις είχε εγκαταλείψει ακολουθώντας την πολιτική του εκσυγχρονισμού και της λιτότητας.

Ο Έβερτ επιχείρησε, επομένως, τη συγκρότηση ενός λόγου που στόχευε, πολύ περισσότερο από την προγενέστερη ηγεσία, σε απομάκρυνση από τους διχασμούς που είχε δημιουργήσει μεταπολιτευτικά το ΠΑΣΟΚ με την αντιδεξιά ρητορεία που συνέδεε τη ΝΔ με το πελατειακό κράτος της δεξιάς και των προνομιούχων.

Κλείνοντας, αξίζει να αναφέρουμε, πως ο εθνικολαϊκισμός, του Έβερτ υπόσκαπτε τον κοινωνικό φιλελευθερισμό που επιχείρησε να αναδείξει ιδεολογικά ο ίδιος ο ηγέτης και διαφοροποιείται ριζικά τόσο από τον λόγο του Κωνσταντίνου Καραμανλή όσο και από τον πιο νέο-φιλελεύθερο λόγο του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη.

Κεφάλαιο τέταρτο

4. Η στροφή του Κωνσταντίνου Καραμανλή (νεώτερου) σε έναν κοινωνικό φιλελευθερισμό

Η μετάβαση της ηγεσίας της ΝΔ από τον Μιλτιάδη Έβερτ στον Κωνσταντίνο Καραμανλή το 1997, αρχικά δεν συνοδεύτηκε από νέα ιδεολογική κατεύθυνση, με το κόμμα να εξακολουθεί να προασπίζεται το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό²⁰¹.

Μετέπειτα, ωστόσο, έγινε φανερή η απόσταση που θέλησε να πάρει ο Πρόεδρος της ΝΔ από την ιδεολογική πλατφόρμα του κόμματος, δεδομένου ότι δεν αναφέρθηκε σε αυτή στα συνέδρια που ακολούθησαν: το Συνέδριο αρχών και θέσεων στις 17, 18 και 19 Μαρτίου 2000 στην Αθήνα, το έκτακτο Συνέδριο στις 9, 10, 11 Ιουνίου, λίγους μήνες μετά τις εκλογές του Απριλίου 2000, το 5^ο Συνέδριο της ΝΔ το 2001²⁰², το 6^ο Συνέδριο της ΝΔ το 2004.

Η νέα ιδεολογική κατεύθυνση του κόμματος ενσωμάτωνε, όπως και στις προηγούμενες περιόδους, ζητήματα ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού, με αναφορές στην Ευρωπαϊκή Ένωση, την κοινωνική δικαιοσύνη στον οικονομικό τομέα, τη δημοκρατία, θέματα που συγκροτούν την ιδέα περί έθνους, χωρίς, ωστόσο, ο λόγος να δίνει βαρύτητα στα εθνικά ζητήματα. Αυτές οι ιδεολογικές προτάσεις διακρίνονταν την περίοδο Καραμανλή από έναν εντονότερα μεταρρυθμιστικό, σε σχέση με την περίοδο Έβερτ, χαρακτήρα προσαρμοσμένο στις επιταγές της σύγχρονης εποχής.

Το εγχείρημα για την ανάδειξη ενός νέου ιδεολογικού προσανατολισμού, εγκαινιάστηκε στα δύο έκτακτα συνέδρια που έγιναν το 2000, όπου ο Κωνσταντίνος Καραμανλής παρουσίασε την ιδεολογία του μεσαίου χώρου, ενώ στο 5^ο Συνέδριο της ΝΔ, το 2001, η ιδεολογία αυτή έλαβε πιο ολοκληρωμένη μορφή.

Επιχειρώντας τη σκιαγράφηση των κατευθυντήριων γραμμών της ιδεολογίας του μεσαίου χώρου και κατ' επέκταση του κοινωνικού κέντρου²⁰³, όπως αυτή προβλήθηκε στα συνέδρια του κόμματος και

---

201 Αλεξόπουλος Τάσος, «Η ΝΔ βρήκε τον εαυτό της», *Πολιτικά Θέματα*, 13/6/1997, σ.12.

202 Μακρής Σπύρος, «Η ιδεολογία της ΝΔ στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ.6, Χειμώνας 2001, σσ.96-97, 98.

203 Για μια αναλυτική ερμηνεία της ιδεολογίας του κοινωνικού κέντρου, όπως αυτό αποτυπώθηκε μέσα από το 6^ο συνέδριο του κόμματος, βλέπε: Δημητράκος Δημήτρης, «30 χρόνια δημοκρατίας: η συνεισφορά της Νέας Δημοκρατίας», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ.20, Ιούλιος- Αύγουστος- Σεπτέμβριος 2004, σσ.37-42.

στις προεκλογικές ομιλίες του Προέδρου του το 2000 και το 2004, θα χαρτογραφήσουμε στις ενότητες που ακολουθούν τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές:

4.10 πραγματιστικός και στραμμένος προς το κέντρο προσανατολισμός της ιδεολογίας του μεσαίου χώρου

Η ιδεολογία του μεσαίου χώρου, συγκροτημένη σε πραγματιστική λογική, σήμαινε τη σε μεγαλύτερο βαθμό διαμόρφωση μιας ιδεολογίας συνδεδεμένης με συγκεκριμένα άμεσα και βραχυπρόθεσμα προβλήματα²⁰⁴, όπως ήταν τα καθημερινά προβλήματα των πολιτών²⁰⁵ (λαμβάνοντας υπόψη τις παρούσες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες), παρά τη συγκρότηση ενός πολιτικού λόγου, βασισμένου στη λογική ενός «στατικού συνόλου αξιών και φιλοσοφικών πεποιθήσεων»²⁰⁶.

Από αυτή την άποψη, η νέα αυτή ιδεολογική πρόταση επεδίωκε την ανάδειξη ενός λόγου που επιχειρούσε να πάρει αποστάσεις από το συντηρητικό προφίλ της ΝΔ, σε μια προσπάθεια να μεγιστοποιήσει την εκλογική του δυναμική²⁰⁷.

Γι' αυτόν τον λόγο, η ΝΔ στον προσυνηδριακό διάλογο, στο έκτακτο συνέδριο του Μαρτίου (9, 10 και 11 Ιουνίου 2000)²⁰⁸, αλλά και στο πέμπτο συνέδριο του κόμματος στις 31 Μαρτίου 2001²⁰⁹, επεδίωξε να τονίσει ότι ενδιαφερόταν γνήσια και βαθιά για την αντιμετώπιση των οξύτατων

204Ο R. Eatwell τονίζει ότι κάθε ιδεολογία χαρακτηρίζεται από «ένα σύνολο εμπειρικών και ουσιολογικών απόψεων, γύρω από την 1.ανθρώπινη φύση, 2.το ιστορικό γίνεσθαι, 3.την κοινωνικοπολιτική δομή, απόψεις οι οποίες με τη σειρά τους σχετίζονται με ένα πρόγραμμα συγκεκριμένων άμεσων και βραχυπρόθεσμων προβλημάτων: Καρβούνης Αντώνης, «Εργατικό κόμμα και Ηθική», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.18, Νοέμβριος 2001, σσ.71-72, υπ.1.Eatwell, "Ideologie, Approaches and Trends", στο R. Eatwell- A.Wright, *Contemporary Political Ideologies*, Pinter, Λονδίνο 1993, σσ.7-10.

205Ο.π. Ο μεσαίος χώρος υπογραμμίζει την έμφαση της πολιτικής της ΝΔ στην αντιμετώπιση των καθημερινών προβλημάτων του πολίτη: Αλεξάκης Εμμανουήλ, «Κεντροδεξιά ιδεολογία και ΝΔ: Η πρόκληση και οι προοπτικές της συντηρητικής παράταξης», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ17, Μάιος 2001, σ.128.

206«Οι ιδεολογίες, αναλύονται ως ένα στατικό σύνολο αξιών και φιλοσοφικών πεποιθήσεων, ενώ οι πολιτικές οι οποίες προορίζονται για να τις μετενσαρκώσουν μεταλλάσσονται καθ' υπαγόρευση των εκάστοτε κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών»: Καρβούνης Αντώνης, «Εργατικό κόμμα και Ηθική», *ό.π.*, σσ.71-72, υπ.2, Vincent Andrew, *Modern Political Ideologies*, Blackwell, Οξφόρδη 1992.

207Ο.π. Η χρήση ιδεολογικά του όρου μεσαίος χώρος και όχι κεντρώος έγινε λόγω του ότι ο όρος κεντρώος αφορούσε «κάτι πιο συγκεκριμένο και επομένως πιο οριοθετημένο». Η χρήση του συγκεκριμένου πολιτικού όρου μεσαίος χώρος, σύμφωνα με το συγγραφέα, αποσκοπούσε σε έναν εκλογικό στόχο, ο οποίος βάσει της ανάλυσής του, δείχνει ότι «σε μια προχωρημένη και σχετικά ήπιων τόνων δημοκρατία όπου το πολιτικό φάσμα πλησιάζει την "κανονική κατανομή", η μεγαλύτερη μάζα του πληθυσμού, συγκεντρώνεται περί το κέντρο ασχέτως και παρά τις όποιες ιδεολογικές διαφορές»: Στράτος Φαίδων, «Μεσαίος χώρος», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ.14, Ιανουάριος- Φεβρουάριος-Μάρτιος 2003, σσ.14-18.

208Μακρής Σπύρος, «Η ιδεολογία της ΝΔ στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα», *ό.π.*, σ.98.

209 Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, *ό.π.*, σ.904.

προβλημάτων που βίωνε καθημερινά ο Έλληνας πολίτης²¹⁰, προβάλλοντας ως βασικούς πολιτικούς άξονες του κόμματος, εκείνους που σχετίζονταν με ζητήματα που απασχολούσαν την καθημερινότητα των πολιτών²¹¹, όπως η ανεργία, η παιδεία, η υγεία και η ασφάλεια του πολίτη²¹², η ανάπτυξη κ.ά.²¹³.

Ο πραγματιστικός και στραμμένος προς το κέντρο, χαρακτήρας του κόμματος γίνεται διακριτός μέσα από την υπέρβαση των διαχωριστικών γραμμών αριστεράς / δεξιάς²¹⁴. Σε αυτή την κατεύθυνση, ο λόγος του **Κωνσταντίνου Καραμανλή** και στις δύο εκλογικές περιόδους 2000 και 2004, εστιάστηκε στη συστράτευση όλων των Ελλήνων για τη δημιουργία μιας Νέας Ελλάδας, η οποία μέσω της διακυβέρνησης της ΝΔ θα αντιμετώπιζε όλα τα προβλήματα που είχε δημιουργήσει το ΠΑΣΟΚ, με στόχο την άρση των κομματικών διαιρέσεων και διχασμών του παρελθόντος που είχαν τραυματίσει την χώρα²¹⁵.

Απώτερος στόχος, η προσέλκυση όλων εκείνων των πολιτών που δεν εντάσσονταν στο παρωχημένο σχήμα δεξιάς / κέντρου / αριστεράς²¹⁶, συμπεριλαμβάνοντας στους κόλπους της κάθε

210Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, ό.π., σσ.902, 905, 906.

211Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», *Τύπος της Κυριακής*, 25-26 Μαρτίου, σ.8.

212Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε η αυριανή κυβέρνηση», *Ελεύθερος τύπος*, 7/4/2000, σ.11.

213Μακρής Σπύρος, «Η ιδεολογία της ΝΔ στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα», ό.π., σ.98.

214Ο.π. Σύμφωνα με τον Γιάννη Λούλη, «σε μια εποχή πραγματισμού, τα σύγχρονα κόμματα δεν κινούνται μονοδιάστατα στον άξονα αριστεράς / δεξιάς, αλλά οφείλουν να τον υπερβαίνουν με νέες συνθέσεις που βρίσκονται πάνω και πέρα από τον άξονα αυτό. [...] Δια του «μεσαίου χώρου», ο Κ. Καραμανλής, έκανε τη δική του «τριγωνοποίηση». Το παραπάνω γεγονός ήταν εμφανές στο έκτακτο συνέδριο της ΝΔ, στο οποίο επιχείρησε να συνθέσει μια πιο φιλελεύθερη οικονομική πολιτική (παραδοσιακά δεξιόστροφη) με μια πιο ευαίσθητη προσέγγιση στα κοινωνικά θέματα (παραδοσιακά αριστερόστροφη)»: Λούλης Γιάννης, *Το τέλος μιας κυριαρχίας, Πώς και γιατί το ΠΑΣΟΚ έχασε τις εκλογές*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2004, σ.120. Ο.π., «Ο προσδιορισμός του μεσαίου χώρου δεν σχετίζεται καθόλου με τις τοπογραφικές έννοιες της «Δεξιάς» και της «Αριστεράς», οι οποίες δεν έχουν πια αν είχαν ποτέ- κανένα πολιτικό νόημα. Η πολιτική έρχεται να επιλύσει συγκεκριμένα προβλήματα [...] Προβλήματα που δεν έχουν καμία σχέση με τις ιδέες που αντιπροσωπεύονται από τις ξεπερασμένες έννοιες της «Δεξιάς» και της «Αριστεράς». Η έμφαση στο πρωτότυπο: Δημητράκος Δημήτρης, «30 χρόνια δημοκρατίας: η συνεισφορά της Νέας Δημοκρατίας», ό.π., σ.106.

215Κατσαβού Κατερίνα, «Ολοκληρωμένο πρόγραμμα δράσης για οικονομική και κοινωνική σύγκλιση», *Ελεύθερος τύπος*, 3/5/2000, σ.11. Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε η αυριανή κυβέρνηση», ό.π., σ.11. Κατσαβού Κατερίνα, «Κάλεσμα νίκης», *Ελεύθερος τύπος*, 6/5/2000, σ.9. Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Ηράκλειο*, 28/2/04, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16498&Itemid=154. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα*, 4/3/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16509&Itemid=154. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη*, 29/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=33&id=618Itemid=154&limit=15&limitstart=1365.

216Ο.π. «Τον τελευταίο καιρό γίνεται λόγος περί προθέσεων του Προέδρου της ΝΔ, Κώστα Καραμανλή, να θέσει θέμα στο προσεχές Συνέδριο, μετάλλαξης της φυσιολογίας του κόμματος σε νέο πολιτικό σχηματισμό του μεσαίου χώρου, ανοιχτό στην κοινωνία, έτοιμο να δεχθεί στους κόλπους του κάθε πολίτη, είτε είναι ενταγμένος, είτε όχι σε οποιοδήποτε πολιτικό κόμμα. Που θα πιστεύει στο φιλελευθερισμό χωρίς ακραίους δογματισμούς και ξεπερασμένα πρότυπα με κυρίαρχο αξίωμα το σεβασμό στον άνθρωπο και την κοινωνική αλληλεγγύη, που θα αποβάλλει κάθε βαριά θύμηση της παλαιάς δεξιάς που κουβαλάει στην πλάτη της η παράταξη»: Αλεξόπουλος Τάσος, «Οικείος «ο μεσαίος χώρος» για τη ΝΔ», *Πολιτικά Θέματα*, 19/5/2000, σ.19.

πολίτη, ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων²¹⁷, καθώς και όλες εκείνες τις τάσεις που δεν είχαν «σφραγίδα» ένταξης στις παραδοσιακές κομματικές οργανώσεις²¹⁸. Για αυτό και απευθυνόταν σε άτομα τα οποία αποδέχονταν μετριοπαθείς και συναινετικές θέσεις, οι οποίες θα συνδύαζαν τον πραγματισμό με την ευαισθησία, χωρίς να διακρίνονται από «ιδεολογική προέλευση και προτίμηση»²¹⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, η επιχειρούμενη υπέρβαση του άξονα Αριστερά / Δεξιά, σήμαινε την υιοθέτηση ενός «τρίτου δρόμου», βασισμένου σε μια πραγματιστική λογική και προσανατολισμένου στην ενσωμάτωση πολιτικών αιτημάτων ευρύτερου ενδιαφέροντος, γύρω από τα οποία θα συσπειρώνονταν μεγάλες κοινωνικές ομάδες²²⁰.

Εξίσου καθαρά διακρίνεται και ο κεντρικός λόγος, εφόσον επιδιωκόταν η σε συστηματικό βαθμό απόρριψη ακραίων θέσεων, όπως προέκυπτε από τις αναφορές που έγιναν στο συνέδριο αρχών και θέσεων στις 17, 18 και 19 Μαρτίου 2000²²¹, στο πέμπτο συνέδριο του κόμματος το 2001²²², αλλά και στο 6^ο συνέδριο το 2004, όπου η έννοια του κοινωνικού κέντρου²²³ αγκάλιαζε όλους τους πολίτες, με εξαίρεση μόνο όσους διέπονταν από ακρότητες και φανατισμούς²²⁴.

4.2. Η στροφή του Κωνσταντίνου Καραμανλή στον Κοινωνικό φιλελευθερισμό

Σημαντικό ρόλο προς την αλλαγή του πολιτικού λόγου του κόμματος στην κατεύθυνση ενός ώριμου φιλελευθερισμού έπαιξε η νέα ηγεσία, καθώς ο πρόεδρος της ΝΔ εξέφραζε το μεσαίο χώρο,

217Αλεξόπουλος Τάσος, «Οικείος «ο μεσαίος χώρος» για τη ΝΔ», *ό.π.*, σ.19.

218Αλεξόπουλος Τάσος, «Οικείος ο μεσαίος χώρος για τη ΝΔ», *ό.π.*, σ. 19.

219Σκιαδάς Δημήτρης, «Κοινωνική οικονομία της αγοράς», *Φιλελεύθερη έμφαση*, τχ.30, Ιανουάριος -Φεβρουάριος-Μάρτιος, 2007, σ.101.

220Ανδριανόπουλος Ανδρέας, «Το επαναστατημένο κέντρο», *Επίκεντρα*, τχ.2, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος-Απρίλιος 1997, σ.27.

221«Η ΝΔ, αποτελεί τη γνήσια έκφραση της ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας του μεσαίου χώρου. Η Ιδεολογία του μεσαίου χώρου είναι ένα προσκλητήριο ευθύνης και μέτρου, σύνθεσης και συναίνεσης, απόρριψης της διαλεκτικής των άκρων που τροφοδοτεί το διχασμό και καταλύει το διάλογο (Μ. Λιάπης)»: Μακρής Σπύρος, «Η ιδεολογία της ΝΔ στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα», *ό.π.*, σ.98.

222Αλεξόπουλος Τάσος, «Οικείος «ο μεσαίος χώρος» για τη ΝΔ», *ό.π.*, σ.19.

223Για μία αναλυτική ερμηνεία της ιδεολογίας του κοινωνικού κέντρου, όπως αυτό αποτυπώθηκε μέσα από το 6^ο συνέδριο του κόμματος: Δημητράκος Δημήτρης, «Κοινωνικό κέντρο και σύγχρονος φιλελευθερισμός», *Φιλελεύθερη έμφαση*, τχ.22, Ιανουάριος- Φεβρουάριος- Μάρτιος, 2005, σσ.37-42.

224Δημητράκος Δημήτρης, «Κοινωνικό κέντρο και σύγχρονος φιλελευθερισμός», *ό.π.*, σ.41.

αντιμετωπίζοντας τον φιλελευθερισμό ως ένα ανθρωποκεντρικό σύστημα άμεσα συνδεδεμένο με την κοινωνική δικαιοσύνη²²⁵.

Πιο συγκεκριμένα, στις εκλογές του 2000, ο Πρόεδρος της ΝΔ αναφέρθηκε στον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της Νέας Δημοκρατίας²²⁶ τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο²²⁷. Παρόμοιες αναφορές στη στήριξη του ευρωπαϊκού οράματος που θα ωφελούσε τη χώρα είχε κάνει και το 2004²²⁸, σε ομιλία του στη Βουλή, στην οποία στάθηκε στην «κύρωση της συνθήκης ένταξης δέκα νέων-κρατών μελών στην Ευρωπαϊκή Ένωση», «τη στήριξη στον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της γειτονικής Τουρκίας»²²⁹.

Την περίοδο αυτή, ο Πρόεδρος της ΝΔ έδωσε έμφαση στην κοινωνική διάσταση του ατόμου έναντι της ατομικής²³⁰, μιλώντας για την ενδυνάμωση του θεσμού της κοινωνίας των πολιτών²³¹, και τη σημασία που ενέχει η κοινωνική αρμονία που προϋποθέτει την ύπαρξη κοινωνικής συνοχής.

Η τελευταία ήταν εφικτή, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Καραμανλή, μέσω της δημιουργίας μιας «πλατειάς κοινωνικής συμμαχίας», όπου όλοι οι Έλληνες όφειλαν να συμβάλουν για τη διαμόρφωση μιας Νέας διακυβέρνησης, η οποία με τη σειρά της θα οδηγούσε σε μια Νέα Ελλάδα²³².

225Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της Νέας Δημοκρατίας*, ό.π., σ.735.

226Ο.π. Σε ομιλία του στην Κομοτηνή, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, αναφέρει, «Η Νέα Δημοκρατία, είναι το κόμμα του ευρωπαϊκού προσανατολισμού»: Κατσαβού Κατερίνα, «Η ΝΔ δεν κάνει διακρίσεις», *Ελεύθερος τύπος*, 21/3/2000, σ.5.

227Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», ό.π., σ.8. Κατσαβού Κατερίνα, «Μεγαλειώδης συγκέντρωση στη Μυτιλήνη», *Ελεύθερος τύπος*, 3/4/2000, σ.11. Κατσαβού Κατερίνα, «Η ΝΔ δεν κάνει διακρίσεις», ό.π.,σ.5.

228Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου ΝΔ, Κωνσταντίνου Καραμανλή στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας*, 2004.

229Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου ΝΔ, Κωνσταντίνου Καραμανλή στη Βουλή με θέμα: Κύρωση της συνθήκης ένταξης 10 νέων κρατών-μελών στην ΕΕ*, 2004.

230Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, «Κοινωνικός φιλελευθερισμός», ό.π., σ.171.

231Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή σε εκδήλωση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας «Κωνσταντίνος Καραμανλής» με θέμα: Για ένα νέο πολιτικό πολιτισμό*, 2004. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή σε ημερίδα του Ινστιτούτου Δημοκρατίας «Κωνσταντίνος Καραμανλής» για τις Μη κυβερνητικές οργανώσεις*, 2004.

232Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε η αυριανή κυβέρνηση», ό.π., σ.11. Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», ό.π., σ.8. Αθλινη Ευτυχία, «Υπάρχει μια καλύτερη Ελλάδα και τη θέλουμε», ό.π., σ.16. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα*, 27/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16498&Itemid=154. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα*, 25/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16490&Itemid=154.

Όπως και την περίοδο Έβερτ, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής έδωσε πρωταρχική βαρύτητα σε μια δημοκρατία πολιτοκεντρική, την οποία θέλησε να ενισχύσει περισσότερο σε σχέση με τον προκάτοχό του στην ηγεσία του κόμματος. Σε αυτή την κατεύθυνση, επιθυμούσε να έχει ο πολίτης άμεση συμμετοχή στα κοινά, όπως διαφάνηκε σε ομιλίες του στο Προσυνέδριο Αρχών και Θέσεων του κόμματος στις αρχές του 2000, όπου αναφέρθηκε σε «άμεση εκλογή Προέδρου της δημοκρατίας από το λαό, αιρετό Περιφερειακό Συμβούλιο, τοπικά δημοψηφίσματα». Έμφαση επίσης έδωσε, σύμφωνα με ομιλίες του το 2004, στην ενίσχυση του θεσμού της κοινωνίας των πολιτών, με σκοπό την

Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο*, 21/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16485&Itemid=154.

Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κω*, 21/2/04, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16484&Itemid=154.

Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Ηράκλειο*, ό.π.

Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη*, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16496&Itemid=154, 28/2/2004.

Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη*, ό.π.

Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Αγρίνιο*, 1/3/04, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16502&Itemid=154.

Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα*, 3/3/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16507&Itemid=154.

Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα*, ό.π.

Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι*, 5/3/04, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16510&Itemid=154.

Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της κ. Κώστα Καραμανλή στην Κέρκυρα*, 5/3/04, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=26191&Itemid=154.

Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά*, 5/3/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16512&Itemid=154.

Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λευκάδα*, 5/3/04, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16514&Itemid=154.

«ενδυνάμωση» της δημοκρατίας²³³, λόγος για τον οποίο στήριξε και την ιδέα των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. Οι τελευταίες, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, θα ενθάρρυναν το όραμα της κοινωνίας των πολιτών, χωρίς να είναι στενά συνδεδεμένες με το κράτος. Στόχος του Καραμανλή ήταν η διαμόρφωση της «ουσιαστικής ανάπτυξης» της κοινωνίας πολιτών, η οποία θα διακρινόταν από εθελοντική δράση, συμμετοχή στις μη κυβερνητικές οργανώσεις και συμμετοχή στην επίτευξη συλλογικών στόχων²³⁴.

Ο Καραμανλής, φέρεται να τονίζει σε όλες του τις ομιλίες την άμεση ένταξη των πολιτών στα κοινά, μέσα από κάλεσμα για «κοινωνική πανστρατιά» το 2000, αλλά και μια «πλατεία κοινωνική συμμαχία» το 2004²³⁵, όπως αναδεικνύουν και οι δηλώσεις του, στις οποίες χαρακτηριστικά αναφέρει: *«Οι Έλληνες είμαστε πολύ λίγοι για να κάνουμε διακρίσεις. Οι άξιοι δεν μας περισσεύουν. Η Ελλάδα μας χρειάζεται όλους [...] Η ΝΔ δεν έρχεται για να αφαιρέσει αλλά για να προσθέσει, δεν έρχεται για να γκρεμίσει αλλά για να χτίσει. Όλοι έχουμε θέση στο νέο ξεκίνημα. Πρωτίστως οι ικανοί, ανεξάρτητα από πολιτικές ή ιδεολογικές προτιμήσεις. Για αυτό ζητούμε κοινωνική πανστρατιά και σεβόμαστε κάθε άποψη. Αυτό είναι το σύγχρονο δικό μας μήνυμα»*²³⁶.

Την ενίσχυση του κοινωνικά φιλελεύθερου προφίλ του κόμματος²³⁷, σε πιο συγκροτημένο πλαίσιο σε σχέση με την περίοδο Έβερτ, ανέπτυξε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στους προεκλογικούς του λόγους το 2000 και 2004, για ζητήματα που αφορούσαν στην οικονομία σε κατεύθυνση σύζευξης της ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης²³⁸.

Όπως διαφάνηκε από τον προεκλογικό του λόγο, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, εστίασε σε ζητήματα μιας κοινωνικής οικονομίας της αγοράς²³⁹, δίνοντας βάρος στην κοινωνική αλληλεγγύη²⁴⁰, συγκλίνοντας έτσι με τον Έβερτ σε θέματα της οικονομικής πολιτικής που προασπίστηκε ο τελευταίος.

Και στις δύο εκλογικές περιόδους της θητείας Καραμανλή δόθηκε ιδιαίτερη σημασία σε ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας το 2000 και το 2004. Αυτά αφορούσαν ευνοϊκά μέτρα προς τις πολυμελείς

Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της 'χάρτας της καθημερινότητας για το λεκανοπέδιο στον Πειραιά'*, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16486&Itemid=154.

233Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή σε εκδήλωση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας «Κωνσταντίνος Καραμανλής» με θέμα: Για ένα νέο πολιτικό πολιτισμό, ό.π.*

234Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή σε ημερίδα του Ινστιτούτου Δημοκρατίας «Κωνσταντίνος Καραμανλής» για τις Μη κυβερνητικές οργανώσεις, ό.π.*

οικογένειες²⁴¹, τους αγρότες²⁴², τους άνεργους²⁴³, τους χαμηλόμισθους, τους συνταξιούχους, τα άτομα με ειδικές ανάγκες²⁴⁴ (για τα οποία μιλούσε για ίσες ευκαιρίες²⁴⁵), τις μονογονεϊκές οικογένειες, στοχεύοντας στη δημιουργία μιας κοινωνίας, με ανθρωπιά, αλληλεγγύη, δικαιοσύνη²⁴⁶. Τη στήριξη εύάλωτων ομάδων τονίζει ο Πρόεδρος της ΝΔ στις εκλογές 2004 αναφερόμενος στη συγκρότηση ενός ενιαίου ταμείου κοινωνικής μέριμνας, το οποίο θα χρηματοδοτούσε ειδικός κωδικός του προϋπολογισμού²⁴⁷.

235Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε η αυριανή κυβέρνηση», *ό.π.*, σ.11. Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», *ό.π.*, σ.8. Αδηλίνη Ευτυχία, «Υπάρχει μια καλύτερη Ελλάδα και τη θέλουμε», *ό.π.*, σ.16. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κω*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Ηράκλειο*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Αγρίνιο*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κέρκυρα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κεφαλονιά*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λευκάδα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της 'χάρτας της καθημερινότητας για το λεκανοπέδιο στον Πειραιά'*, *ό.π.*

236Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *Ελεύθερος τύπος*, 4 Απριλίου, 2000, σ.9.

237Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός φιλελευθερισμός*, *ό.π.*, σσ.171-173, 174-175, 176-178, 181. Επίσης, αποδέχεται τη δημοκρατία και τα δικαιώματα του πολίτη, την ΕΕ: Αρβανιτόπουλος

Ενίσχυσε επίσης το 2000 το κοινωνικό προφίλ του κόμματος, με δηλώσεις του για ζητήματα υγείας, τα οποία αφορούσαν στην αναδιάρθρωση των δομών του εθνικού συστήματος υγείας, τη βελτίωση της κατάστασης των νοσοκομείων²⁴⁸, τη ριζική αναδιαμόρφωση του ΕΣΥ²⁴⁹. Το 2004 αναφέρθηκε, επίσης, στη δημιουργία αναβαθμισμένων νοσοκομείων, αγροτικών ιατρείων τα οποία θα τοποθετούνταν και στο πιο απομακρυσμένο μέρος των νησιών, την ίδρυση ενός ενιαίου φορέα πρωτοβάθμιας περίθαλψης, την καθιέρωση ελεύθερης επιλογής οικογενειακού γιατρού από τον πολίτη²⁵⁰, αλλά και την αναβάθμιση υπηρεσιών της τηλεϊατρικής²⁵¹.

Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σσ.183-184, 206-210.

238 Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός φιλελευθερισμός, ό.π.*, σσ. 117-128.

239 Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός φιλελευθερισμός, ό.π.*, σσ.174-175, 176-178, 181.

240 *Ο.π.* Σε ομιλία του στην Κομοτηνή, ο Κώστας Καραμανλής, αναφέρει, «Η Νέα Δημοκρατία, είναι το κόμμα του φιλελευθερισμού, της κοινωνικής αλληλεγγύης»: Κατσαβού Κατερίνα, «Η ΝΔ δεν κάνει διακρίσεις», *ό.π.*, σ.5. Σε ομιλία του ο Πρόεδρος της ΝΔ υπογράμμισε, ότι η ΝΔ, χωρίς κομματικές ταμπέλες, αλλά με ευθύνη και συνέπεια, θα δημιουργούσε ένα κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης, που θα σέβεται τον πολίτη: Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *ό.π.*, σ.9.

241 *Ο.π.* Οι παροχές προς τις πολυμελείς οικογένειες, αφορούσαν στην επαναφορά της τιμητικής σύνταξης της πολύτεκνης μητέρας, αύξηση παροχής επιδόματος κατά 25% στις πολυμελείς μονογονεϊκές οικογένειες, καθώς και την εισαγωγή παιδιών πολυτέκνων στα ΑΕΙ και ΤΕΙ. Επίσης ο Κώστας Καραμανλής, μίλησε και για επαναφορά παροχής επιδόματος για κάθε γέννηση τρίτου παιδιού: Χατζησάκος Νάσος, «Υπεροχή της ΝΔ στη «μάχη» της οικογένειας», *Τύπος της Κυριακής*, 12 Μαρτίου, 2000, Θέματα σ.4. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον*, 9/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16461&Itemid=154. Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών*, 11/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16464&Itemid=154. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο*, 21/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16483&Itemid=154.

Συνακόλουθα, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στρέφει το λόγο του την περίοδο του 2000 σε ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης, μέσω της καταβολής κατώτατης σύνταξης²⁵², παροχής επιδόματος κοινωνικής αλληλεγγύης στους συνταξιούχους (ΕΚΑΣ)²⁵³, γρήγορης ένταξης των αλλοδαπών στην κοινωνική ασφάλιση²⁵⁴, ορθολογικής λειτουργίας του λογαριασμού αλληλεγγύης φορέων κοινωνικής ασφάλισης (ΛΑΦΚΑ), στηρίζοντας έτσι τους φορείς εκείνους που είχαν μεγαλύτερη ανάγκη²⁵⁵. Το

242Το 2000, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής αναφέρθηκε στην χορήγηση εισοδηματικού βοηθήματος προς τους κτηνοτρόφους, την παροχή επιδόματος κοινωνικής αλληλεγγύης ΕΚΑΣ, προς τους συνταξιούχους. Η συγκεκριμένη πρόταση του Καραμανλή, αναφέρεται στα ακόλουθα άρθρα: *Τύπος της Κυριακής*, «Τεστ στα προγράμματα ΝΔ και ΠΑΣΟΚ», 2/4/2000, σ.52. Κατσαβού Κατερίνα, «Σκληρή επίθεση κατά ΠΑΣΟΚ-ΑΤΕ για τα αγρομέτοχα», *Ελεύθερος τύπος*, 22/3/2000, σ.5. Αδάμ Γεώργιος, «Υποδοχή πρωθυπουργού επιφύλαξαν στον Πρόεδρο της ΝΔ στη Βέροια», *Ελεύθερος τύπος*, 16/3/2000, σ.5. Η παροχή επιδόματος κοινωνικής αλληλεγγύης για τους αγρότες, ανερχόταν στις 21000 δρχ.: Κατσαβού Κατερίνα, «Το πρόγραμμα για την ισχυρή Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα», *Ελεύθερος τύπος*, 20/3/2000, σ.10.

243Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής σε ομιλία του στη Λιβαδειά, εξήγγειλε για την κοινωνική ομάδα των ανέργων παροχές, όπως η αύξηση του επιδόματος ανεργίας στο 60% του βασικού μισθού: Ταμπακόπουλος Γιάννης, «Παραπληροφορείτε τον ελληνικό λαό, απαντά η ΝΔ», *Καθημερινή* 22/3/2000, σ.5. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, ό.π. Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κάλυμνο, ό.π.*

244Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κάλυμνο, ό.π.*

245Ό.π. Η παροχή ίσων ευκαιριών στα άτομα με αναπηρίες, αφορούσε, στην τήρηση ειδικών προδιαγραφών σε όλα τα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς, τη δημιουργία Ενιαίου Ταμείου Κοινωνικής Μέριμνας, την παροχή κινήτρων από τους εργοδότες για προσλήψεις, την αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η τηλεεργασία: Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της χάρτας της καθημερινότητας για το Λεκανοπέδιο στο*

2004 εξήγγειλε μέτρα για την αύξηση της σύνταξης των αγροτών και του ΕΚΑΣ, (επίδομα κοινωνικής αλληλεγγύης)²⁵⁶.

Ο λόγος του και στις δύο εκλογικές περιόδους προσανατολιζόταν στη διαμόρφωση μιας «ευαίσθητης» οικονομικής πολιτικής, δεδομένων των αναφορών που έκανε σε φοροελαφρύνσεις προς τους αγρότες²⁵⁷, τις πολυμελείς οικογένειες²⁵⁸, τις επιχειρήσεις²⁵⁹ (μόνο στο λόγο του 2004), στη δημιουργία κινήτρων το 2000 για τους μικρομεσαίους επιχειρηματίες²⁶⁰, αλλά και τις ευάλωτες ομάδες –όπως ήταν οι αγρότες– μέσω της μείωσης του κόστους παραγωγής, καταβολής επιδοτήσεων ή

Περιστέρι, 11/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16463&Itemid=154.

246Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο, ό.π.*

247Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα, 8/2/04,* www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16460&Itemid=154

248Μπεσκήνης Βασίλης, *Ελεύθερος τύπος*, 17/3/2000, σ.9.

249Κατερίνα, «Μεγαλειώδης συγκέντρωση στη Μυτιλήνη», *ό.π.*, σ.11.

250Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα, ό.π.*

Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κάλυμνο, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στην Κέρκυρα, ό.π.*

251Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά, ό.π.*

αποζημιώσεων του ΕΛΓΑ αλλά και, δημιουργίας κινήτρων για ένταξη νέων αγροτών σε προγράμματα²⁶¹.

Αντίστοιχο ενδιαφέρον για τη δημιουργία κινήτρων στους αγρότες επέδειξε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και το 2004, αναφερόμενος στη ρύθμιση των χρεών των αγροτών, τη μείωση του κόστους κατασκευής της αγροτικής κατοικίας, τη διαμόρφωση ευνοϊκότερων όρων για την χορήγηση δανείων, την οικονομική στήριξη του ΕΛΓΑ (έτσι ώστε να καταβάλλονται οι αποζημιώσεις εντός

252Ταμπακόπουλος Γιάννης, «Παραπληροφορείτε τον ελληνικό λαό, απαντά η ΝΔ», *Καθημερινή*, 22/3/2000, σ.5.

253Τύπος της Κυριακής, «Τεστ στα προγράμματα παροχών ΠΑΣΟΚ-ΝΔ», *ό.π.*, σ.52. *Καθημερινή*, «Παραποιούν τις θέσεις μας», 28/3/2000, σ.4.

254Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», *Τύπος της Κυριακής* 25-26 Μαρτίου, 2000, σ.6.

255Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», *ό.π.*, σ.6.

256Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κω, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λευκάδα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας*

τριμήνου)²⁶², τη δημιουργία κινήτρων για τη βελτίωση επιστημονικής κατάρτισης του αγρότη, την ένταξη νέων αγροτών σε ειδικά προγράμματα, την έγκαιρη καταβολή επιδοτήσεων²⁶³, την χορήγηση εισοδηματικής ενίσχυσης των κτηνοτρόφων μειονοτικών περιοχών²⁶⁴.

Για τη δημιουργία κινήτρων και σε ευπαθείς ομάδες, έκανε λόγο το 2004, αναφερόμενος σε ειδικές κατηγορίες ανέργων προκειμένου να ξεκινήσουν μια δική τους δουλειά, μέσω της χρήσης ειδικών προγραμμάτων που αφορούσαν τις νέες τεχνολογίες, καθώς και με τη χορήγηση επιδοτήσεων²⁶⁵.

του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Αγρίνιο, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα. Καραμανλή στο Ηράκλειο, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι, ό.π.

257Ο Κώστας Καραμανλής, αναφέρθηκε στην κατάργηση του ειδικού φόρου κατανάλωσης στα καύσιμα για αγροτική χρήση, τον περιορισμό του ΦΠΑ για τα αγροτικά μηχανήματα από το 18% στο 8%, τη μείωση της τιμής του ηλεκτρικού ρεύματος κατά 50% για αγροτική χρήση. Τα παραπάνω εντοπίζονται στα ακόλουθα άρθρα: Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *ό.π.*, σ.9. Αδάμ Γεώργιος, «Υποδοχή πρωθυπουργού επιφύλαξαν στον Πρόεδρο της ΝΔ στη Βέροια», *ό.π.*, σ.5. Κατσαβού Κατερίνα, «Σκληρή επίθεση κατά ΠΑΣΟΚ-ΑΤΕ για τα αγρομέτοχα», *ό.π.*, σ.5. Ταμπακόπουλος Γιάννης, «Παραπληροφορείτε τον ελληνικό λαό, απαντά η ΝΔ», *ό.π.*, σ.5. Καραμανλής Κώστας, «Παραποιούν τις θέσεις μας», *Καθημερινή*, 28/3/2000, σ.4.

Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε η αυριανή κυβέρνηση», *ό.π.*, σ.11. Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *ό.π.*, σ.9.

258Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής αναφέρθηκε στην αύξηση εκπτώσεων φόρου, στις πολυμελείς οικογένειες, (με ενίσχυση αυτού του μέτρου στα νέα ζευγάρια), τη μείωση του φόρου για τις τελευταίες, με κριτήριο τον αριθμό των παιδιών, καθώς και τη μείωση φόρου στις πενταμελείς οικογένειες, όσον αφορά την αγορά ακινήτων: Χατζησάκος Νάσος, «Υπεροχή της ΝΔ, στη «μάχη» της οικογένειας», *ό.π.*, σ.4.

Ό.π. Σε φοροελαφρύνσεις προς τις πολύτεκνες οικογένειες με άνεργα μέλη. Το μέτρο αυτό προέβλεπε οι άνεργοι νέοι και νέες, που ήταν εγγεγραμμένοι στα μητρώα ανέργων του ΟΑΕΔ, να θεωρούνται

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε και η έμφαση που έδωσε στην αξιοποίηση του Γ' Κοινοτικού πλαισίου στήριξης, επιδιώκοντας τη στήριξη της περιφερειακής ανάπτυξης²⁶⁶.

Ο οικονομικός προσανατολισμός του κόμματος, ωστόσο, το 2000 αλλά και το 2004, πέρα από την παρέμβαση του κράτους σε κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα, ενθάρρυνε την ελεύθερη αγορά και τις ιδιωτικοποιήσεις²⁶⁷, τη μείωση των δημοσίων δαπανών²⁶⁸, καθώς την άνοδο των ρυθμών ανάπτυξης στο 5%²⁶⁹.

προστατευόμενα μέλη για μια επιπλέον διετία, προκειμένου να παραταθεί η φορολογική ελάφρυνση των οικογενειών τους: Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα, ό.π.*. Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κάλυμνο, ό.π.*

2591. Στη μείωση των φορολογικών βαρών για τις επιχειρήσεις (μικρές, μεσαίες, μεγάλες), σε μια προσπάθεια να επιταχυνθεί η ανάπτυξη, να γίνουν περισσότερες επενδύσεις και να δημιουργηθούν νέες θέσεις δουλειάς. 2. Στη μείωση του συντελεστή φορολογίας στο 25% για τις Α.Ε. και τις Ε.Π.Ε. και στο 20% για τις Ο.Ε. και Ε.Ε: Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κω, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα, ό.π.*

Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο, ό.π.*

260 Τα κίνητρα για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις περιλάμβαναν την εξάλειψη των προβλημάτων διάφορων κλάδων: Μπεσκένης Βασίλης, *Ελεύθερος Τύπος, ό.π.*, σ.9. Την κατάργηση των αντικειμενικών κριτηρίων: Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *ό.π.*, σ.9.

Την οριστική λύση που θα δινόταν στα πανωτόκια: Κατσαβού Κατερίνα, «Το πρόγραμμα για την ισχυρή Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα», *ό.π.*, σ. 11.

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ενίσχυε συστηματικά την ανάδειξη ενός κοινωνικά φιλελεύθερου προφίλ και στις δύο εκλογικές περιόδους, αποσκοπώντας στη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων, τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών, το σεβασμό προς το περιβάλλον, τη δημιουργία υποδομών στην περιφέρεια, τη βελτίωση του οδικού δικτύου και, της οδοποιίας, τη δημιουργία αρδευτικών έργων, βιολογικού καθαρισμού²⁷⁰ και, βιομηχανικής ανάπτυξης στην περιφέρεια με

---

261 *Τύπος της Κυριακής*, «Τεστ στα προγράμματα ΝΔ-ΠΑΣΟΚ», *ό.π.*, σ.52. Τα κίνητρα επίσης αφορούσαν, τη μείωση των επιτοκίων που θα χορηγούσε η ΑΤΕ, τη διάθεση μετοχών από τη ΝΔ στους αγρότες στη μισή τιμή και με ευνοϊκούς όρους αποπληρωμής: Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *ό.π.*, σ.9. Τη μείωση της τιμής του ηλεκτρικού ρεύματος κατά 50% για αγροτική χρήση: Κατσαβού Κατερίνα, *ό.π.*, σ.9. Αδάμ Γεώργιος, «Υποδοχή πρωθυπουργού επιφύλαξαν στον Πρόεδρο της ΝΔ στη Βέροια», *ό.π.*, σ.5. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, σε ομιλία του στη Βέροια, αναφέρθηκε στη στήριξη αγροτικών κλάδων που αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα: Αδάμ Γεώργιος, *ό.π.*, σ.5.

262 Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κω*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα*, *ό.π.*

263 Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι*, *ό.π.*

σεβασμό στο περιβάλλον²⁷¹, τον εκσυγχρονισμό των εγκαταστάσεων²⁷², τη δημιουργία υποδομών στο κέντρο για το 2004²⁷³, την χρήση νέων τεχνολογιών²⁷⁴.

Σε αυτό το πλαίσιο δεν έλειψαν οι αναφορές του στο περιβάλλον, (οι οποίες περιορίστηκαν, ωστόσο, το 2000), στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων των πολιτών, στην καλλιέργεια περιβαλλοντικής συνείδησης μέσα από την ενεργοποίηση της κοινωνίας, στη στήριξη των οικολογικών και Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων²⁷⁵.

264Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι, ό.π.*

265[1] Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα, ό.π.* Όσον αφορά τους άνεργους, ο Καραμανλής αναφέρθηκε και στην χορήγηση επιδότησης κατά το 50% του ύψους των εργοδοτικών εισφορών για όσες επιχειρήσεις προσλάμβαναν άνεργους νέους, άνεργους ηλικίας άνω των 55 χρονών και άνεργες μητέρες. Ιδιαίτερα το μέτρο αυτό στόχευε στην αύξηση του χρόνου επιδότησης των εργοδοτών, προκειμένου να απασχοληθούν οι μακροχρόνια άνεργοι, οι παλιννοστούντες, τα ανεξαρτημένα άτομα. Πρόταση στην οποία αναφέρθηκε στις ακόλουθες ομιλίες: Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κω, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι, ό.π.*

266 Κατσαβού Κατερίνα, «Μεγαλειώδης συγκέντρωση στη Μυτιλήνη», *ό.π.*, σ.11.

Αντίστοιχα, το 2004, ο Πρόεδρος της ΝΔ αναφέρθηκε σε ζητήματα περιβάλλοντος²⁷⁶, σχετιζόμενων με τη δημιουργία χώρων πρασίνου, εφαρμογής εντατικών αναδασώσεων²⁷⁷, χρήσης φυσικού αερίου, δημιουργίας οικολογικής δόμησης, μείωσης των εκπομπών των υδρογονανθράκων, δημιουργίας ανεξάρτητου φορέα για την ατμοσφαιρική ρύπανση²⁷⁸. Επίσης, ενδιαφέρον έδειξε για την ορθολογική διαχείριση των υδάτινων πόρων²⁷⁹, την ανάδειξη οικοσυστημάτων, την προώθηση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας²⁸⁰, την αντιμετώπιση της ρύπανσης²⁸¹.

267Το συγκεκριμένο άρθρο κάνει αναφορές μόνο στην απελευθέρωση της αγοράς από τις κρατικές παρεμβάσεις: Κατσαβού Κατερίνα, «Μεγαλειώδης συγκέντρωση στη Μυτιλήνη», *ό.π.*, σ.11. Ομιλία στην Κομοτηνή: Κατσαβού Κατερίνα, «Η ΝΔ δεν κάνει διακρίσεις», *ό.π.*, σ.5. Στυλιανέα Κατερίνα, «Αέρας νίκης από την Ισπανία», *Τύπος της Κυριακής*, 19/3/96, σ.22. Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *ό.π.*, σ.9.

268Κατσαβού Κατερίνα, «Το πρόγραμμα για την ισχυρή Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα», *ό.π.*, σ.10. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα*, *ό.π.*

269Συνέντευξη τύπου στον τύπο της Κυριακής: Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», *ό.π.*, σ.6. Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στην Κέρκυρα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι*, *ό.π.*

270Περιοδεία του Προέδρου της ΝΔ Κωνσταντίνου Καραμανλή στη Φθιώτιδα: *Ελεύθερος Τύπος*, «Καραμανλής: «Ανεπίτρεπτη η καθυστέρηση έργων στην εθνική οδό», 11/3/2000, σ.9. Αδάμ Γεώργιος, «Υποδοχή πρωθυπουργού επιφύλαξαν στον Πρόεδρο της ΝΔ στη Βέροια», *ό.π.*, σ.5. Κατσαβού Κατερίνα, «Μεγαλειώδης συγκέντρωση στη Μυτιλήνη», *ό.π.*, σ.11. Κατσαβού Κατερίνα,

Στον τομέα της παιδείας, ο Πρόεδρος της ΝΔ αναφέρθηκε το 2000 στην εισαγωγή φοροελαφρύνσεων για μαθητές, φοιτητές – προς απόκτηση ηλεκτρονικού υπολογιστή από κάθε μαθητή, φοιτητή και την παροχή διευκολύνσεων στους οικονομικά ασθενέστερους για την απόκτησή του²⁸², ενώ στις εκλογές του 2004 στάθηκε στην παροχή ηλεκτρονικών υπολογιστών στα σχολεία με πρόσβαση στο διαδίκτυο²⁸³.

«Η ΝΔ δεν κάνει διακρίσεις», *ό.π.*, σ.5. *Ελεύθερος Τύπος*, «Καραμανλής: «Ανεπίτρεπτη η καθυστέρηση έργων στην εθνική οδό»», *ό.π.*, σ.9. Κατσαβού Κατερίνα, «Μεγαλειώδης συγκέντρωση στη Μυτιλήνη», *ό.π.*, σ.11. Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λευκάδα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα*, *ό.π.*

271Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα*, *ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο*, *ό.π.*

272Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη*, *ό.π.* Τη δημιουργία Μουσικού σχολείου στην Καλαμάτα: Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα*, *ό.π.* Τη δημιουργία αθλητικών υποδομών στην Κέρκυρα: Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της κ. Κώστα Καραμανλή στην Κέρκυρα*, *ό.π.*

273Τη δημιουργία υποδομών στην Αττική, οι οποίες θα οδηγούσαν στην αποτελεσματική επίλυση του κυκλοφοριακού προβλήματος, μέσω της επέκτασης του μετρό, του τραμ, της δημιουργίας υπογειοποιήσεων, για τη διευκόλυνση της κυκλοφορίας, τη βελτίωση υποδομών για τα επαρχιακά οδικά δίκτυα: Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της Χάρτας της Καθημερινότητας για την Αττική στην Αργυρούπολη*, 17/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16478&Itemid=154.

Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της*

Επιπρόσθετα και στις δύο εκλογικές περιόδους 2000, 2004 εξήγγειλε την αύξηση των δαπανών για την παιδεία²⁸⁴ στο 5% του ΑΕΠ και το 20% του Γ΄ Κοινοτικού πλαισίου στήριξης, ενώ υποστήριξε την ίδρυση κρατικών ΑΕΙ-ΤΕΙ μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα²⁸⁵.

4.3. Ο μετριοπαθής Συντηρητισμός της περιόδου Καραμανλή

χάρτας της καθημερινότητας για το Λεκανοπέδιο στο Περιστερί, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της χάρτας της καθημερινότητας για το Λεκανοπέδιο στον Πειραιά, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα, ό.π.

274Την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, με στόχο την προώθηση της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης και την καταπολέμηση της γραφειοκρατίας: Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη, ό.π.* Επίσης, την χρήση των Η/Υ από τους μαθητές, μέσω της παροχής 150.000 Η/Υ για μαθητές και σπουδαστές: Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της χάρτας της καθημερινότητας για το Λεκανοπέδιο στο Περιστερί, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κω, ό.π.*

275Κατσαβού Κατερίνα, *Ελεύθερος τύπος*, 17/3/2000, σ.9.

276Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη, ό.π.*

277Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της χάρτας της καθημερινότητας για την Αττική στην Αργυρούπολη, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της χάρτας της καθημερινότητας για*

Η διαφοροποίηση του προγραμματικού λόγου του Κωνσταντίνου Καραμανλή του νεώτερου από το λόγο των προκατόχων του στην ηγεσία, όσον αφορά το συντηρητικό προφίλ που προέβαλλαν, έγκειται στην υποβάθμιση των συντηρητικών θεματικών.

Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο του ιδρυτή της παράταξης, η θεματική του έθνους κατείχε κεντρική θέση στα προγράμματα του κόμματος των περιόδων 1974, 1977, με τις όποιες αναφορές σε ζητήματα έθνους και παράδοσης να διακατέχονται από αντικομμουνιστική αντίληψη.

το Λεκανοπέδιο στο Περιστέρι, ό.π.

278Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της χάρτας της καθημερινότητας για το Λεκανοπέδιο στο Περιστέρι, ό.π.*

279Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λευκάδα, ό.π.*

280Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα, ό.π.*

281Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη, ό.π.*

282Κατσαβού Κατερίνα, «Νέο Ξεκίνημα στην Παιδεία», *Ελεύθερος τύπος*, 24/3/2000, σ.3. Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *ό.π.*, σ.9.

283Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της χάρτας της καθημερινότητας για το Λεκανοπέδιο στο Περιστέρι, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου*

Την περίοδο Μητσοτάκη τα ζητήματα του έθνους και της παράδοσης γίνονται κεντρικά προγραμματικά²⁸⁶, αλλά χωρίς αναφορές στον αντικομμουνισμό, όπως αποτυπώνεται στο λόγο του κόμματος καθόλη τη θητεία του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη.

Την περίοδο Έβερτ, το κόμμα αναφέρεται συστηματικά και με καταγγελτικό λόγο στην προάσπιση του έθνους, ιδίως όσον αφορά τους κακούς χειρισμούς του ΠΑΣΟΚ στα εθνικά θέματα και την υπόθεση των Ιμίων.

της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο, ό.π.. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα, ό.π.. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα, ό.π.. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κω, ό.π.

284Κατσαβού Κατερίνα, «Νέο Ξεκίνημα στην Παιδεία», ό.π., σ.3. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο, ό.π.. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της χάρτας της καθημερινότητας για το Λεκανοπέδιο στο Περιστερί, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά, ό.π.*

285Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», ό.π., σ.9. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της χάρτας της καθημερινότητας για το Λεκανοπέδιο στο Περιστερί, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Δήμο Αχαρνών, ό.π. Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ.*

Σε αντίθεση, κατά τη διάρκεια της θητείας του Κώστα Καραμανλή, οι αναφορές στο έθνος και την παράδοση, δεν χαρακτηρίζονται από αντίστοιχη με των προηγούμενων ηγεσιών συστηματικότητα, ενώ δεν γίνονται αναφορές σε εθνικά ζητήματα. Σε αυτό το πλαίσιο, οι αναφορές του Προέδρου της, αφορούν κυρίως στην προάσπιση του έθνους μέσω της δημιουργίας μιας Νέας Διακυβέρνησης, εφικτής με εθνική προσπάθεια όλων των Ελλήνων, για μια Νέα καλύτερη Ελλάδα, απεγκλωβισμένη από τους διχασμούς του παρελθόντος. Είναι ενδεικτικές οι εξής δηλώσεις του: «Από αυτή τη στιγμή κατεβάστε τις κομματικές σημαίες και σηκώστε ψηλά τις σημαίες της Ελλάδας» απευθύνοντας ένα κάλεσμα προς όλους τους Έλληνες, σε μία λογική η οποία θα άφηνε πίσω της τους κομματικούς διχασμούς του παρελθόντος²⁸⁷.

Εμβαθύνοντας, οι αναφορές του Κώστα Καραμανλή στο ζήτημα του νόμου και της τάξης δεν εμφανίζονται ιδιαίτερα συστηματικές. Είναι προφανές ότι ο Κώστας Καραμανλής επεδίωκε την υποβάθμιση του συντηρητικού προφίλ του κόμματος, σε σχέση με την περίοδο Έμπερτ, στο ζήτημα του νόμου και της τάξης. Το τελευταίο επιβεβαιώνεται από τη μετριοπάθεια που διακρίνει το λόγο του στο ζήτημα αυτό. Το 2000 και 2004, αναφέρθηκε στην καταπολέμηση της εγκληματικότητας²⁸⁸ και την ενίσχυση της αστυνόμευσης²⁸⁹. Από την άλλη, όμως, ο λόγος Καραμανλή, διαφοροποιείται από τον *Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά, ό.π.*

286Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.24, Νοέμβριος 2004.

287Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε η αυριανή κυβέρνηση», *ό.π.*, σ.11. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στο Ηράκλειο, ό.π.*

288Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε η αυριανή κυβέρνηση», *ό.π.*, σ.11. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της χάρτας της καθημερινότητας για το Λεκανοπέδιο στο Περιστέρι, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο, ό.π.*

289Μπεσκήνης Βασίλης, *Ελεύθερος τύπος, ό.π.*, σ.9. Κατσαβού Κατερίνα: *Ελεύθερος τύπος*, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *ό.π.*, σ.9. Ταμπακόπουλος Γιάννης, «Παραπληροφορείτε τον ελληνικό λαό, απαντά η ΝΔ», *ό.π.*, σ.5. Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη, ό.π.*

προκάτοχό στην ηγεσία του κόμματος, καθώς καταδικάζει φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας²⁹⁰. Σε αυτήν την κατεύθυνση, το πρόγραμμα του 2004, διακρίνεται από θετική στάση ως προς την ενσωμάτωση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, την παροχή ίσων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στην υγεία, την ασφάλιση, την παιδεία, τη διαφάνεια για την χορήγηση βίζας²⁹¹. Η μετριοπάθεια που διακρίνει ζητήματα του συντηρητικού πολιτικού λόγου την περίοδο Καραμανλή, όσον αφορά το έθνος, το νόμο και την τάξη με επίκεντρο τους μετανάστες, βρίσκεται σε συμφωνία με το αξιακό πλαίσιο του κοινωνικού φιλελευθερισμού²⁹², σε αντίθεση με τον αυστηρό λόγο του Έμπερτ, ο οποίος, ειδικά σε αυτά τα ζητήματα διακρινόταν από έντονο συντηρητισμό που τον απομάκρυνε από το αξιακό πλαίσιο του κοινωνικού φιλελευθερισμού.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι την περίοδο Καραμανλή οι προτάσεις του κόμματος για τη διαφθορά (εκλογές του 2000), επικεντρώνονται στην εξάλειψη του φαινομένου μέσω της θεσμικής ενίσχυσης της πολιτείας²⁹³, της ανασυγκρότησης και εξυγίανσης του δημόσιου τομέα²⁹⁴, της

290Κατσαβού Κατερίνα, «Μεγαλειώδης συγκέντρωση στη Μυτιλήνη», *ό.π.*, σ.11. Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π.*

291Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών, ό.π.*

292Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός δεν αποδέχεται το «μισαλλόδοξο εθνικισμό, ο οποίος αναιρεί και ακυρώνει την έννοια της εθνικής ελευθερίας». Επίσης, δεν αποδέχεται την «άκριτη απόρριψη της εθνικής ιδιαιτερότητας η οποία οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα, καθώς και οι δύο αυτές ακραίες αντιλήψεις υπονομεύουν μακροπρόθεσμα την ειρηνική συμβίωση των λαών και τη διεθνή συνεργασία»: Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, «Κοινωνικός φιλελευθερισμός», *ό.π.*, σ.204.

293Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», *ό.π.*, σ.7.

294Κατερίνα, «Μεγαλειώδης συγκέντρωση στη Μυτιλήνη», *ό.π.*, σ.11.

καταπολέμησης της εισφοροδιαφυγής²⁹⁵, της ύπαρξης αξιοκρατίας στη δημόσια διοίκηση²⁹⁶ και της ανάδειξης νέου ήθους στην πολιτική²⁹⁷.

Στις εκλογές του 2004, σύμφωνα με τις εξαγγελίες του προέδρου της ΝΔ, οι θέσεις της ΝΔ για την καταπολέμηση της διαφθοράς, στρέφονταν γύρω από τη λειτουργία ανεξάρτητης αρχής για τον έλεγχο των προμηθειών και των έργων του Δημοσίου, την αναβάθμιση των εποπτικών και ρυθμιστικών αρχών²⁹⁸, τη δημιουργία διαφανών διαδικασιών για την υλοποίηση του Γ' κοινοτικού πλαισίου²⁹⁹, την αναβάθμιση του ΑΣΕΠ, τη διαφάνεια των φορολογικών ελέγχων, την ύπαρξη αξιοκρατίας στις προσλήψεις³⁰⁰.

Σε συμφωνία με τα παραπάνω αξίζει, επίσης, να τονιστεί ότι και στις δύο εκλογικές περιόδους, η καταπολέμηση της διαφθοράς παρουσιαζόταν ως απότοκος της ανάδειξης ενός νέου ήθους στην 295Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», *ό.π.*, σ.6.

296Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *ό.π.*, σ.9.

297Λαζαρίδου Σωτηρία, *Η στρατηγική του μεσαίου χώρου*, *ό.π.*, σ.36. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στη Σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής*, *ό.π.*

298Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή, με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον*, *ό.π.*

299Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα*, *ό.π.*

300Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα*, *ό.π.*
Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο*, *ό.π.*. Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών*, *ό.π.*. Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα*, *ό.π.*. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κω*, *ό.π.*. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον*, *ό.π.*

πολιτική³⁰¹, με ιδιαίτερη βαρύτητα στην ικανότητα και την εντιμότητα, τη σεμνότητα, την ταπεινότητα και τη μετριοπάθεια³⁰².

Συνεπώς, την περίοδο Κώστα Καραμανλή, διαπιστώνεται η σύνδεση της ιδεολογίας του μεσαίου χώρου με τον παραδοσιακό συντηρητικό πολιτικό λόγο, σύνδεση η οποία προσδίδει σε αυτό τον τελευταίο μετριοπαθή χαρακτηριστικά και, πάντως, πιο μετριοπαθή σε σύγκριση με τους προκατόχους του (Καραμανλή –ιδρυτή της παράταξης–, Μητσοτάκη, Έβερτ), οι οποίοι προγραμματικά τόνιζαν με μεγαλύτερη συχνότητα μέσω των αναφορών τους το συντηρητικό προφίλ του κόμματος.

301Λαζαρίδου Σωτηρία, *Η στρατηγική του μεσαίου χώρου, ό.π.*, σ.36. Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στη Σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής, ό.π.*

302Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη, ό.π.* Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα, ό.π.*

4.4 Σημεία σύγκλισης του λόγου του Κωνσταντίνου Καραμανλή με το χριστιανοδημοκρατικό πολιτικό ρεύμα

Μελετώντας το λόγο του χριστιανοδημοκρατικού πολιτικού ρεύματος θα διαπιστώσουμε ότι βασικές ιδεολογικές πτυχές του λόγου του είναι ο κοινωνιοκεντρισμός, η κοινωνική οικονομία της αγοράς, ο θετικός προσανατολισμός του για την ΕΕ.

Ο κοινωνιοκεντρισμός αποτελεί το επικρατέστερο ιδεολογικό δόγμα της Χριστιανοδημοκρατίας, δόγμα που θεωρούσε ότι το κοινωνικό περιβάλλον καθορίζει την εξέλιξη του ανθρώπου³⁰³, δίνοντας βαρύτητα περισσότερο στον κοινωνιοκεντρικό χαρακτήρα του ατόμου παρά στον ατομικιστικό (Forgary 1967)³⁰⁴.

Ο κοινωνιοκεντρισμός έδινε προτεραιότητα στην προστασία των φυσικών κοινωνικών δομών³⁰⁵, με μεγαλύτερη βαρύτητα στην οικογένεια³⁰⁶, τις τοπικές κοινότητες, το έθνος³⁰⁷, και ακολούθως στους επαγγελματικούς οργανισμούς, τις εκκλησίες, τα εργατικά συνδικάτα³⁰⁸.

303Lamberts Emiel, “La democratie chretienne en Europe comme expression politique des religions chretiennes : Essor et declin (1945-2000)”, στο *Social Compass*, τχ.47, αρ.1, 2000, σ.122.

304Rutan Gerard, “Christian Democracy in Western Europe: An idea whose time has passed; The Study of Christian Democracy”, *International Journal of Social Economics*, τχ.24, αρ.10, 1997, σ.1106.

305Lamberts Emiel, “La democratie chretienne en Europe comme expression politique des religions chretiennes : Essor et declin (1945-2000)”, *ό.π.*, σ.122. Σχετικά με την υπεράσπιση των φυσικών κοινωνικών δομών: Carlson Allan, “A History of family nation”, *World family policy forum 2000*, σ.29.

306 Carlson Allan, “A History of family nation”, *ό.π.*, σσ. 29-30.

Λάμβανε επίσης υπ' όψιν του τη σημασία της διατήρησης της κοινωνικής συνοχής (κοινωνική αρμονία)³⁰⁹, με τις δομές να διαμορφώνουν ένα αρμονικό σύνολο³¹⁰, την ύπαρξη κοινωνικής δικαιοσύνης³¹¹, καθώς και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων³¹².

Ακολούθως, μεταπολεμικά τα χριστιανοδημοκρατικά κόμματα έδειξαν αυξημένο ενδιαφέρον για ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης³¹³ και ύπαρξης κοινωνικής αλληλεγγύης ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις³¹⁴.

307Lamberts Emiel, “La democratie chretienne en Europe comme expression politique des religions chretiennes: Essor et declin (1945-2000)”, *ό.π.*, σ.122. Carlson Allan, “A History of family nation”, *ό.π.*, σ.29.

308Carlson Allan, “A History of family nation”, *ό.π.*, σ. 29.

309Lamberts Emiel, “La democratie chretienne en Europe comme expression politique des religions chretiennes: Essor et declin (1945-2000)”, *ό.π.*,σ.122. Άλλωστε, η ιδέα της οργανικής κοινωνίας, εξακολούθησε να παίζει σημαντικό ρόλο ακόμη και μετά τη διείδυση του φιλελεύθερου συντηρητισμού στα οικονομικά ζητήματα: Girvin Brian, *The transformation of contemporary conservatism*, εκδ. Sage publications, London 1988, σ. 9.

310Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Η Νέα Δημοκρατία ως η ελληνική εκδοχή της ευρωπαϊκής χριστιανοδημοκρατίας», *Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2009, σ.224.

311Η ύπαρξη κοινωνικής δικαιοσύνης, στην οποία ο κοινωνιοκεντρισμός έδινε ιδιαίτερη σημασία: Hanley David, *Beyond the Nation state, Parties in the era of European integration*, *ό.π.*, σ.86.

312*Ο.π.* Οι χριστιανοδημοκράτες, μετά το 1789, ενδιαφέρθηκαν για τα ανθρώπινα δικαιώματα: Carlson Allan, “A History of family nation”, *ό.π.*, σ.30. Στην χριστιανοδημοκρατική θεωρία, δόθηκε βαρύνουσα σημασία στην κοινωνική πολιτική και την πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια των ιδρυτικών χρόνων των Ηνωμένων Εθνών 1946-1948: Carlson Allan, *ό.π.*, σ.31.

313Irving Ronald Eckford Mill, “Christian democracy in post-war Europe: Conservatism Writ-Large or distinctive political phenomenon”, *West European Politics*, τχ.19, αρ.1, Ιανουάριος 2006, σ.54.

Σε αυτές τις θεματικές έδωσαν έμφαση οι χριστιανοδημοκράτες στρεφόμενοι προς την κοινωνική οικονομία της αγοράς³¹⁵, η οποία έθετε ως βασική ιδεολογική αρχή ότι «η κοινωνία δεν αποτελείται από άτομα, (όπως δηλώνει ο φιλελευθερισμός), αλλά από πρόσωπα», ενώ διακρινόταν από «έντονα στοιχεία κοινωνικής αλληλεγγύης»³¹⁶, αποβλέποντας στη δημιουργία μιας οικονομίας η οποία όφειλε να είναι στην υπηρεσία της ανθρωπότητας³¹⁷.

Σε αυτό το πλαίσιο συνδύασαν στοιχεία κοινωνικής πρόνοιας και οικονομικού φιλελευθερισμού, αποδεχόμενοι τον κρατικό παρεμβατισμό, όπου αυτός θεωρείτο αναγκαίος³¹⁸. Ορισμένες από τις

314Τα κόμματα αυτά διακρίνονταν από μια ισχυρή κοινωνική συνείδηση: Lecture Six, “The European Centre and right and the rise of national populism”, στην ιστοσελίδα, http://www.univ-paris1.fr/IMG/pdf/Lecon_6.pdf, σσ. 4-5.

315Lamberts Emiel, “La democratie chretienne en Europe comme expression politique des religions chretiennes : Essor et declin (1945-2000)”, *ό.π.*, σ.122.

316*Ο.π.* Η κοινωνική οικονομία της αγοράς δίνει μεγάλη έμφαση στον κοινωνιοκεντρισμό, όπως αναφέραμε, δηλώνοντας πως «τα πρόσωπα, είναι όντα που αναπτύσσονται μέσα στην κοινωνία, χωρίς να δίνεται έμφαση στην ανταγωνιστική πτυχή δράσης τους, (η ύπαρξη της οποίας δεν παραγνωρίζεται), αλλά στην ενσωμάτωσή τους σε κοινωνικές συσσωματώσεις, όπως, η οικογένεια, η γειτονιά, η εκκλησία, το έθνος: Σκιαδάς Δημήτρης, «Κοινωνική οικονομία της αγοράς», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ.30, Ιανουάριος-Φεβρουάριος- Μάρτιος, 2007, σ.102.

317Ο συγγραφέας, αναφέρεται στον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα που διέπει τη λειτουργία της οικονομίας της αγοράς στην χριστιανοδημοκρατία: Σκιαδάς Δημήτρης, «Η ιδεολογική πρόκληση για τον κεντροδεξιό πολιτικό χώρο», *Φιλελεύθερη έμφαση*, Χειμώνας 2001, τχ.6, σ.84.

318Lecture Six, “The European Centre and right and the rise of national populism”, *ό.π.*, σ.5.

προτάσεις τους αφορούσαν επιχορηγήσεις σε μικρές επιχειρήσεις στις αγροτικές κοινότητες, τις οποίες στήριζαν τόσο για ιδεολογικούς όσο και για εκλογικούς λόγους³¹⁹.

Σε γενικές γραμμές, οι χριστιανοδημοκράτες παρέμειναν πιστοί στις αρχές της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς με οικολογική συνείδηση³²⁰, εμφανείς στις περιπτώσεις του αυστριακού ÖVP, του βελγικού CVP³²¹, του ολλανδικού CDA³²², του γερμανικού CDU³²³.

Τέλος εξετάζοντας τα χριστιανοδημοκρατικά κόμματα τόσο μεμονωμένα όσο και στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Λαϊκού κόμματος, διαφαίνεται ότι τα κόμματα αυτής της οικογένειας υποστηρίζοντας την

319Lecture Six, “The European Centre and right and the rise of national populism”, *ό.π.*, σ.5.

320Lamberts Emiel, “La démocratie chrétienne en Europe comme expression politique des religions chrétiennes : Essor et déclin (1945-2000)”, *ό.π.*, σ.122.

321Τόσο το αυστριακό, όσο και το βελγικό κόμμα, ιδεολογικά, ενθάρρυναν την προώθηση μιας κοινωνικής οικονομίας της αγοράς, με οικολογική συνείδηση: Rutan Gerard, “Christian Democracy in Western Europe: An idea whose time has passed; The Study of Christian Democracy”, *International Journal of Social Economics*, τχ.24, αρ.10, 1997, σσ.1111, 1112.

322Duncan Fraser, “Lately things just not seem the same”, *Party politics*, τεύχ.13, αρ.1, 2007, σσ.78-80.

323Merkel Angela, “The we-society- The Need for a New Social Market Economy”, This article was published in the Frankfurter Allgemeine, Zeitungon, 18/11/2000, <http://www.cdu.de/english/we.htm>.

Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και το φεντεραλισμό³²⁴, συνέβαλαν σημαντικά στην υλοποίηση της ευρωπαϊκής ιδέας³²⁵.

Επανερχόμενοι στην περίοδο του Κωνσταντίνου Καραμανλή, ο πρόεδρος της ΝΔ προασπίστηκε την ιδεολογική πρόταση του μεσαίου χώρου, η οποία προσέλαβε πιο ολοκληρωμένη μορφή στο πέμπτο συνέδριο του κόμματος το 2001, καθώς και στις προεκλογικές ομιλίες του Προέδρου το 2000 και το 2004. Η ιδεολογική ταυτότητα της νέας αυτής πρότασης συνδέεται με τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, διαφοροποιώντας το λόγο της ΝΔ σε σχέση με το παρελθόν.

Η συγκριτική μελέτη του ιδεολογικού, προγραμματικού λόγου της ελληνικής κεντροδεξιάς, αναδεικνύει τις συγκλίσεις του κόμματος με την χριστιανοδημοκρατική οικογένεια (παίρνοντας αποστάσεις ωστόσο από τον πυρήνα του θρησκευτικού της υποβάθρου) σε ζητήματα θετικής στάσης για την ΕΕ, οικονομικής πολιτικής (εν μέρει και κοινωνιοκεντρισμού) με τη ΝΔ να προασπίζεται μια κοινωνική οικονομία της αγοράς, έννοια η οποία κατέχει κομβικό ρόλο στον πολιτικό λόγο των χριστιανοδημοκρατικών κομμάτων.

Ο λόγος του Κώστα Καραμανλή τονίζει την προάσπιση μιας οικολογικής-κοινωνικής οικονομίας της αγοράς, με τον Πρόεδρο της ΝΔ να δίνει βάρος προγραμματικά στα ακόλουθα ζητήματα: πολιτική πρόνοιας, ευνοϊκά μέτρα προς την οικογένεια (φοροελαφρύνσεις και κοινωνικές παροχές), νέες τεχνολογίες και υποδομές με στόχο τη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων, δημιουργία μιας οικονομίας με σεβασμό προς το περιβάλλον, φοροελαφρύνσεις προς τους αγρότες, τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, δημιουργία κινήτρων σε ευαίσθητες ομάδες, (ανέργους, γυναίκες, μικρομεσαίους επιχειρηματίες, αγρότες), θετική στάση απέναντι στην ΕΕ.

Σε αυτή την κατεύθυνση, ο λόγος του κόμματος στέκεται σε ζητήματα κοινωνιοκεντρισμού, όπως φανερώνουν οι εξαγγελίες του Προέδρου του, όπου αναφέρεται στην κοινωνική διάσταση του ατόμου,

---

324Hanley David, *Beyond the Nation state, Parties in the era of European integration*, ό.π., σ. 87.

Η υποστήριξη που εκδήλωναν τα χριστιανοδημοκρατικά κόμματα για την ΕΕ παρέμεινε μία αξία σημαντική για εκείνα: Rutan Gerard, F, "Christian Democracy in Western Europe: An idea whose time has passed; The Study of Christian Democracy", ό.π., σ.1114.

325Lamberts Emiel, "La democratie chretienne en Europe comme expression politique des religions chretiennes : Essor et declin (1945-2000)", ό.π., σ.123.

μέσω της ενδυνάμωσης του θεσμού της κοινωνίας των πολιτών, στη δημιουργία κοινωνικής αρμονίας, μέσω της κοινωνικής συνοχής εφικτής με την επίτευξη μιας «πλατειάς κοινωνικής συμμαχίας», στην οποία όλοι οι Έλληνες όφειλαν να συμβάλουν στη διαμόρφωση της Νέας διακυβέρνησης που θα οδηγούσε σε μια Νέα Ελλάδα.

Διαπιστώνεται λοιπόν πως ο λόγος του Κωνσταντίνου Καραμανλή, παρουσιάζει επιρροές από το χριστιανοδημοκρατικό πολιτικό ρεύμα, το οποίο δίνει κεντρική βαρύτητα στον κοινωνικό φιλελευθερισμό.

Συμπέρασμα

Την περίοδο του Κωνσταντίνου Καραμανλή η ελληνική κεντροδεξιά ανανέωσε τον ιδεολογικό της λόγο μέσα από την ιδεολογική πρόταση του μεσαίου χώρου. Η τελευταία πριμοδοτούσε τον κοινωνικά φιλελεύθερο προσανατολισμό του κόμματος, δίνοντας βαρύνουσα σημασία στην κοινωνική οικονομία της αγοράς με οικολογική συνείδηση, μια πολιτοκεντρική δημοκρατία και τη διατήρηση του θετικού προσανατολισμού του κόμματος απέναντι στην ΕΕ.

Εξίσου σημαντικό γνώρισμα της ιδεολογίας του μεσαίου χώρου ήταν η καλλιέργεια ενός πραγματιστικού προφίλ, το οποίο στόχευε στην αντιμετώπιση των καθημερινών προβλημάτων των πολιτών, την απόρριψη ακραίων θέσεων, την υπέρβαση των διαχωριστικών γραμμών αριστεράς-κέντρου-δεξιάς, τονίζοντας το κεντρώο προφίλ του κόμματος.

Ο Καραμανλής προασπίζεται έναν ώριμο κοινωνικό φιλελευθερισμό, εφόσον προσεγγίζει το έθνος σε μια λογική διαμόρφωσης μιας Νέας Διακυβέρνησης για όλους τους Έλληνες. Καταδικάζει όμως και φαινόμενα ρατσισμού και ξеноφοβίας, επιδιώκοντας την ενσωμάτωση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία και την καλλιέργεια κοινωνικής αλληλεγγύης προς αυτούς, θέσεις σύμφωνες με το αξιακό πλαίσιο του κοινωνικού φιλελευθερισμού.

Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός του Κωνσταντίνου Καραμανλή εμφανίζεται περισσότερο συγκροτημένος σε σχέση με τον κοινωνικό φιλελευθερισμό της περιόδου Έβερτ, ο οποίος υπήρξε αντιφατικός και παρέμεινε ατελής.

Σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους εντοπίζονται στην αδυναμία του Μιλτιάδη Έβερτ να δώσει προτεραιότητα στην πολιτοκεντρική δημοκρατία σε αντίθεση με την περίοδο Καραμανλή.

Στην ίδια κατεύθυνση, ο κοινωνικός φιλελευθερισμός του Έβερτ διαφοροποιείται από τον κοινωνικό φιλελευθερισμό του Κωνσταντίνου Καραμανλή, εφόσον στις αναφορές του Έβερτ στην κοινωνική οικονομία της αγοράς δεν εμφανίζεται συστηματικά η ανάγκη για το κράτος πρόνοιας, εν

αντιθέσει με την περίοδο Καραμανλή, όπου κατέχει κεντρική θέση στον προγραμματικό λόγο του κόμματος.

Επιπλέον, την περίοδο Καραμανλή, ο Πρόεδρος της ΝΔ υιοθετεί μια χαλαρή προσέγγιση ως προς το μεταναστευτικό ζήτημα, σε αντίθεση, με την περίοδο Έβερτ, όπου ο Πρόεδρος του κόμματος, τοποθετείται κριτικά για το ίδιο θέμα.

Επιπλέον, ο εθνικολαϊκισμός που χαρακτήριζε τον λόγο του Έβερτ, υποβάθμιζε σημαντικά τη στροφή του κόμματος προς τον κοινωνικό φιλελευθερισμό.

Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός του Καραμανλή, διαφοροποιείται από το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό του ιδρυτή της παράταξης, στα σημεία που τονίζεται το συντηρητικό προφίλ της ΝΔ, καθώς και ως προς την προάσπιση μιας κρατικιστικής πολιτικής.

Διαφοροποιείται επίσης, από τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, λόγω της νεοφιλελεύθερης λογικής που διέπει το λόγο αυτού του τελευταίου σε ζητήματα οικονομίας, καθώς και στη μεγαλύτερη έμφαση την οποία δίνει σε ζητήματα συντηρητικού πολιτικού λόγου.

Σε αντίθεση, λοιπόν, με τις προγενέστερες ηγεσίες, ο πολιτικός λόγος της περιόδου Καραμανλή εμφανίζει επιρροές από το λόγο της χριστιανοδημοκρατίας, ενώ υποβαθμίζει ζητήματα συντηρητικού πολιτικού λόγου, προς χάριν ανάδειξης ζητημάτων κοινωνικού φιλελευθερισμού, όπως η κοινωνική οικονομία της αγοράς, η πολιτοκεντρική δημοκρατία, η κοινωνική συνοχή.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις:

Ο μετασχηματισμός του ιδεολογικού, προγραμματικού λόγου της ΝΔ

Η μετάβαση της χώρας από τη δικτατορία στη δημοκρατία οδήγησε τον ιδρυτή της παράταξης στην ενίσχυση του φιλελεύθερου προσανατολισμού του κόμματος, προβάλλοντας την ιδεολογική πλατφόρμα του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού.

Η εν λόγω ιδεολογική πρόταση συνέκλινε με έναν «φιλελεύθερο σοσιαλισμό», όπως αυτός είχε διαμορφωθεί προδικτατορικά από κεντρώα κόμματα, σε ζητήματα όπως η προάσπιση μιας δημοκρατίας που διαχώριζε τη θέση της από την μοναρχία, ο θετικός προσανατολισμός της χώρας στην ΕΕ, η αποδοχή των κρατικών παρεμβάσεων στην οικονομία, οι οποίες μάλιστα ενισχύθηκαν κυβερνητικά την περίοδο Καραμανλή. Επίσης συνέκλινε με έναν «φιλελεύθερο σοσιαλισμό» στα σημεία όπου διατηρούσε κριτική στάση απέναντι στον κομμουνισμό, διαχώριζε τη θέση της από τον φασισμό και υπερασπιζόταν ένα έθνος που υπερέβαινε τους διχασμούς.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον την περίοδο Καραμανλή παρουσιάζει η ενίσχυση του πολιτικού φιλελευθερισμού της ΝΔ, με το κόμμα να δίνει προνομιακή θέση στη δημοκρατία, τόσο στο πλαίσιο του ριζοσπαστικού του φιλελευθερισμού όσο και στη βάση του προγραμματικού λόγου του κόμματος.

Παράλληλα, ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός διατηρεί δεσμούς με τον παραδοσιακό συντηρητικό πολιτικό λόγο, στα σημεία σύνδεσης του έθνους με την παιδεία, τη θρησκεία, αλλά και τις πολιτιστικές δυνατότητες της χώρας.

Παρά τις συγκλίσεις που εμφάνιζε με την ΕΡΕ, όσον αφορά το θετικό προσανατολισμό απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και την αποδοχή κρατικών παρεμβάσεων στην οικονομία με απώτερο στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη, οι αποκλίσεις από την ΕΡΕ διαπιστώνονται μεγαλύτερες.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η ΝΔ απέκλινε από την ΕΡΕ, καθώς η δεύτερη υποστήριζε στην πράξη ένα δημοκρατικό καθεστώς το οποίο ήταν άμεσα συνδεδεμένο με τη βασιλεία και την κυριαρχία μιας αστυνομευόμενης δημοκρατίας, μέσω της οποίας το κόμμα ήλεγχε και απέκλειε κατά βούληση τους πολιτικούς του

αντιπάλους, ανάγοντας το έθνος σε κριτήριο και πλατφόρμα για την εφαρμογή αντικομμουνιστικών πρακτικών. Ειδικότερα, η ΝΔ απομακρύνεται από τις τακτικές της ΕΡΕ, που διακρίνονταν από την χρήση επιθετικού λόγου προς τους κομμουνιστές. Η παγίωση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και η

νομιμοποίηση του ΚΚΕ οδηγούν στο τέλος της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης με την οποία είχε αδιάρρηκτα συνδεθεί η ελληνική δεξιά προδικτατορικά. Η έννοια του έθνους δεν συνδέεται πλέον με αντικομμουνιστικές πρακτικές.

Την περίοδο Μητσοτάκη, η ελληνική κεντροδεξιά επιχειρεί να ανανεώσει το λόγο της μέσα από το μανιφέστο «Μια νέα πρόταση ελευθερίας», ενισχύοντας τον φιλελεύθερο προσανατολισμό του κόμματος σε σχέση με την περίοδο Καραμανλή.

Σε αυτήν την κατεύθυνση, στον οικονομικό τομέα τονίζει το νεοφιλελεύθερο προφίλ του κόμματος, ενώ ταυτόχρονα ενισχύει τον πολιτικό φιλελευθερισμό της ΝΔ, δίνοντας προτεραιότητα στην ελευθερία του ατόμου, στη διεύρυνση των δικαιωμάτων του, στην ύπαρξη κοινωνικής συνοχής.

Ειδικότερα, η επιδίωξη της κοινωνικής συνοχής για τον Μητσοτάκη σήμαινε εξάλειψη από τον λόγο του κόμματος αντικομμουνιστικών αντιλήψεων που τραυμάτιζαν τη δημοκρατία. Προς αυτήν την κατεύθυνση κινήθηκε ο Πρόεδρος της ΝΔ, με την προώθηση κοινωνικοοικονομικών ζητημάτων, με τη συγκυβέρνηση της ΝΔ το 1989 με το Συνασπισμό, σε μια εθνική προσπάθεια για «απαλλαγή» της χώρας από το «διεφθαρμένο» ΠΑΣΟΚ, καθώς και με τη στρατηγική της εθνικής συμφιλίωσης. Τακτικές οι οποίες φανερώνουν την προσπάθεια του κόμματος για κοινωνική συνοχή μέσω της περαιτέρω υποβάθμισης των διαιρέσεων παλαιότερων δεκαετιών.

Ο φιλελεύθερος χαρακτήρας του κόμματος, όπως και την περίοδο Καραμανλή, διακρίνεται από την απόπειρα σύζευξης της ελευθερίας με την κοινωνική δικαιοσύνη. Η διαφοροποίηση, ωστόσο, μεταξύ των δύο ηγεσιών έγκειται στη *διαδικασία σύνθεσης* των εννοιών, με τον Καραμανλή να θεωρεί σημαντικότερη την *κοινωνική δικαιοσύνη* όσον αφορά την οικονομία και τη δημοκρατία, εν αντιθέσει με τον Μητσοτάκη, ο οποίος έκρινε ως κρισιμότερη την *ελευθερία* στα ίδια πλαίσια.

Την περίοδο Έβερτ ο πρόεδρος της ΝΔ επαναφέρει στο λόγο του το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό, συγκλίνοντας με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, σε ζητήματα έθνους, όσον αφορά τη σύνδεσή του με την παιδεία, τη θρησκεία, την παράδοση και τη θετική στάση του κόμματος απέναντι στην ΕΕ. Ο Έβερτ προωθεί προγραμματικά μια περισσότερο «πολιτοκεντρική δημοκρατία», με έμφαση στην άμεση συμμετοχή των πολιτών στα κοινά και στην ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών.

Ταυτόχρονα, προασπίζεται ζητήματα που συνδέονται με την κοινωνική οικονομία της αγοράς, εξέλιξη που διαφοροποιεί το λόγο του από το ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό της περιόδου Καραμανλή, ο οποίος κυβερνητικά έτεινε προς τον κρατισμό. Την περίοδο Έβερτ η σύζευξη ελευθερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης είναι ισχυρή, με τις δύο έννοιες να καταλαμβάνουν εξίσου σημαντικό ρόλο στον ιδεολογικό λόγο του κόμματος. Η στροφή του Έβερτ προς τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, παρότι

ατελής (απουσιάζει από το λόγο του μια ολοκληρωμένη πρόταση για το κοινωνικό κράτος, συστατικό γνώρισμα του κοινωνικού φιλελευθερισμού), δημιουργεί σαφείς αποστάσεις από το νεοφιλελευθερισμό της περιόδου Μητσοτάκη. Εάν την περίοδο Καραμανλή δόθηκε μεγαλύτερη βαρύτητα στην κοινωνική δικαιοσύνη για τη δημοκρατία και την οικονομία, ενώ την περίοδο Μητσοτάκη στην ελευθερία, την περίοδο Εβερτ επιχειρείται η διατύπωση μιας καλύτερης ισορροπίας μεταξύ των δύο.

Συνολικά, η ανανέωση του κεντροδεξιού λόγου από τον Μιλτιάδη Έβερτ, προς μια κοινωνικά φιλελεύθερη κατεύθυνση, είναι αμφίσημη και υπονομεύθηκε καίρια από τη χρήση της εθνικολαϊκιστικής ρητορικής, με την υιοθέτηση επιθετικού λόγου για τα εθνικά ζητήματα και έντονα αρνητικής στάσης απέναντι στους μετανάστες. Το ίδιο συμβαίνει και όταν ακολουθεί έναν αντιελιτιστικό λόγο και καταδικάζει το κεφάλαιο.

Την περίοδο Καραμανλή (του νεώτερου) η ιδεολογική ταυτότητα της ΝΔ ανανεώνεται εξαιτίας μιας σειράς παραγόντων: της εξασθένησης των παραδοσιακών συντηρητικών πολιτικών της γνωρισμάτων, της συστηματικής ενίσχυσης ενός κοινωνικά φιλελεύθερου πολιτικού λόγου, της υπεράσπισης μιας ιδεολογίας πραγματιστικής η οποία αποδίδει έμφαση στο κεντρικό προφίλ του κόμματος και στην έλξη των «πραγματιστών» εκλογέων. Ο μετριοπαθής συντηρητισμός κυριαρχεί, με το κόμμα να αποφεύγει τη συστηματική αναφορά σε ζητήματα σχετικά με το έθνος και τον ελληνικό πολιτισμό, ενώ υιοθετείται μια χαλαρή στάση στη προσέγγιση του θέματος νόμος και τάξη και του μεταναστευτικού - συγκλίνοντας έτσι με ένα πιο συνολικό τρόπο με το αξιακό πλαίσιο του κοινωνικού φιλελευθερισμού.

Η ιδεολογική ταυτότητα χτίζεται, συστηματικά πλέον, γύρω από τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, όπως δείχνουν η έμφαση στην κοινωνική δικαιοσύνη, η προγραμματική προτεραιότητα στη συγκρότηση ενός κοινωνικού και αναπτυξιακού κράτους, η συστηματικότητα των αναφορών στη κοινωνική συνοχή μέσω της συσπείρωσης όλων των ελλήνων αλλά και στη κοινωνία πολιτών, τα προηγούμενα συνδυαζόμενα με έναν ιδιαίτερα μετριοπαθή νεοσυντηρητισμό.

Η σύγκριση του λόγου της ΝΔ με εκείνον της ευρωπαϊκής κεντροδεξιάς μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο λόγος της ελληνικής κεντροδεξιάς συνέκλινε με την χριστιανοδημοκρατία κατά τη διάρκεια της ηγεσίας Καραμανλή.

Η ελληνική κεντροδεξιά κάνει συστηματικές αναφορές στην κοινωνική οικονομία της αγοράς – την οποία προασπίζονταν τα χριστιανοδημοκρατικά κόμματα μεταπολεμικά, αν και στις επόμενες δεκαετίες εν μέρει απομακρύνθηκαν– προσεγγίζει τον κοινωνιοκεντρισμό, προβάλλει την ανάγκη για

κοινωνική δικαιοσύνη στην οικονομία, αποδέχεται την ΕΕ, δίνει έμφαση στην οικογένεια και σε ζητήματα ήθους κινείται συνολικά προς μια πιο μετριοπαθή και κεντρώα κατεύθυνση.

Η υποβάθμιση του συντηρητικού προφίλ της ΝΔ υπό την ηγεσία Καραμανλή (νεώτερου), με ενίσχυση του κοινωνικού φιλελευθερισμού, αποτέλεσε εξέλιξη που διαφοροποιεί αισθητά τον Καραμανλή από τους προγενέστερους ηγέτες, οι οποίοι αν και προασπίζονταν το φιλελεύθερο προφίλ του κόμματος, ταυτόχρονα απέδιδαν έμφαση και στον συντηρητικό του χαρακτήρα. Διαπιστώνουμε, επομένως, ότι υπό την ηγεσία του Κώστα Καραμανλή η ΝΔ προασπίζεται επιτυχώς την ιδεολογία του κοινωνικού φιλελευθερισμού, αφήνοντας πίσω διχασμούς του παρελθόντος με τους οποίους συσχετιζόταν ιστορικά η δεξιά. Η αντιδεξιά ρητορική του ΠΑΣΟΚ, λόγω του πολιτικού λόγου του Κώστα Καραμανλή, χάνει σε μεγάλο βαθμό το νόημα της.

Συνολικά, οι προγραμματικές - ιδεολογικές μετατοπίσεις της ΝΔ στο σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου είναι σημαντικές και δείχνουν - παρά τον αρχικό, και σε μεγάλο ή μικρότερο βαθμό κοινό για όλες τις διαδοχικές ηγεσίες, καμβά του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού – μια παράταξη εσωτερικά ζωντανή και ικανή να τροποποιεί τις επιλογές της και να προσαρμόζεται στις νέες συνθήκες αλλά και στον κομματικό ανταγωνισμό.

Βιβλιογραφία

- Ανδριανόπουλος Ανδρέας, «Το επαναστατημένο κέντρο», *Επίκεντρα*, τχ.2, Ιανουάριος- Φεβρουάριος- Μάρτιος-Απρίλιος 1997.
- Αλεξάκης Εμμανουήλ, *Η ελληνική δεξιά, δομή και ιδεολογία της ΝΔ, (1974-1993)*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001.
- Αλεξάκης Μανώλης, «Κεντροδεξιά Ιδεολογία και Νέα Δημοκρατία», *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τχ.17, Μάιος 2001.
- Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος, *Κοινωνικός Φιλελευθερισμός*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2012.
- Βάνη Ανδρομάχη, «Τάσεις του εκλογικού σώματος», *Φιλελεύθερη έμφαση*, τχ.17, Οκτώβριος- Νοέμβριος- Δεκέμβριος 2003.
- Βερναρδάκης Χριστόφορος, «Το Κομματικό σύστημα 1995-1998»,
Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1999.
- Βερναρδάκης Χριστόφορος, «Βουλευτικές εκλογές 2004: Μια αποτίμηση της προεκλογικής περιόδου και των εκλογικών αποτελεσμάτων», exit-poll VPRC, 7/3/2004, για λογαριασμό της εφημερίδας Καθημερινή, *Θέσεις*, τχ.87, Απρίλιος-Ιούνιος 2004, διαθέσιμο και στην ιστοσελίδα, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=854&Itemid=29.
- Βερναρδάκης Χριστόφορος, «Πολιτικά κόμματα και μεσαίος χώρος», *Η Κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2004*, εκδ. Σαββάλα, Αθήνα 2005.
- Βερναρδάκης Χριστόφορος, «Βουλευτικές εκλογές 2004», *Πολιτική Επιστήμη*, τχ.1, 2005.
- Βούλγαρης Γιάννης, *Η Πρόκληση της ηγεμονίας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2003.
- Γαζή Έφη, *Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011.
- Γεωργιάδου Βασιλική, «Κοσμικό κράτος και εκκλησία», *Κοινωνία και πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής δημοκρατίας, 1974-1994*, στο J-M. Maravall, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996.
- Γεωργιάδου Βασιλική-Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ο λαός της εκκλησίας» στο *VPRC: Η Κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2001*, εκδ. Νέα Σύνορα-Λιβάνη, Αθήνα 2000.
- Γεωργιάδου Βασιλική, «Πώς γεμίζει η δεξαμενή της άκρας δεξιάς, στρατηγικές αντιμετώπισης του ΛΑΟΣ και ψήφος διαμαρτυρίας», *Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2009.
- Γκίντενς Άντονι, *Πέραν της αριστεράς και της δεξιάς*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1994.
- Γκίντενς Άντονι, *Ο τρίτος δρόμος*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1998.
- Γκόμπλιας Κώστας, «Διαφήμιση εκλογών 1996, από τη μεριά του Πασόκ», *Επίκεντρα*, τχ.1, Φθινόπωρο 1996, σ.38.
- Δεμερτζής Νίκος, *Η Πολιτική επικοινωνία στην Ελλάδα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2002.
- Δημητράκος Δημήτρης, «30 χρόνια δημοκρατίας: η συνεισφορά της Νέας Δημοκρατίας», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ.20, Ιούλιος- Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2004.
- Δημητράκος Δημήτρης, «Κοινωνικό κέντρο και σύγχρονος φιλελευθερισμός», *Φιλελεύθερη έμφαση*, τχ.22, Ιανουάριος- Φεβρουάριος-Μάρτιος 2005.
- Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός, συντηρητισμός*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992.
- Διαμαντόπουλος, Θανάσης, *Το κομματικό φαινόμενο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993.

- Δρεττάκης Μανόλης, *Βουλευτικές εκλογές 1996 και 2000: ανάλυση των αποτελεσμάτων, εφαρμογή της απλής αναλογικής ανατομία της σύνθεσης της Βουλής*, Αθήνα 2000.
- Δροσόπουλος Αντώνης, «Δημοκρατία και σοσιαλισμός σήμερα», *Συντηρητισμός, φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992, σσ.217-223.
- Ζαμπαρλούκου Στέλλα, «Συνδικαλιστικό κίνημα και κρατικός παρεμβατισμός στη μεταπολιτευτική Ελλάδα: Μια συγκριτική προσέγγιση», *Κοινωνία και πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής δημοκρατίας, 1974-1994*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996.
- Ζαφειρόπουλος Κώστας, *Μελέτη των εκλογικών μετατοπίσεων, 1996-2000*, (Συμπεράσματα από την ανάλυση μιας έρευνας εξόδου exit-poll), εκδ. τμήμα διοίκησης επιχειρήσεων, ΤΕΙ Σερρών, χ.χ.ε.
- Ζαφειρόπουλος Κώστας, Μαραντζίδης Νίκος, «Για το κομματικό σύστημα στη μεταπολίτευση: κριτικό σημείωμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.18, Νοέμβριος 2001.
- Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Ο πολιτικός λόγος του Κωνσταντίνου Καραμανλή*, εκδ. Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αθήνα 2002.
- Καζάκος Παναγιώτης, *Η Νέα ατζέντα της αριστεράς και άλλα δοκίμια πολιτικής κριτικής*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1998.
- Κακεπάκη Μανίνα, «Αδιάφοροι ψηφοφόροι, αδιάφορη προεκλογική εκστρατεία: Μια εμπειρική ανάλυση των βουλευτικών εκλογών του 2000», *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τχ.17, Μάιος 2001.
- Καλογεράτος Παναγιώτης, «Κοινωνική Δημοκρατία», *Το Λεξικό της Δημοκρατίας*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σσ.264-269.
- Καλύβας Στάθης, *Η Άνοδος της Χριστιανοδημοκρατίας στην Ευρώπη*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2003.
- Καούρας Γιώργος, «Θεωρητικές προσεγγίσεις των προεκλογικών εκστρατειών», *Το τέλος του ώριμου φρούτου και ο μονόδρομος της δυναμικής αντιπολίτευσης*, εκδ. ΚΠΕΕ, χ.χ.ε.
- Καραχάλιος Νίκος, «Η κοινή γνώμη απέναντι στα κόμματα», *Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα: Παρόν και Μέλλον*, εκδ. ΚΠΕΕ, χ.χ.ε.
- Καραχάλιος Νίκος, «Το μοντέλο εκλογικής συμπεριφοράς του 21^{ου} αιώνα», *Ποιοι και πώς θα κρίνουν τις επόμενες εκλογές: Το τέλος του ώριμου φρούτου και ο μονόδρομος της δυναμικής αντιπολίτευσης*, εκδ. ΚΠΕΕ, χ.χ.ε.
- Καρβούνης Αντώνης, «Εργατικό κόμμα και Ηθική», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 18, Αθήνα, Νοέμβριος 2001.
- Κατσούδας Δημήτρης, Κ., «Ψήφος και Ιδεολογία», *Επίκεντρα*, αρ.65, Μάρτιος 1991.
- Κατσούδας Δημήτρης, «Συντηρητισμός και/ ή Φιλελευθερισμός: Η Ιδεολογική εξέλιξη της Νέας Δημοκρατίας», *Ο Φιλελευθερισμός στην Ελλάδα*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1991.
- Κατσούλης Ηλίας, *Νέα Σοσιαλδημοκρατία*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2002.
- Κατσούλης Ηλίας, «Νέο-λαϊκισμός στην ύστερη νεωτερικότητα», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ.12, Αθήνα, Άνοιξη 2004.
- Κεφαλά Αργυρώ, «Πασόκ και Νέα Δημοκρατία: Προεκλογικά Διλήμματα για Μετεκλογικές Απαντήσεις», *Επίκεντρα*, τχ.1, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος- Νοέμβριος 1996.
- Κόκκος Αλέξης, «Νέες πολιτικές πρακτικές και πελατειακές σχέσεις», *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τχ.2, Ιανουάριος-Φεβρουάριος- Μάρτιος 1982.
- ΚΠΕΕ, «Αποτελέσματα Δημοτικών/ Νομαρχιακών (1998, 2002) και Εθνικών εκλογών (2000- 2004)», *Εκλογική Βίβλος*, εκδ. ΚΠΕΕ, χ.χ.ε.
- Κυπριανός Παντελής, « Η συγκρότηση και λειτουργία του κομματικού πεδίου», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.9, Απρίλιος 1997.

- Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Μεταβολές στο περιεχόμενο των προεκλογικών προγραμμάτων των ελληνικών κομμάτων: Η αξία της προσαρμοστικότητας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.24, Νοέμβριος 2004.
- Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Προσωποκεντρικές επιλογές στην εποχή της γενικευμένης πολιτικής δυσαρέσκειας: η ψήφος για τη Νέα Δημοκρατία στις εκλογές του 2007», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ.19, 2008.
- Κωνσταντινίδης Γιάννης, στο «Ευρωπαϊκές κομματικές οικογένειες: Η ΝΔ ως η ελληνική εκδοχή της ευρωπαϊκής χριστιανοδημοκρατίας», Συνέδριο στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Αθήνα 2008.
- Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Η Νέα Δημοκρατία ως η ελληνική εκδοχή της ευρωπαϊκής χριστιανοδημοκρατίας», *Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2009.
- Κωνσταντινίδης Γιάννης, «Η θέση της Νέας Δημοκρατίας, έναντι του ευρωπαϊκού εγχειρήματος», *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, Ιανουάριος-Ιούνιος 2009.
- Λαζαρίδου Σωτηρία, *Η Στρατηγική του μεσαίου χώρου: Η περίπτωση της Νέας Δημοκρατίας*, εκδ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος, 2008 και στην ιστοσελίδα: invenio.lib.auth.gr/record/112879/.../Λαζαρίδου%20Σωτηρία.pdf? .
- Λούλης Γιάννης, «Ο Φιλελευθερισμός στην Πολιτική Φιλοσοφία της ΝΔ», *Επίκεντρα*, τχ.8, Μαΐος-Ιούνιος 1979.
- Λούλης Γιάννης, *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 1995.
- Λούλης Γιάννης, *Τριγωνοποίηση*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 1999.
- Λούλης Γιάννης, «Οι ευρωεκλογές σε επίπεδο στρατηγικής, Τι έκρινε τη μάχη ΠΑΣΟΚ-ΝΔ», *Φιλελεύθερη έμφαση*, τχ.2, Απρίλιος -Μάιος- Ιούνιος 1999.
- Λούλης Γιάννης, Μανωλόπουλος Θεόδωρος, *Ευρωεκλογές 1999, ΝΔ και ΠΑΣΟΚ: Πτυχές της εκλογικής γεωγραφίας*, εκδ. Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Σεπτέμβριος 1999.
- Λούλης Γιάννης, *Τα είκοσι χρόνια που άλλαξαν την Ελλάδα*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2001.
- Λούλης Γιάννης, *Το τέλος μιας κυριαρχίας, Πώς και γιατί το ΠΑΣΟΚ έχασε τις εκλογές*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2004.
- Λούλης Γιάννης, *Ο δρόμος προς την άβυσσο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2011.
- Λυριντζής Χρήστος, «Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές», *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του 1980*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1990.
- Λυριντζής Χρήστος, Σπουρδαλάκης Μιχάλης,
«Περί λαϊκισμού: Μία σύνθεση με αφορμή την ελληνική βιβλιογραφία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.1, Ιανουάριος 1993.
- Λυριντζής Χρήστος, Νικολακόπουλος Ηλίας, Σωτηρόπουλος Δημήτρης (επιμ), «Η εμπειρία της Νότιας Ευρώπης», *Κοινωνία και πολιτική: Όψεις της Γ' Ελληνικής δημοκρατίας, 1974-1994*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996.
- Μακρής Σπύρος, «Η Ιδεολογία της Νέας Δημοκρατίας στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα», *Φιλελεύθερη έμφαση*, τχ.6, Χειμώνας 2001.
- Μακρής Σπύρος, «Η ευρωπαϊκή κεντροδεξιά, απέναντι στον παγκοσμιοποιημένο τρίτο δρόμο», *Ιδεολογικά ρεύματα και τάσεις διανοήσεως στη σημερινή Ελλάδα*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 2002, σσ.546-547, 553,558.
- Μακροδημήτρης Αντώνης, «Ο «μεσαίος» δρόμος του φιλελευθερισμού: ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη», *Περί φιλελευθερισμού*, Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα, Φεβρουάριος 2002.
- Μαυρής Γιάννης, «Εκλογές 1996: Συνεχίζεται η τάση αποδόμησης του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος», *Επίκεντρα*, τχ.1, Φθινόπωρο 1996.

- Μενδρινού Μαρία, «Κοινή γνώμη, αιτήματα πολιτικής και «θεματικά κοινά», *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα, 1999-2000*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1999.
- Μοσχονάς Γεράσιμος, *Μεταπολεμική σοσιαλδημοκρατία*, Πανεπιστημιακές σημειώσεις, εκδ. Πάντειο πανεπιστήμιο, Αθήνα, χ.χ.
- Μοσχονάς Γεράσιμος, «Η Διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση, (1974-1990)», *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994.
- Μοσχονάς Γεράσιμος, «Η Κρίση της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας», *Επιστημονική διημερίδα*, Πάντειο πανεπιστήμιο, Νοέμβριος 2002.
- Μοσχονάς Γεράσιμος, *Προγραμματικός Λόγος και εκλογικές στρατηγικές των σοσιαλιστών στην Ευρώπη*, εκδ. ΙΣΤΑΜΕ, Αθήνα 2004.
- Μπαλαμπανίδης Γιάννης, «Το Εθνικολαϊκιστικό Επιχείρημα: Ιδεολογικές Συναντήσεις», *Ελληνική επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.27, Μάιος 2006.
- Μπαλαμπανίδης Γιάννης, *Για μια κοινωνία ισχυρή, για μια ισχυρή Ελλάδα*, Μεταπτυχιακή εργασία, εκδ. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, Μάιος 2007.
- Μπρατάκος Άγγελος, *Η Ιστορία της ΝΔ*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2002.
- Νικολακόπουλος Ηλίας, «Αποφασισμένοι» και «Αναποφάσιστοι», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.9, Απρίλιος 1997.
- Ντίνας Ηλίας, «‘Ο λαός ξεχνά τι σημαίνει δεξιά’: η αντιδεξιά προκατάληψη ως (φθίνον) στοιχείο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ.25, Φθινόπωρο 2010.
- Παναγόπουλος Χρήστος, «Η ελληνική κοινωνία 1980-2003, Μια πρώτη προσέγγιση», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ.17, Οκτώβριος-Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2003.
- Πανταζόπουλος Ανδρέας, *Η Δημοκρατία της συγκίνησης*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, Ιανουάριος 2002.
- Πανταζόπουλος Ανδρέας, «Ο λαϊκισμός της Δεξιάς», *Η Κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2004*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2005.
- Πανταζόπουλος Ανδρέας, *Λαϊκισμός και εκσυγχρονισμός, 1965-2005*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2011.
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2006.
- Παπαδόπουλος Γιάννης, «Ο συντηρητικός εθνολαϊκισμός στη Δυτική Ευρώπη. Ένα αντιφατικό φαινόμενο», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ.12, Άνοιξη 2004.
- Παπαθανασόπουλος Στέλιος, *Η Δύναμη της Τηλεόρασης, η λογική του μέσου και η αγορά*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1997.
- Παπακωνσταντίνου Μιχάλης, «Μετά το εκλογικό αποτέλεσμα», *Επίκεντρα*, τχ.1, Φθινόπωρο 1996.
- Παππάς Τάκης, «Κομματικό σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα, 1981-2001», *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τχ.17, Μάιος 2001.
- Παππάς Τάκης, «Το τέλος του χαρισματικού», *Ελληνική Επιθεώρηση*

Πολιτικής Επιστήμης, τχ.19, Μάιος 2002.

- Παπαρρηγόπουλος Ξενοφών, «Η θεωρία της δικαιοσύνης στη φιλελεύθερη θεωρία του John Rawls», *Φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός, συντηρητισμός*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992.
- Παπασπηλιόπουλος Σπήλιος, «Οικονομική αποτελεσματικότητα και κοινωνική δικαιοσύνη στον καπιταλισμό και στο σοσιαλισμό», *Συντηρητισμός, Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992.
- Πασχαλούδη Ελένη, «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο: από την αμηχανία των νικητών στη «δικαίωση» των ηττημένων», *Εμφύλιος, Πολιτισμικό τραύμα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013.

- Παυλόπουλος Προκόπης, «Θεμελιώδη δικαιώματα και φιλελευθερισμός», *Συντηρητισμός, Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992.
- Περράκης Κωνσταντίνος, *Νεοφιλελευθερισμός και Νέα Αριστερά έναντι της Παγκοσμιοποίησης και της Νέας Τάξης Πραγμάτων. Ο κοινωνικός αποκλεισμός ως ιδεολογία και πρακτική συντήρησης των ανισοτήτων*, Μεταπτυχιακή εργασία, εκδ. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Σεπτέμβριος 2000.
- Ράσκη Γιώαχμ- Κατσούλης Ηλίας, *Τα πολιτικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης, (Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ελβετία, Ιρλανδία)*, τόμ. Α', εκδ. Παρατηρητής, Αθήνα 1990.
- Ράσκη Γιώαχμ- Κατσούλης Ηλίας, *Τα πολιτικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης, (Ιστορία- Πρόγραμμα- Πράξη, Ισλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Κύπρος, Λουξεμβούργο, Μάλτα, Μ. Βρετανία, Νορβηγία, Ολλανδία, Πορτογαλία, Σουηδία, Τουρκία, Φιλανδία)*, τόμος Β', εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2005.
- Σακελλαρόπουλος Σωτήρης, «Ο μετασχηματισμός των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων», *Πολιτική Επιστήμη*, τχ.1, 2005.
- Σεβαστάκης Νικόλαος, *Κοινότοπη χώρα*, εκδ. Σαβάλας, Αθήνα 2004.
- Σεϊτανίδης Διαμαντής, *Τα αίτια της χρόνιας κρίσης της ελληνικής κεντροδεξιάς*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1997.
- Σκιαδάς Δημήτρης, «Η ιδεολογική πρόκληση της ευρωπαϊκής κεντροδεξιάς», *Φιλελεύθερη έμφαση*, τχ.6, Χειμώνας 2001.
- Σκιαδάς Δημήτρης, «Κοινωνική οικονομία της αγοράς», *Φιλελεύθερη έμφαση*, τχ.30, Ιανουάριος -Φεβρουάριος- Μάρτιος 2007.
- Σκυλακάκης Θεόδωρος, «Μόνο ως μεταρρυθμιστική δύναμη έχει μέλλον η ελληνική κεντροδεξιά», *Επίκεντρα*, τχ.2, Ιανουάριος-Μάρτιος- Απρίλιος 1997.
- Σπηλιωτόπουλος Άρης, «Η πολιτική στρατηγική της ΝΔ», *Επίκεντρα*, τχ.0, Αύγουστος 1999.
- Σπουρδαλάκης Μιχάλης, *Για τη θεωρία και μελέτη των πολιτικών κομμάτων*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1990.
- Σταθάκης Γιώργος, «Οικονομικός φιλελευθερισμός και το εγχείρημα του εκσυγχρονισμού», *Ιδεολογικά ρεύματα και τάσεις διανοήσεως στη σημερινή Ελλάδα*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, Αθήνα 2002.
- Στεργίου Ανδρέας, «Ο λαϊκισμός στα εθνικά θέματα», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ.12, Άνοιξη 2004.
- Στράτος Φαίδων, «Μεσαιός χώρος», *Φιλελεύθερη Έμφαση*, τχ.14, Ιανουάριος -Φεβρουάριος- Μάρτιος 2003.
- Taguef Pierre-Andre, *Ο νέος εθνικολαϊκισμός*, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2013.
- Τσατσάνης Μάνος, «Παλιές και νέες διαιρετικές τομές», *Κόμματα και Πολιτική στην Ελλάδα*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2009.
- Τσάτσος Κωνσταντίνος, «Συνέντευξη για την ελληνικότητα», *Ευθύνη*, τχ.132, Δεκέμβριος 1982.
- Φούσκας Βασίλης, *Λαϊκισμός και πολιτικές στρατηγικές*, Διδακτορική διατριβή, εκδ. Πάντειο πανεπιστήμιο, Αθήνα 1993.
- Φούσκας Βασίλης, *Λαϊκισμός και Εκσυγχρονισμός*, εκδ. Ιδεοκίνηση, Αθήνα 1995.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι: Η σοσιαλίζουσα φάση 1934-1944*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2003.
- Χατζηεμμανουήλ, Χρήστος, «Τα Πολιτικά κόμματα. Παρόν και μέλλον», *Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα: Παρόν και Μέλλον*, εκδ. ΚΠΕΕ, χ.χ.ε.
- Χατζηπαντελής Θεόδωρος, «Βουλευτικές και Ευρωπαϊκές εκλογές 2004», *Πολιτική Επιστήμη*, τχ.1, 2005.
- Χατζηπαντελής Θεόδωρος, «Ο πολιτικός ανταγωνισμός, 1996-2007», *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τχ.31, Μάιος 2008.
- Ψαρούδα Μπενάκη, Άννα, «Σταυρός προτίμησης και Τηλεθέαση», *Επίκεντρα*, τχ.1, Φθινόπωρο 1996.

- Ψημίτης Μιχάλης, Σεβαστάκης Νικόλας, «Ο «ασχνός» εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα. Όψεις της πολιτικοθεσμικής πραγματικότητας και συγκρότησης της συλλογικής δράσης», *Ιδεολογικά ρεύματα και τάσεις διανόησης στη σημερινή Ελλάδα*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 2002.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Carlson Allan, “A History of family nation”, *World family policy forum 2000*.
- Duncan Fraser, “Lately things just not seem the same”, *Party politics*, τεύχ.13, αρ.1, 2000.
- Girvin Brian, *The transformation of contemporary conservatism*, εκδ. Sage publications, London 1988.
- Hanley David, *Beyond the Nation state, Parties in the era of European integration*, εκδ. Palgrave, UK 2008.
- Irving Ronald Eckford Mill, “Christian democracy in post-war Europe: Conservatism Writ-Large or distinctive political phenomenon”, *West European Politics*, τχ.19, αρ.1, Ιανουάριος 2006.
- Lamberts Emiel, “La democratie chretienne en Europe comme expression politique des religions chretiennes : Essor et declin (1945-2000)”, στο *Social Compass*, τχ.47, αρ.1, 2000.
- Lecture Six, “The European Centre and right and the rise of national populism”, στην ιστοσελίδα, http://www.univ-paris1.fr/IMG/pdf/Lecon_6.pdf.
- Merkel Angela, “The we-society- The Need for a New Social Market Economy”, This article was published in the Frankfurter Allgemeine, Zeitungon, 18/11/2000, <http://www.cdu.de/english/we.htm>.
- Rutan Gerard, “Christian Democracy in Western Europe: An idea whose time has passed; The Study of Christian Democracy”, *International Journal of Social Economics*, τχ.24, αρ.10, 1997.

Βιβλιογραφία από τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο

Εφημερίδα το Βήμα

- *Βήμα*, «Κορυφώνεται η προεκλογική μάχη», 1/9/1996, στην ιστοσελίδα, <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=32&artid=81884&dt=01/09/1996>.
- *Βήμα*, «Οι άνθρωποι κλειδιά στα επιτελεία των κομμάτων», 8/9/1996, στην ιστοσελίδα, <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=32&artid=82037&dt=08/09/1996>.
- Λούλης Γιάννης, «Η Εποχή της Τριγωνοποίησης», *Βήμα*, 10/6/2001 και στην ιστοσελίδα, <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=1148&artid=134080&dt=10/06/2001>.
- Γιαννάκα Σοφία, «Το δίλημμα του Κώστα Καραμανλή: «Λαϊκή» ή «αριστοκρατική» Δεξιά;», *Βήμα*, Κυριακή 27/10/2002, σ. Α20 και στην ιστοσελίδα, <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=32&artid=146408&dt=27/10/2002>.
- Γιαννακά Σοφία, «Η μαρξιστική στροφή της ΝΔ», *Βήμα*, 8/12/2002, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα, <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=147384>.

Εφημερίδα Τα Νέα

Μοσχονάς Γεράσιμος, «Νέα Δημοκρατία και Μεσαίος χώρος», *Νέα*, 15/1/1999, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα, <http://www.tanea.gr/default.asp?pid=2&ct=1&artid=4051354>.

Εφημερίδα Ελεύθερος Τύπος

- Κύρτσος Γιώργος, «Η θέση μας, Η ώρα των μη προνομιούχων», *Τύπος της Κυριακής* 1/9/1996, σ.6.
- Ζαφείρης Γιάννης, «Εκλογές 1996», *Ελεύθερος τύπος*, 2/9/1996, σ.6.
- *Ελεύθερος τύπος*, «Ολοκληρωμένες προτάσεις -δεσμεύσεις για την ανάπτυξη του Έβρου», 2/9/1996, σ.9.
- Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Επαρση σημαίας, μόνο με κυβέρνηση ΝΔ», *Ελεύθερος Τύπος*, 2/9/1996, σ.8-9.
- Βουτσαδάκης Μ, «Δεν θα αφήσουμε τα ξενοδοχεία να φύγουν από τα ελληνικά χέρια», *Ελεύθερος Τύπος*, 3/9/1996, σ.8.
- *Ελεύθερος τύπος*, «Φουλ επίθεση σήμερα από Έβερτ και Μητσοτάκη», 3/9/1996, σ.9.
- Κύρτσος Γιώργος, «Η θέση μας, Αποφασιστικά με τους πολλούς», *Τύπος της Κυριακής*, 8/9/1996, σ.6.
- Αργυράκης Θανάσης, «Αγροτικός ξεσηκωμός, Η ΝΔ, εγγύηση για το εισόδημα των αγροτών», *Ελεύθερος Τύπος*, 9/9/1996, σ.8.
- Μανώλη Γιούλη, «Δέσμευση στους πρυτάνεις για την Παιδεία», *Ελεύθερος τύπος*, 10/9/1996, σ.8.
- Σαραντάκος Γιάννης, «Σημίτη κατέβα από το μπαλκόνι», *Ελεύθερος τύπος* 10/9/1996, σ.9.
- *Ελεύθερος τύπος*, «Ο δεκάλογος της αποτυχίας για την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ», 10/9/1996, σ.30.
- *Ελεύθερος τύπος*, «Γέφυρα με την εξουσία», 12/9/1996, σ.16.
- *Ελεύθερος Τύπος*, «Ψυχρολουσία στο Ηράκλειο», 12/9/1996, σ.7.
- Βουτσαδάκης Κώστας, «Στους μικρομεσαίους οι μετοχές της ΕΤΒΑ», *Ελεύθερος τύπος*, 12/9/1996, σ.37.

- *Ελεύθερος τύπος*, «Στο σφυγμό της ημέρας», 14/9/1996, σ.2.
- Καραγιάννη Νόννη, «Ο πόλεμος των συνθημάτων», *Τύπος της Κυριακής*, 15/9/1996, σ.26.
- Αδάμ Γιώργος, «Πλημμύρισαν δρόμοι και αεροδρόμιο στην υποδοχή», *Ελεύθερος τύπος*, 16/9/1996, σ.8.
- Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Με λύσεις για τα προβλήματα της Θεσσαλονίκης», *Ελεύθερος Τύπος*, 16/9/1996, σ.9.
- Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Μέτρα ενίσχυσης των μικρομεσαίων», *Ελεύθερος τύπος*, 16/9/1996, σ.9.
- Κασιμάτης Πέτρος, «Την Κυριακή το χέρι του λαού σηκώνει την Ελλάδα», *Ελεύθερος τύπος*, 17/9/1996, σσ.8-9.
- Αργυράκης Θάνας, «Επανάσταση στην Καλαμάτα για τον Έβερτ», *Ελεύθερος τύπος*, 18/9/1996, σ.8-9.
- Μωυσής Β, «Η ΝΔ ανοίγει την αγκαλιά της στους πολύτεκνους», *Ελεύθερος τύπος*, 18/9/1996, σ.16.
- Ευαγγελίδης Γιάννης, «Διάλογος η απάντηση στα μπαλκόνια», *Ελεύθερος τύπος*, 19/9/1996, σ.8.
- Ασπροπούλης, Δ.Ι, «Τη Δευτέρα αλλάζουμε τη μοίρα της Ελλάδας», *Ελεύθερος τύπος*, 19/9/1996, σ.9.
- Ζαφείρης Γιάννης, Σαραντάκος Γιάννης, «Σίγουρη η αυτοδυναμία της ΝΔ», *Ελεύθερος Τύπος*, 19/9/1996, σσ.10,11.
- Σαραντάκος Γιάννης, «Με αέρα πρωθυπουργού ο Έβερτ», *Ελεύθερος Τύπος*, 20/9/1996, σσ. 10-11.

- *Ελεύθερος τύπος*, 22/9/1996, σ.4
- Κατσαβού Κατερίνα, «Ολοκληρωμένο πρόγραμμα δράσης για οικονομική και κοινωνική σύγκλιση», *Ελεύθερος τύπος*, 3/4/2000, σ.11.
- *Ελεύθερος τύπος*, «Καραμανλής: «Ανεπίτρεπτη η καθυστέρηση έργων στην εθνική οδό»», 11/3/2000, σ.9.
- *Ελεύθερος Τύπος*, «Αποκάλυψη Σημίτη», 11/3/2000, σ.7.
- Καραμπέκιου Ρούλα, Τσιντήλα Μαρία, «Πόσο κόσμος θα καταστρέψετε ακόμα κ. Σημίτη;», *Ελεύθερος τύπος*, 11/3/2000, σ.4.
- Χατζησάκος Νάσος, «Υπεροχή της ΝΔ στη «μάχη» της οικογένειας», *Τύπος της Κυριακής*, 12/3/2000, σ.4.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Οι θέσεις της ΝΔ, σε CD rom», *Ελεύθερος τύπος*, 14/3/2000, σ.8.
- *Ελεύθερος Τύπος*, «Οι δύο Ελλάδες», 14/3/2000, σ.7.
- Αδάμ Γεώργιος, «Υποδοχή πρωθυπουργού επιφύλαξαν στον πρόεδρο της Βέροιας», *Ελεύθερος τύπος*, 16/3/2000, σ.5.
- Μπεσκένης Βασίλης, «Ομιλία στην Ελευσίνα», *Ελεύθερος τύπος*, 17/3/2000, σ.9.
- Κατσαβού Κατερίνα, *Ελεύθερος τύπος*, 17/3/2000, σ.9.
- *Ελεύθερος τύπος*, «Με όπλο την ενότητα στο δρόμο του Αθνάρι», 18/3/2000, σ.8.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Πορεία με γνώμονα τον άνθρωπο και την ανάπτυξη», *Ελεύθερος Τύπος*, 18/3/2000, σ.8.
- Αδηλίνη Ευτυχία, «Υπάρχει μια καλύτερη Ελλάδα και τη θέλουμε», *Τύπος της Κυριακής*, 19/3/2000, σ.16.
- Στυλιανέα Κατερίνα, «Ισπανία: Η..αθόρυβη νίκη της ακροδεξιάς», *Τύπος της Κυριακής*, 19/3/2000, σ.35.
- Στυλιανέα, Κατερίνα, «Αέρας νίκης από την Ισπανία», *Τύπος της Κυριακής*, Κυριακή 19/3/2000, σ.22.
- *Τύπος της Κυριακής*, 19/3/2000, σσ.34-35.
- Καραγιάννη Νόνη, «Προσωπική επίθεση αντί για επιχειρήματα», *Ελεύθερος Τύπος*, 20/3/2000, σ.4.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Το πρόγραμμα για την ισχυρή Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα», *Ελεύθερος τύπος*, 20/3/2000, σσ.10, 11.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Η ΝΔ δεν κάνει διακρίσεις», *Ελεύθερος τύπος*, 21/3/2000, σ.5.
- Σουρμελίδης Σ, «Οι πολίτες μιλούν για την υγεία και την εγκληματικότητα», *Ελεύθερος τύπος*, 21/3/2000, σ.5.
- Καραγιάννη Νόνη, Δερμεντζόγλου Γιάννης, *Ελεύθερος τύπος*, «Αίσθηση από τα σποτ της ΝΔ», *Ελεύθερος τύπος*, 22/3/2000, σ.4.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Σκληρή επίθεση κατά Πασόκ-ΑΤΕ για τα αγρομέτοχα», *Ελεύθερος τύπος*, 22/3/2000, σ.5.
- Κουφάκος Ν, «Δεσμεύσεις από τη ΝΔ για κατώτατη σύνταξη 150.000 δρχ», *Ελεύθερος τύπος*, 22/3/2000, σ.36.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Αυτοψία από τον Καραμανλή στα ράντζα του ΕΣΥ», *Ελεύθερος τύπος*, 23/3/2000, σσ.4-5.
- Σπανού Αγγελική, «Το ιδεολογικό υβρίδιο του Κώστα Σημίτη», *Ελεύθερος Τύπος*, 23/3/2000, σ.12.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Νέο Ξεκίνημα στην Παιδεία», *Ελεύθερος τύπος* 24/3/2000, σ.3.

- Καραγιάννη Νόνη, «Γόρδιος δεσμός» η επικοινωνιακή τακτική», *Τύπος της Κυριακής*, 25-26/3/2000, σ.4.
- Καψαμπέλης Ανδρέας, «Από το ίδιο σημείο στην τελική ευθεία», *Τύπος της Κυριακής*, 25-26/3/2000, αρ. φύλλου, 598 .
- Κατερίνα Κατσαβού, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», *Τύπος της Κυριακής*, 25-26/3/2000, σ.6-8.
- Κουβαράς Γιάννης, «Οι αρχηγοί εκπαιδεύονται», *Ελεύθερος τύπος* 29/3/2000, σ.10.
- Οικονομίδης Θ, «Δύσκολα τα πράγματα για τον Σημίτη», *Ελεύθερος τύπος*, 30/3/2000, σ.11.
- Αμυράς Πάνος, «Εντυπωσιακές προτάσεις από τον πρόεδρο της ΝΔ», *Ελεύθερος τύπος*, 31/3/2000, σ.11.
- *Τύπος της Κυριακής*, «Τεστ στα προγράμματα ΝΔ-Πασόκ», 2/4/2000, σ.52 ή Έρευνα, σ.16.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Μεγαλειώδης συγκέντρωση στη Μυτιλήνη», *Ελεύθερος τύπος* 3/4/2000, σ.11.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *Ελεύθερος τύπος*, 4/4/2000, σ.9.
- Βουτσαδάκης Κώστας, «5-3 υπέρ Καραμανλή, στο τεστ των παροχών», *Ελεύθερος τύπος*, 5/4/2000, σ.37.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Κάλεσμα νίκης», *Ελεύθερος τύπος*, 6/4/2000, σ.9.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε η αυριανή κυβέρνηση», *Ελεύθερος τύπος*, 7/4/2000, σ.11.
- *Ελεύθερος τύπος*, «Εκλογές 2004», 27/2/2004, σσ.2-13.
- *Τύπος της Κυριακής*, «Αφιέρωμα, εκλογές 2004», 29/2/2004.
- Καραμπέκιου Ρούλα, Τσιντήλα Μαρία, «Πόσο κόσμο θα καταστρέψετε ακόμα κ. Σημίτη;», *Ελεύθερος τύπος*, 11/3/2000, σ.4.
- Χατζησάκος Νάσος, «Υπεροχή της ΝΔ στη «μάχη» της οικογένειας», *Τύπος της Κυριακής*, 12/3/2000, σ.4.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Οι θέσεις της ΝΔ, σε CD rom», *Ελεύθερος τύπος*, 14/3/2000, σ.8.
- *Ελεύθερος Τύπος*, «Οι δύο Ελλάδες», 14/3/2000, σ.7.
- Αδάμ Γεώργιος, «Υποδοχή πρωθυπουργού επιφύλαξαν στον πρόεδρο της Βέροιας», *Ελεύθερος τύπος*, 16/3/2000, σ.5.
- Μπεσκήνης Βασίλης, «Ομιλία στην Ελευσίνα», *Ελεύθερος τύπος*, 17/3/2000, σ.9.
- Κατσαβού Κατερίνα, *Ελεύθερος τύπος*, 17/3/2000, σ.9.
- *Ελεύθερος τύπος*, «Με όπλο την ενότητα στο δρόμο του Αθνάρι», 18/3/2000, σ.8.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Πορεία με γνώμονα τον άνθρωπο και την ανάπτυξη», *Ελεύθερος Τύπος*, 18/3/2000, σ.8.
- Αδηλίνη Ευτυχία, «Υπάρχει μια καλύτερη Ελλάδα και τη θέλουμε», *Τύπος της Κυριακής*, 19/3/2000, σ.16.
- Στυλιανέα Κατερίνα, «Ισπανία: Η..αθόρυβη νίκη της ακροδεξιάς», *Τύπος της Κυριακής*, 19/3/2000, σ.35.
- Στυλιανέα, Κατερίνα, «Αέρας νίκης από την Ισπανία», *Τύπος της Κυριακής*, Κυριακή 19/3/2000, σ.22.
- *Τύπος της Κυριακής*, 19/3/2000, σσ.34-35.
- Καραγιάννη Νόνη, «Προσωπική επίθεση αντί για επιχειρήματα», *Ελεύθερος Τύπος*, 20/3/2000, σ.4.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Το πρόγραμμα για την ισχυρή Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα», *Ελεύθερος τύπος*, 20/3/2000, σσ.10, 11.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Η ΝΔ δεν κάνει διακρίσεις», *Ελεύθερος τύπος*, 21/3/2000, σ.5.

- Σουρμελίδης Σ, «Οι πολίτες μιλούν για την υγεία και την εγκληματικότητα», *Ελεύθερος τύπος*, 21/3/2000, σ.5.
- Καραγιάννη Νόννη, Δερμεντζόγλου Γιάννης, *Ελεύθερος τύπος*, «Αίσθηση από τα σποτ της ΝΔ», *Ελεύθερος τύπος*, 22/3/2000, σ.4.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Σκληρή επίθεση κατά Πασόκ-ΑΤΕ για τα αγρομέτοχα», *Ελεύθερος τύπος*, 22/3/2000, σ.5.
- Κουφάκος Ν, «Δεσμεύσεις από τη ΝΔ για κατώτατη σύνταξη 150.000 δρχ», *Ελεύθερος τύπος*, 22/3/2000, σ.36.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Αυτοψία από τον Καραμανλή στα ράντζα του ΕΣΥ», *Ελεύθερος τύπος*, 23/3/2000, σσ.4-5.
- Σπανού Αγγελική, «Το ιδεολογικό υβρίδιο του Κώστας Σημίτη», *Ελεύθερος Τύπος*, 23/3/2000, σ.12.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Νέο Ξεκίνημα στην Παιδεία», *Ελεύθερος τύπος* 24/3/2000, σ.3.
- Καραγιάννη Νόννη, «Γόρδιος δεσμός» η επικοινωνιακή τακτική», *Τύπος της Κυριακής*, 25-26/3/2000, σ.4.
- Καψαμπέλης Ανδρέας, «Από το ίδιο σημείο στην τελική ευθεία», *Τύπος της Κυριακής*, 25-26/3/2000, αρ. φύλλου, 598 .
- Κατερίνα Κατσαβού, «Είμαστε πρώτοι και με διαφορά», *Τύπος της Κυριακής*, 25-26/3/2000, σ.6-8.
- Κουβαράς Γιάννης, «Οι αρχηγοί εκπαιδεύονται», *Ελεύθερος τύπος* 29/3/2000, σ.10.
- Οικονομίδης Θ, «Δύσκολα τα πράγματα για τον Σημίτη», *Ελεύθερος τύπος*, 30/3/2000, σ.11.
- Αμυράς Πάνος, «Εντυπωσιακές προτάσεις από τον πρόεδρο της ΝΔ», *Ελεύθερος τύπος*, 31/3/2000, σ.11.
- *Τύπος της Κυριακής*, «Τεστ στα προγράμματα ΝΔ-Πασόκ», 2/4/2000, σ.52 ή Έρευνα, σ.16.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Μεγαλειώδης συγκέντρωση στη Μυτιλήνη», *Ελεύθερος τύπος* 3/4/2000, σ.11.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Στην τελική ευθεία για τη μεγάλη νίκη», *Ελεύθερος τύπος*, 4/4/2000, σ.9.
- Βουτσαδάκης Κώστας, «5-3 υπέρ Καραμανλή, στο τεστ των παροχών», *Ελεύθερος τύπος*, 5/4/2000, σ.37.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Κάλεσμα νίκης», *Ελεύθερος τύπος*, 6/4/2000, σ.9.
- Κατσαβού Κατερίνα, «Είμαστε η αυριανή κυβέρνηση», *Ελεύθερος τύπος*, 7/4/2000, σ.11.
- *Ελεύθερος τύπος*, «Εκλογές 2004», 27/2/2004, σσ.2-13.
- *Τύπος της Κυριακής*, «Αφιέρωμα, εκλογές 2004», 29/2/2004.

Εφημερίδα Ελευθεροτυπία

- Κακουριώτης Θάνος, «Κλασικός και κοινωνικός φιλελευθερισμός», *Ελευθεροτυπία*, 6/4/2010, διαθέσιμο και στην ιστοσελίδα, www.enet.gr/?I=news.el.article&id=148531.
- Καφετζής Τάκης, «Δεξιά, Μεσότητα και κενή δεξιά», *Ελευθεροτυπία*, 19/11/2005.

Εφημερίδα Καθημερινή

- Βαρβιτσιώτης Ιωάννης, *Καθημερινή*, 3/9/1989, σ.4.
- Μπουρδάρης Γιώργος, «Το νέο μανιφέστο του ΠΑΣΟΚ», *Καθημερινή*, 1/9/1996, σ.10.
- Μπουρδάρης Γιώργος, «Υψηλότεροι τόνοι από το ΠΑΣΟΚ», *Καθημερινή*, 3/9/1996, σ.4.
- *Καθημερινή*, «Στροφή στα λαϊκά στρώματα», 5/9/1996, σ.4.
- Πανάγος Γιάννης, «Στο επίκεντρο οι αγρότες», *Καθημερινή*, 5/9/1996, σ.19.
- *Καθημερινή*, «Μέτρα για την τόνωση της αγοράς», 7/9/1996, σ.5.
- Τζίμας Σταύρος, «Βαλκανική Πολιτική με τρεις άξονες», *Καθημερινή*, 7/9/1996, σ.4.

- *Καθημερινή*, 8/9/1996, αρ. φύλλου 23.369.
- Παπαδιόχος, Κώστας, «Αποστάσεις στην εξωτερική πολιτική, Τι προκύπτει από τις τοποθετήσεις Πασόκ και ΝΔ, στην προεκλογική εκστρατεία», *Καθημερινή*, 8/9/1996, σ.12.
- *Καθημερινή*, «Οι δημοσκοπήσεις επηρεάζουν τις εξελίξεις», 10/9/1996, σ.4.
- *Καθημερινή*, «Ο κ. Έβερτ συναντήθηκε με το Δ.Σ. του ΣΕΤΕ», 10/9/1996, σ.18.
- *Καθημερινή*, «Ο Έβερτ κοντά στην ξεχασμένη Ελλάδα», 11/9/1996, σ.5.
- Χιώτης Βασίλης, «Στη Νέα Δημοκρατία στρέφει τώρα τα πυρά ο πρωθυπουργός», *Καθημερινή*, 11/9/1996, σ.4.
- Δούκας Πέτρος, *Καθημερινή*, «Η Ιδεολογία της ΝΔ», 12/9/1996, σ.18.
- Μπουρδάρας Γιώργος, «Νέα βέλη στη φαρέτρα του ΠΑΣΟΚ», *Καθημερινή*, 11/9/1996, σ.4.
- *Καθημερινή*, «Συνέντευξη, η προεκλογική συγκέντρωση», 17/9/1996, σ.5.
- *Καθημερινή*, «Μέτρα για την τόνωση της αγοράς» 17/9/1996, σ.5.
- *Καθημερινή*, «Προεκλογική κίνηση έκπληξη, ετοιμάζει η ΝΔ», 19/9/1996, σ.5.
- *Καθημερινή*, «Μοιράστηκαν και τις εντυπώσεις», 21/9/1996, σ.1.
- *Καθημερινή*, «Έβερτ: Στήριξη των ακριτικών περιοχών», 21/9/1996, σ.5.
- Μπουρδάρας Γιώργος, «Σημίτης με στόχο την κεντροαριστερά», *Καθημερινή*, 21/9/1996, σ.4.
- Ταμπακόπουλος, Γ, «Παραπληροφορείτε τον ελληνικό λαό, απαντά η ΝΔ», *Καθημερινή*, 22/3/2000, σ.5.
- *Καθημερινή*, «Παραποιούν τις θέσεις μας», 28/3/2000, σ.4.
- *Καθημερινή*, 30/3/2000, σ.1.
- Πανάγος Γιάννης, «Μάχη υποσχέσεων για διαρθρωτικές αλλαγές. ΠΑΣΟΚ και ΝΔ αναμετρώνται για την εμπιστοσύνη των αγορών», *Οικονομική Καθημερινή*, 4/4/2000, σ.40.

Εφημερίδα Μεσημβρινή

- Παπαδόπουλος, Δημήτρης, «Ατέλειες και αδυναμίες της ιδιωτικής οικονομίας και η αναγκαιότητα της κρατικής παρέμβασης», *Μεσημβρινή*, 30/12/1983.

Πολιτικά Θέματα

- *Πολιτικά Θέματα*, «Η μπουλντόζα ξεκίνησε», 6/9/1996, σ.15.
- *Πολιτικά Θέματα*, «Τηλεοπτικές εμφανίσεις», 6/9/1996, σ.9.
- Αποστολάτος Γεράσιμος, «Υπεροψίαν και Μέθην», *Πολιτικά Θέματα*, 6/9/1996, σ.11.
- Καλογερόπουλος, Ν.Α, «Εκλογικές συζητήσεις», *Πολιτικά Θέματα*, 6/9/1996, σ.19.
- *Πολιτικά Θέματα*, «Η μάχη τώρα στις οθόνες», 13/9/1996, σ.14-15.
- Αθανασόπουλος Δημήτρης, «Ακροβολισμοί», *Πολιτικά θέματα*, 20/9/1996, σ.10.
- *Πολιτικά Θέματα*, «Η «ανεπανάληπτη που επαναλαμβάνεται»», 20/9/1996, σ.14.
- *Πολιτικά Θέματα*, «Ποιος φοβάται το διάλογο», 20/9/1996, σ.19.
- *Πολιτικά Θέματα*, «Σημίτης- Έβερτ : Σημειώσατε «Χ»», 20/9/1996, σ.44.
- Γεωργίου, Μ, *Πολιτικά Θέματα*, «Ηλεκτρονικές Εκλογές», 20/9/1996, σ.45.
- Αλεξόπουλος Τάσος, «Η ΝΔ βρήκε τον εαυτό της», *Πολιτικά Θέματα*, 13/6/1997, σ.12.
- Αλεξόπουλος Τάσος, «Οικείος «ο μεσαίος χώρος» για τη ΝΔ», *Πολιτικά Θέματα*, 19/5/2000, σ.19.

Άρθρα από ηλεκτρονικές διευθύνσεις

- Konstantinidis Giannis, «Close friends and Estranged Folks. Within the european centre-right bloc», Paper presented at the Annual Meeting of PSA Standing group on elections, public opinion and parties, Manchester, UK 2008, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα, <http://www.epop08.com/papers/documents/KonstantinidisCloseFriendsandEstrangedFolkswithintheEuropanCentreRightBloc.pdf>.

Βιβλιογραφία από τις διάφορες κομματικές εκδόσεις της ΝΔ

- *Νέα Δημοκρατία, Δεύτερο Συνέδριο- Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 14-16 Φεβρουαρίου 1986, εκδ. Νέα Δημοκρατία, σ.67.
- *Νέα Δημοκρατία, 'Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας', 3^ο Συνέδριο- Πρακτικά*, Χαλκιδική 22-24 Απριλίου 1994, εκδ. Νέα Δημοκρατία, χ.χ.ε.
- *Νέα Δημοκρατία, 4^η Εθνική Συνδιάσκεψη*, 11/12/1994, Εισήγηση του Αναπληρωτού Γραμματέα της Γραμματείας Ιδεολογίας, Επικοινωνίας, Πολιτικού Σχεδιασμού και Εκπαίδευσης Βουλευτή Κωνσταντίνου Καραμανλή.
- *Νέα Δημοκρατία, Ομιλία: Ιωάννη Βαρβιτσιώτη*, Εθνική Συνδιάσκεψη 1995, Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας, 18-19 Νοεμβρίου, σ.2.
- *Καραμανλής Κώστας, Πρακτικά, Ε' Συνέδριο Νέας Δημοκρατίας*, 2001, εκδ. Νέα Δημοκρατία, Αθήνα 2001.
- *Καραμανλής Κώστας, Όραμα για την Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα, Νέα Διακυβέρνηση, Νέα Προοπτική*, εκδ. Γενική γραμματεία Κοινοβουλευτικής ομάδας ΝΔ, Ιούνιος 2003.
- *Καραμανλής Κώστας, Ομιλία Κ. Καραμανλή, Όραμα, πρόγραμμα, προοπτική, 68^η ΔΕΘ*, εκδ. Γενική γραμματεία κοινοβουλευτικής ομάδας ΝΔ, Σεπτέμβριος 2003.
- *Νέα Δημοκρατία, 4^η Εθνική Συνδιάσκεψη*, 11/12/1994, Εισήγηση του Αναπληρωτού Γραμματέα της Γραμματείας Ιδεολογίας, Επικοινωνίας, Πολιτικού Σχεδιασμού και Εκπαίδευσης Βουλευτή Κωνσταντίνου Καραμανλή.

Ομιλίες προέδρου Κ. Καραμανλή 2004

- *Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στη Θήβα*, 8/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16460&Itemid=154.
- *Καραμανλής Κώστας, Ομιλία προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, με θέμα, Ανταγωνιστική ελληνική οικονομία στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον*, 9/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16461&Itemid=154.
- *Καραμανλής Κώστας, Σημεία ομιλίας του προέδρου της ΝΔ, κ. Κ. Καραμανλή, στο Δήμο Αχαρνών*, 11/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16464&Itemid=154.
- *Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση 'της χάρτας της καθημερινότητας για το λεκανοπέδιο' στο Περιστέρι*, 11/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16463&Itemid=154.
- *Καραμανλής Κώστας, Ομιλία του προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην περιφερειακή συνδιάσκεψη της Πάτρας*, 15/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16475&Itemid=154.

- Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση της " της χάρτας της καθημερινότητας για την Αττική "* στην Αργυρούπολη, 17/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16478&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Ομιλία του προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κάλυμνο*, 21/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16483&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Ομιλία του προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Κω*, 21/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16484&Itemid=154.
- Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Ρόδο*, 21/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16485&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή κατά την παρουσίαση " της χάρτας της καθημερινότητας για το λεκανοπέδιο " στον Πειραιά*, 24/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16486&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Ομιλία του προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Καλαμάτα*, 25/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16490&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Ομιλία του προέδρου της ΝΔ κ. Κώστα Καραμανλή στα Ιωάννινα*, 27/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16498&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Σημεία ομιλίας του προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Ηράκλειο*, 28/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16498&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Μυτιλήνη*, 28/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16496&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ στη Θεσσαλονίκη*, 29/2/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=33&id=618&Itemid=154&limit=15&limitstart=1365.
- Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Ομιλία Κωνσταντίνου Καραμανλή στη Θεσσαλονίκη*, 9/2/2004, http://www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=33&id=58&Itemid=155.
- Καραμανλής, Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στο Αργίτιο*, 1/3/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16502&Itemid=154.
- Καραμανλής Κώστας, *Σημεία ομιλίας του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λάρισα*, 3/3/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16507&Itemid=154.
- Καραμανλής Κώστας, *Ομιλία του Προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στην Αθήνα*, 4/3/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16509&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Σημεία ομιλίας του προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στο Καρπενήσι*, 5/3/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16510&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Σημεία ομιλίας του προέδρου της κ. Κώστα Καραμανλή στην Κέρκυρα*, 5/3/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=26191&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Σημεία ομιλίας του προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή, στην Κεφαλονιά*, 5/3/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16512&Itemid=154.
- Καραμανλής, Κώστας, *Σημεία ομιλίας του προέδρου της ΝΔ, κ. Κώστα Καραμανλή στη Λευκάδα*, 5/3/2004, www.nd.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=16514&Itemid=154.

